

VILÁGTÖRTÉNETEK.

tanulók és olvasók számára

ÚTMUTATÓUL.

II. Kötet.

VILÁGTÖRTÉNETEK KRISZTUS

után.

DITTMÁR SZERINT

IRTA

AB-RÁKOSI **SZÉKELY SÁNDOR.**

KOLOZSVÁRTT

NYOMATOTT AZ EV. REF. FŐISKOLA BETŪIVEL

ISJ. TILSCH JÁNOS által.

1844.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICAL REVIEW

Tartalom.

Világtörténetek Krisztus után.

II. SZAKASZ.

I. Előkora a' keresztény világnak.

I. Napnyugot a' kereszténység' befolyása alatt.

1. Alapulása 's kezdődő terjedelme a' kereszténységnek.

2. A' római birodalom Augustus következői alatt, Konstantinuszig.

1.) Tiberiustól Domitjánig. 2.) Nervától Konstantinuszig. 3.) A' kereszténység győzelme a' pogányság felett. 4.) A' németek, és népvándorlás. 5.) Nyugotromai birodalom leomlása, német tartományok, szervezvények.

II. Napkelet az Islám befolyása alatt.

1.) A' keletromai birodalom. 2.) A' kalifák hatalma.

II. Középkor.

1. Frankhon.

2. Németország, és a' németek elő uradalma Európában.

3. Az egyház túlnyomó súlya a' világi birodalom felett.

1.) A' császárság és pápaság. 2.) Keresztes hadak. 3.) Gvelfek és Gibellinek pártküzdései.

4. A' hűbéri egyeduralkodás, és egyház befolyása keskenyülte.

1.) Az országkormány kimivelődése. 2.) Egyházi ellentét és egyházi szakadás.

5. Többi állományi Európának és Ázsiának a' XV-ik század végéig.

1.) Oloszhon. 2.) A' pyrenei félsziget. 3.) Frankhon. 4.) Angolhon. 5.) Skandinávi országok. 6.) Szláv országok, Lengyel és Oroszhon. 7.) Magyarhon. 8.) A' Görög császárság. 9.) Utókora a' Kalifaságnak. Mongolok országa. 10.) Ozmanok országa.

6. Felfedezések és találmányok, ~ mint előzményei az újabb kornak.

III. Újabb világtörténetek.

I. Vallásujítás korszaka.

1. **Reformatio Németországban.**
  - 1.) Ennek eredete. 2.) Haladása.
2. **Felső Habsburgi ház viadalai Frankhonnal.**
3. **Vallás háborúk Németországban.**
4. **Vallás háborúk Frankhonban.**
5. **Vallási viszonyok Angolhonban.**
6. **Az egyesült n.alföldi k. állomány eredete.**
7. **Reformatio a' Skandinávi országokban.**

II. A' XVII-k Század.

- 1.) A' harmincz évi háboru.
- a) Csehországi, alrajnai és alszásországi Dán had.
- b) A' svéd-német háboru, Frankország nyilvános beléavatkozása.
- 2.) Angolnép zendület.
- 3.) Frankország túlnyomó súlya, XIV. Lajos korszaka

III. Politikai egyensúly korszaka.

1. **A' habsburgi felséges uralkodó házhoz tartozó tartományok kerülete.**
2. **Svédország megbukta, és Oroszország felemelkedése.**
3. **Poroszhon felemelkedése.**
  - 1.) A' két elsőszláziai háboru. 2.) A' hét évi háboru.
4. **Fejdelmek és népek, a' legújabb kor hajnala előtt.**

IV. Legújabb korszak.

1. **Az észak-amerikai sz. állományok eredete.**
2. **Alapulása az angol uradalomnak, keletindianában.**
3. **Francia nép zendület.**
  - a.) A' királyság megbukta. b.) Francia népzendületi hadak.
4. **Nápoleon világuralma.**
5. **Visszaállítása az európai állományi viszonyok.**
6. **Rövid átnézete a' legújabb eseményeknek a' jelenkorig.**

VILÁG - TÖRTÉNETEK KRISZTUS

UTÁN

I. A' keresztény világ' előkora.

I. Napnyugot a' kereszténység' befolyása alatt.

1. Alapulása és kezdődő terjedelme a' kereszténységnek.

Augustus császári uradalma alatt, Herodes zsidókirály idejében született JÉZUS Bethlehenben, Zsidóországban, egy szüztől, a' Dávid nemzedékéből, melyből több királyok származának Izraelben; szegény és alázott állapotban, mely a' földileg érző zsidók váradalmával egy oly király felől, ki az Izrael országát ismét felállítandáná, legszembetűnőbb ellentétben állá.

De azon mennyei ország, melyet Isten akart Jézus által alapítani, 's melynek előzményeit az Izraelben intézé el, nem testi alakban jöve el; hanem benn az emberek szívében kelle annak nyilvánulni, és az embereknek, az ók akaratjoknak Istenéveli egyesítése által, az elvesztett békét Istennel visszaállítani. —

Csendes magányban nevededve fellépe Jézus 30. éves korában, az önzés kísérelmeinek feljűmulása, és ön akaratjának teljesen szent atya tetszéséhez alkalmazása után, tanítói és megváltói nagy hivatalára ezen szavakkal: „*az idő eljött, és az Isten országa elközelített; tartsatok bűn-bánatot, és hidjete az Ewangyeliomnak!*“ az-az, az örömteljes követségnek, melyszerint Isten minden embernek, ha töredelem-

mel Jézusban hisznek szabad kegyelméből, Jézusban szerelméért; bűneiket megbocsátandja, és őket mint saját gyermekeit, viszont szeretetébe vevdi.

Ezen nagyszerű hivatalába fellépését *csuda tettekkel* is hitelesíté; melyek tanítmányainak az elmékre behatást és megfogánást szerzének.

Körülvételre 12. ifjaktól, egyszerű, és tanulatlan izraelitáktól, kiket Jézus csekély állapotról vett fel, és kik közül hozzá különösen *Péter, János és Jakab* legközelebb állának — átjárá Zsidóországot, és hirdeté az Isten országát, melynek *alapelveit*, és kifejlődési folyamát jelesen példabeszédekbe alakítá; melyekben az *Isten országát* részint úgy terjeszté elő, mint *bölgítő isteni erőt* — részint mint ezen isteni erő által épített *közönseget vagy egyházat* — részint pedig a' hitben, szeretetben és reményben egyesült *hit-társoknak* érzelmeit, életpályáját és sorsát adá elő — ellenben a' hajdoni frigyes népnek az Izraelnek, a' neki ajánlott idvesség eleni nyakasságáért a' kegyelem előjogának elvesztését, és annak az új, u. m. az Izraelből és pogányokból gyűjtött *egyházra átmentét*, hirdeté. —

És valóban mint azt előrelátólag jövendölé, úgy teljesedék bé; Izrael általában megveté hitlenségében *Megráltóját*; és átadá őt amaz innepélyes vallomása ellenére; hogy ő a' *Krisztus Istennek szent fia!* a' gyalázatos kereszthalálának, melyet mindazáltal Jézus nem kényszerítve, hanem szent atya aránti teljes engedelmességgel a' világ bűneiért, felvett. —

Az ő halálával noha úgy látszék, hogy elenségei *diadala* biztosítva van; követőinek reménye pedig *gyalázattá vált*, mindazáltal har-

madnapra feltámad a szent attyának akaratjából a' halálból és ezen győzelme által megpecsétlé a' *megráltást*. — Miután tanítványinak parancsolá az evangyeliomot minden népeknek hirdetni, és nékik a' vigasztaló *szent lelket* ígéré, felmagasztaltaték mennyekbe, és átvevé ottan szent orszá-
gát, hogy azt Isten által néki adatott hatalmá-
val a' földön is a' tükélyre vezérelje.

És midón a' Pünköszt napja betelék, bete-
lénck tanítványi, kik Jéruzsálemben összegyül-
ve valának, *szent lélekkel*, mely rájok menyből
kitölteték, — és az által lelkesített beszédeik e-
redménye az lön, hogy még az napon, az 500-
hoz, kik már hívének Jézusban, keresztség ál-
tal 3000-en járulának; és így egy kegyes Izrae-
litákból gyült egyház alakula, — melyet a' hit,
a' megfeszített, de feltámadott názárethi Jézus,
mint Istentől ígért, a' Prófétáktól hirdetett, a'
szent atyákról remélt, és az utó időben eljött
Messiás, és Isten országának királya aránt, e-
gyesített egymás közt. —

Ez által letéteték alapköve a' keresztény
szent egyháznak, mely kezdetben hasonlita egy
mustármaghoz, folytonosan nagy élőfává nőven-
dőhez, melynek ágai közt sok nemzetek a' föl-
dön nyugalmat találандanak, és melyen semmi
ellene duzzadozó erőszak, maga a' pokol kapuji
is erőt nem vehetendnek.

Napról napra nevedék a' keresztény egyház
Jéruzsálemben, és a' mi legérdekesebb vala, a'
hivók gyülekezetének egy szive és egy lelke vala,
és életének fedhetetlensége által kedvességet nye-
re az egész nép előtt. —

De majd a' Zsidók részéről üldözések emel-
kedének fel az ujj egyház ellen, melyek a' *szent*
István vértanui halálával kezdődének, és ered-

mények az leve, hogy sok tagok *Palestina* más részeibe és *Szyriába* elszéledének; de ez azért történék, hogy az *Isten tisztelete lélekben és igazságban*, a' föld minden népei közzé terjedjen.

Azon kezdetkori véleményt, hogy a' pogány mielőtt keresztényé lenne; elébb a' Mozesi törvényeket tartozzék bévenni, megezáfolá majd *Filep apostol*, megtérítvén a' *szerecsen komornyikot*; de Mozesi törvényekre nem kényszerítvén, meg *Péter* is, ki a' római hadnagyot *Cornéliust* hozá a' szent gyülekezet tagjai közzé — *Pál apostol* pedig az úrtól különös móddal hivaték az evangyeliium hirdetésére a' pogányok közt; és mialatt a' többi apostolok még *Palestinában* működének; addig *Pál* sokféle veszélyek közt átutazá háromszori *hitterjesztő utazásában Kis-Ázsiát Macédoniát és Görögországot*; és mindenütt keresztény gyülekezeteket alapita, melyek nagyobb része a' pogányságból álla.— Ily tapasztalatok arra bírák az *apostolok gyűlését*, melyet *Jeruzsálemben* tartának, miszerint általánosan kimondának azon *elvet*, hogy a' megtérő pogányokat nem kell kényszeríteni a' Mozesi törvények igája alá.

De *Pálnak* kötelessége vala a' *Krisztusróli bizonyáságtételt* a' világ *fővárosában Romában* is megtenni; utolsó tartózkodásakor *Jeruzsálemben*, a' *'Sidók* ellene felbőszülvén elfogatott; *Caesaréaba* vitetett, és ott kormányzó *Felix* által két évekig tartaték fogságban, mindaddig, míg az új kormányzó *Festus* előtt használni akarván római polgár-jogát, a' *császárra hivatkozik*, ezért tehát hajón *Romába* vitetik, hol ő két évi nehéz fogsága alatt, az ottan már az előtt kevés-
sel keletkezett keresztény gyülekezetet elrendezte és megerősítette; mi annál érdekesebb va-

la; mivel oly *temérdek nép közül*, mely a' világ minden részeiből oda össze folyt; 's *Rómából* a' keresztényvallás a' világ minden részeire legkönnyebben elterjedhete.

Csenddel és zörej nélkül lépék fel mindenfelé a' világba a' keresztény vallás — és mivel kezdetben még részint a' zsidó valláshoz vala mintegy támaszkodva és azelőtti zsidók is találtatának a' keresztény gyülekezetben, tehát a' pogányok úgy tekinték azt, mint *zsidó felekezetet*, és mint ilyent vagy balul itélték meg, vagy éppen figyelemre se méltatták. — De éppen ez által erősödék meg a' keresztény vallás, 's ily nyugalmában juta azon izmosságára, melyre szüksége vala majd a' békövetkező harczokban a' pogányság ellen — *melynek lelki sorvadalmába és szét-mállásába az mintegy megújító és újra éltető elem lépék fel.*

---

2. A' római birodalom Augustus kötetkezői alatt Konstantin császárig.

1. Tiberiustól Domitiánig.

Mig azonban a' keresztény vallás terjedelme eképp gyarapodik, addig Romában *négy trónváltozatok* jövének létre, melyek mind az Augustus családjában történtek.

Augustus megére uradalma utó éveiben, hogy a' szerencsésen meghódított *nyugoti németországot* ismét elveszté, mert midőn az eddig szelidíthetlen és szabadság szerető németek a' romai igához már-már szokni láttának, akkor 9-dik

orben K. u. Arminius a teutoburgi erdőkön a Romaiakon nyert győzelme által, melyben Varust minden ezredeivel együtt leveré, 's őket a Rajnán vissza nyomá; megszabadítá egyszerre németországot azon veszélytől, hogy szabadságával együtt nyelvét, és egyéb alap tulajdonait elveszittse.

Mind e' mellett is a' római birodalom egész területében a' hatalom és bátorság legfelsőbb fokán állá, midőn Augustus 14 évvel K.u. meghala és birodalmát fogadott mostoha fiának Tiberiusnak hagyá; ezen kegyetlen zsarnok alatt, kinek országglása idejére esik a' Krisztus halála, próbálá a' Drusus fia Germanicus, ki Tiberiusnak mostoha öttse volt, háromszori béütéssel németországot meghódítani; de az ő győzelmeit irigylő császár által vissza hivaték és napkeletért küldeték, hol a' Pártosok elleni győzelmes táborozása alkalmával, Tiberius al-intézcvényéből méreg által veszté életét.

Tiberius 23 évi mindennemű vétkekkel undokított uralkodása után meghalván, következője lett Cajus Caligula; Germanicus legkissebb fia: ki elébb dicséretesen uralkodott; de majd balga kegyetlen és pazérló uralkodóvá fajult el — mire is a' testőrök főnökétől megöletett. — Erre a' testőrök ki kiálták ennek nagybátyját C. Claudius császárrá, ki gyengesége és félenksége miatt a' kormányt egy kedvenczének Sejánnak és gyalázatos életéről elhírhedett nejének Messálinának engedvén által, utoljára nejétől méreggel megétetett és így az uralkodást első nejétől született fiának Nerónak hagyá.

Ez a' Néro (54 — 68-ig) kezdetben nagy reményt ébreszte a' római népben maga aránt; de azután kegyetlen zsarnokká vált, milyen valaha

királyi széken ült. Ki többek között saját *anyját, nejét és tanítóját Senekát* megölette és 64-ben K. u. az *első keresztény üldözetet* a' pogányok részéről megkezdé, azon okból; mivel a' keresztényeket vádlá *Róma felégetésével*; melyet mindazáltal ő maga azon balga célból tett, hogy a' várost szebben felépíthesse. — Ezen *üldözet alkalmával* lefejezteték *Pál* is Rómában és *Péter* keresztre feszítetett; — végre *Néro* egy ellene intézett néplázzadástól rettegve *magának ön gyilkosa lett*.

*Néro*ban kialvék az *Augustusi* császári család K. u. 68-dik évben — és az utánna következett három császárok *Gálba*, *Ottó*, és *Vitellius* a' hadsereg választása által vérengző pártviadatok közt jutának tronra. Ezek rövid uralkodása után *Flavius Vespasianus* Dalmátziai fi (69—79) emelteték császárrá, ki alatt kiüto a' zsidó háboru, melyben Jeruzsálem feldulaték és a' zsidó nemzet szétszoraték a' földön, százezerenként hurczoltattak rabigába Romába vadállatokkal küzdendők, 's egyéb kinszerékkal öletendők, ez a' vész így kezdődék.

Már *Néro* alatt is a' zsidók hamis *Messiási* remények által kábittatva egy vérengző támadást gerjesztének a' Rómaiak ellen; és midőn *Vespasian* a' császártól, mint fővezér ellenek küldetett, ók legmakacsabbul állának ellent. *Vespasian* elkezdő ugyan Jeruzsálem vívását, de majd Rómában császárrá kiáltatván ki a' hadsereg egy része által, az ostromot siára *Titusra* bízta, 's maga pedig vissza tért Romába, *Titus* a' várost, melybe temérdek nép szorult volt, végre éhség által feladásra kényszeríteni törekedett; azonban a' zsidók azon vak hiedelemben, hogy ön szövetséges istenök őket nem hagyari-

daná el végpusztulásra; nem adák meg magukat, e' szerint a' városnak *rohanattal* kelle megvé-
tetni-e, miközben a' pompás Jeruzsálemi templom
Titus minden törekedései ellenére is, ki annak
kedvezni kívána; tűzzel pusztították el és a' vá-
ros lerontaték, és így 70 évvel K. után *Jeru-
zsálem romlásával* a' zsidó nép mint önállásu
nép, eltűnik a' nemzetek sorából, *Vespasián* le-
csendesíté még a' Batavokat is, kik magukat
Claudius Civilis alatt a' római iga alól kiszaba-
ditni iparkodtak.

Titus a' császárságban is követője lön attyá-
nak, *ember barátsága* 's jótétei, melyeket ő ki-
vált szerencsétlen esetekben, melyek *Romát* és
Itáliát égések, éhség és dögvész által pusztíták,
bőven gyakorlott: néki, *vilag gyönyöre*: nevet
szerzének.— Az ő idejében a' *Vezuv* kirontván
79 évvel K. után *Herkulanum*, *Pompéji*, *Stabi-
ae*, és *Poestum* városait tűzhamvakba borítá,
melyeknek romjai a' mult század közepe tájat
ásatni kezdetvén; 's különösön *Napoleon* paran-
csára nagyban vitetvén, temérdek régiségek jüt-
tek eddigelé napfényre.

Titus meghala két év mulva és ötöt követé
öccse *Domitianus* (81 — 96) egy kegyetlen tunya
zsarnok, ki a' keresztények *második üldözteté-
sét* inditá, melyben *János* apostól Pathmos szi-
getébe száműzeték, hol ő a' *jelenések könyvét*
irá.

2. Nervától Konstantin császárig.

Domitián megöletése után következének 96
és 180 évek közt öt nemesb érzelmű, nem a'
hadisereg, hanem a' tanács által választott csá-
szárok, kik alatt a' római birodalom boldog idő-
szakát éldele.

A' szelid és igazságos *Nerva* (96 — 98) a' birodalomnak czélszerű rendelményeket ada; a' hozzá hasonló és a' mellett vitéz *Tráján* (98 — 217.) Dáciát római hódítmánya tévé és elvevé a' Pártosoktól *Armeniat*, *Mezopotámiát* és *Asszýriát* — A' béke szerető és munkás *Hadrián* (117 — 158) néha gyalog járá meg a' terjedelmes birodalmát, és mindenütt hasznos rendeleteket tett; de a' keresztényeket üldözteté, mivel azokat zsidó felekezetnek hitte és tartá a' zsidók pedig egy *Barkhóba* nevü (ki magát Messiásnak adá ki, 's csillag fiának nevezé) ámitó vezérlete alatt annyira ingerlék haragját, hogy nekik Jeruzsálemet egészen elkelle hagyni, melyet római gyarimatokkal tölté meg és újra építtetvén *Aelia Capitolinának* nevezett, megtiltván a' zsidóknak benne lakni, sőt bizonyos távolságra csak hozzá közelíteni is. —

A' nemes és igazságos *Antonius Pius* (158 — 161) munkás fáradalma által nyugtot ada a' birodalomnak — *Marcus Aurelius Antonius Philosophus* (161 — 180) ki élet rendszerében a' Stoicusok bölcsessége szabályait gyakorlotta; a' *Markomannokkali* nehéz háboruban tapasztalá, hogy a' római birodalmat németország felől fenyegetné legsúlyosb veszély,

Marcus Aurelius halála után, az ő Neróhoz hason szellemü fiával *Commodussal* 180—305-ig egy jobbára rossz császárok sora következik, kik inkább a' hadsereg választása által emeltetének tronra és többnyire erőszak, kegyetlenség és erkölcsi veszettségök által a' birodalom megbuktát sietteték, a' jobbak közzé számláltatik *Alexander Severus* (193 — 235) kiról iránk, hogy titkon keresztény lett volna.

A' birodalom ezen gyengeségét, mely közben néha több *ellen-császárok* dulakodának egymással, leginkább használák a' *német népek*, kik 200 és 300 közben K. u. különböző néptömegekbe verődvén, minden oldalról bérontának a' római birodalomba, és csak a' vitézebb császárok által a' legnagyobb erőködéssel tarthatatának féken a' *Rajánál és Dunánál*.

Több *császárok* alatt új meg új *üldöztetések* kezdődének a' keresztények ellen, melyek között legkegyetlenebb volt *Decius* alatt 249 — 251-ig, ki mindenképp törekedett a' pogány vallást hajdoni fényére vissza állítani; és *Diocletian* alatt 284 — 305-ig, ki császár társa *Galerius* unszoltára a' keresztényeket szent könyveikkel együtt elakarta törteni — az utóbbi üldözet legnehéz és leghúzósb volt; és napkeleten kevés közbe szakadás után, csak a' *Maximinus* halálával szünt meg.

---

3. A' kereszténység győzelme a' pogányság felett.

Mindezen *üldözetek*; melyek száma 10-re megyen, a' nyomatott keresztény vallásnak mondhatatlan szenvedésekben és vérpatakokban állanak; de a' *kiontatott vér-tanui vér vala maga a' keresztény szent egyháznak*, mely minden üldözetek és nyomatások között mindig inkább gyökeret verte, sebesebben terjedte, — a' ráömlő vészekből magát kitisztítá és úgy tettző hanyatlásában mindig győzelmeit inneplé a' pogányság felett.

Éppen ujf *üldözet* fenyegetődzék a' keresztények ellen nyugoton *Maxentius* császár alatt; midőn 312. *Nagy Constantin császár* ezen ellenjét Roma mellett legyőzé, és mivel ő ezen győzelmét a' keresztény vallás lelkesítésének tulajdonitá; nemcsak szabad vallásgyakorlatot tulajdonita a' keresztyéneknek; hanem azon vallást majd *polgári jogokkal* is ékesité. —

Egy ideig *Konstantin* közösen uralkodék *Liciniussal*, azután legyőzvén ezt, az egész római birodalom felett *magánuradalmat* víva magának. Elrendezé azt ujf felosztással, megjobbitá az igazgatást, bátorságositá a' határokat — át-tevé császári lakját a' pogány, és közállományi érzelmi Romából *Bizántzba*, mely nevérol *Konstantinápolynak* neveztetett ettől fogva, ezt tette az alatt, míg a' római fő-fő polgárok kelten a' Pártosok elleni hadra voltak, hasonló uttzákat, épületeket, házibutorokat alakittatván a' Romában hagyattak helyett; 's visszatértökkor őket az ujf szerkezetü városban tartóztatván le,— ezen távollét Romától, segíté őt kivinni *egyedkormányi* (monarchiai) és keresztényi terveit, azután pedig, nóha még nem keresztelkedett meg, — a' keresztény vallást *Státusvallásává* tette.

Ez által a' keresztények felsőbbiséget nyerének; a' pogányság ellenben isten házaival és papjaival együtt apadásra hajlék, és mostantól fogva kényteleníteték azon nyomtatást, megvetetést és üldözetet szenvedni, melyet a' kereszténységen gyakorlott volt régebben.— Ez pedig az alatt folytatá kifejlődési korszakát, és már meghatározottabban alakitá ki magát *anyaszent-egyházzá*. *Konstantin* három erkölcstelen gyermekeket hagyva maga után, nem sokára megholt; halálá után gyermekei feloszták a' nagy

birodalmat: *Constantin* és *Constans* keveset, és minden érdem nélkül uralkodának. *Konstantz* pedig, kire a' két testvér birtoka szállott, újra egyesíté az egész birodalmat; nevelé a' keresztény *szentegyház* fényét, és különösen a' papságnak jeles kiváltságokat engedett. — Azonban a' kedvezményekkel, melyekkel tetézik a' föld nagyjai, a' keresztény *szentegyházat*; és a' nevedő fényvel, és hatalommal majd alább kezdé szállni a' keresztények eddigi egyszerűsége, alázata, az erkölcsi élet benső ereje, és tisztasága; 's mivel nem egészben követé a' keresztény vallás tiszta szellemét; hanem pogány szokásokat, törvényeket, és philosophiát is véve fel, ez okból a' keresztények közt majd a' külalak crót veve a' bel valón, és az *Evangelium* hatásán csorbát ejte.

Éppen ezen bekövetkezett félrehajlás sok keresztények közt, és a' keresztényi ugyan; de elferdített nevelés volt oka, hogy *Konstantin* utódja *Julian Apostata* (361—368), ezen egyébaránt lélekteljes és szoros erkölcsü császár örmestebb hajlott a' *pogányságra*, a' keresztény vallást nevette, és gunyolta, és a' pogány vallásba ujj lelket lehelni akart, a' keresztények templomait és oskoláit bezáratta, a' tanulástól őket eltiltotta, könyveiket elszedette; és így legtöbbet ártott a' keresztényeknek; ez mindazáltal neki soká nem sikerült, mert midón a' Perzsák elleni hadban. II. *Sápor* által megveretett, és életét vesztette volna; következője *Jovinián* a' keresztény vallást helyreállította. — Ki is 8. hónapi uralkodása után 364. K. u. meghalván; utánna *I. Valentinián* pannoniai fi következett. —

I. *Valentinián* dicséretesen óltalmazta a' birodalom széleit; de egykor a' *Quadok*, a' *Szar-*

matákkal együtt Pannoniát pusztítván, azok követői által felettébbi bosszuságra ingereltetve guttaütésben meghalt 375. — utánna

Valens uralkodott, ki az egyesült *Goth* és *Hun* seregektől Traciában megveretvén egy kunyhóba belé égettetett 378. utánna

Gratián a' fia országot, ki a' keresztények nagy pártfogója volt; nem bírván a' Gothokkal, és *Hunokkal*, *Theodoziust*, a' fő vezért, Spanyol eredetü jeles férfit *segédcászárrá* vette fel, azonban puhasága és hanyagsága miatt népei előtt gyűlöletbe jövéen *Maximus* nevü vezérétől megöletett, 16 évi uradalma után.

Theodozius, a' nagy; (379—395) dicsóséggel uralkodott; mind egyházi, mind polgári pályán, a' pogány isteni tiszteletet bétiltá, 's ezáltal, a' kereszténységnek a' felettí győzelmet víva ki. A' gothokat és hunnokat ottan ottan elartóztatta a' birodalom dülásától. — Kegyes és szelid jellemét mindazáltal kéttségessé tette az általa, hogy *Thessálonikában* egy támadás alkalmával 7000 lakokat vágatott le, miért is *Ambrus* májlandi püspök által egyházi büntetés alá vetetett, melyet 8 hónapig békével kiállott. — Két fia u. m. *Arkadius* és *Honorius* közt a' birodalmat felosztotta.

---

4. A' németek, és a' népvándorlás.

A' németek, kikkel mint fölebb láttuk a' rómaiak legelőbb a' *Marius* és *Caesar* idejében jöttek öszve-ütközésbe, kiket *Drusus* és *Tiberius* jobbára szabadságuktól megfosztottak; kik azután *Varust* az Augustus császár vezérét megverték és *Germanicusnak* ellentállottak; időtelve

erőre kapván a' római birodalomba bé kezdettek ütni, és később annak megbuktát siettették, — úgy éltek a' még akkor vadon erdeikben, mint elkülönzött *törzsök nép*, mely sokféle néposztályokból állott, kik magukat testileg és szellemileg egyéb népek felett nagy részben kitüntették.

Természeti erkölcsösségük mellett, vallásuk *egy komoly természet és költöt Isten-imádás volt*; melyben *Odin* vagy *Vodán*, mint mindenek atya; és a' látható világ elenyészése kitüűő sajátságok voltak; mindenik néptörzsök állott *szabadokból*, és nem *szabadokból*; csupán a' *szabadok* voltak fegyver viselők, és ezek alakíták a' *törvényhozó népgyűletet*, — Sokan közülek birtak *nagy kíséő csapatokkal* és ezek voltak a' *nemesek*, kik közzül a' *birák* (Gau. Grau. Grav. Graf.) *Herczegek* vagy hadvezetők és *főpapak* választottak. — Minden nemesek tartoztak hadra felkelni, és a' *Herbannt* vagy hadserget követni. — Egyes hósek a' magok kíséretjeikkel néha külön is folytattak *dúló és hódító* hadakat, melyek vezérei néha *sereg fejedelméivé* nevedektek. Ilyen *seregfejedelmek* voltak azok, kikkel a' rómaiak több ízben összeverekedtek.

Miután a' *német népek* összeszövetkezett csapatokban (milyenek voltak a' *Markomanni* az *allemani*, *franki*, *szász*, *Thüringiai* szövetségek) kezdették megtámadni a' római birodalmat; a' római császárok csak nagy munkával tudtak ellent állani a' rettentő német beütéseknek; és örvendhettek, ha itt ott egy német népet, ajándokokkal, avagy katonai szolgálat ajánlattal egy ideig barátságukban megtarthattak. *De majd* egy esemény következeékbé, mely a' római állomány sorvadalmas épületét az összeomláshoz közelebb vivé.

Berontának t. i. a' *Hunok* Közép Ázsiából Europa keleti részére és létre hozák 375-ben a' néprándorlást, mely a' világ eddigi alakját egészen megváltoztatta; — miután a' *Hunok* az *Alanokat* a' *Duiper* folyója mellett legyőztek, azokkal egyesülve a' *Gothokra* ütének, kik *Osztgothok* és *Vesztgothokra* voltak szakadva, az *Oszt-gothokat* elnyomván elébb, azután czekekkel is egyesülve a' *Vesztgothokra* támadának, kiket a' *Dunán* által a' tráciai vidékekre üztek, melyeket nekik *Valens* engede birtokul azon feltétel alatt, ha keresztények lennének. Mivel pedig velek a' rómaiak hitetlenül bánának; meg bosszúják magukat és a' *Hunoktól* segítettve leverék azokat a' *Drinapolyi* nagy csatában 378 mely *Valensnek* életébe kerüle; miután *Theodozius*, a' nagy, a' *Vesztgothokat* ujj alkudozássa! csendesité le.

Halála alkalmával *Theodozius* elintéze 395 a' birodalom felosztását két gyenge 's még ifju gyermekei közt, kik közzül *Arkadius* a' keleti római (keleti görög) birodalmat *Konstantzinápolyból* — *Honorius* pedig a' nyugoti birodalmat igazgatá *Romából* vagy néha *Ravennából*.

A' nyugoti birodalomba majd egy temérdek német csoport az osztrogotok t. i. *Rhadagaizus* vezérük alatt ütének bé keresztül az *Alpokon*, de a' császár gyámnoka az okos és vitéz *Stiliko* által szerencsésen vissza verettek; maradványaik *Galliában* és *Spanyolországban* telepedének meg, — Kevéssel azután berontának 410 *Alarik* alatt a' *Vesztgothok* *Itáliában* megvevék *Romát*, lenyomulának osztán *al-Itáliába*; de *Alarik* halála után ismét vissza vonulának és *Spanyol* 's *francia* országba fordulának, hol a' *Loartól* kezdve *Lusitaniáig* a' *Vesztgoth* birodalmat alapíták (414).

Idő múlva azután a' *Vandalok* Spanyolországból Afrikába vonulának, és ott 488 a' vandal birodalmat állíták Genzérik alatt, valamint azután néhány évvel az Angolok és Szászok is Nagy Britanniába átköltöztek és ott 449 a' hét angolszász királyságokat alapíták *Hengst* és *Horsa* két testvér vezérek alatt.

Azonban a' rettentő Hun király *Atilla* minden Hun-törzsök népeket és több német nemzeteket maga hatalma alá hajta; 's azokkal együtt azon tervet akará kivinni, hogy *nyugoti Európát* is meghódítsa. — Már berontott vala mindent elduló hadútjában Franciaországba, hol midőn *Orleánt* (Aurelia) vívná, feléje tudulának a' rómaiak, frankok, és nyugoti gothok királyaikkal együtt, mire is magát a' chalonsi (catalauni) siktérre visszavonván ott 451-ben *egy nagy ütközetben oly megreretést ála ki*, hogy a' Rajnán átkelve, útjában mint bőszyűlt orosz-lány mindent lerontva és feldúlva maga előtt, vissza hozá temérdek néptömegét Pannoniába — de más arra következett évben Itáliára vivé, vészterjesztő hadait, majd ismét Franciaországra rontandó; hirtelen meghala Pannoniában, és utánna a' roppant Hun-birodalom is legottan összeomlott.

---

5. Elenyészte a' nyugoti római birodalomnak, német tartományok és szerkezetek.

A' nyugot-romai birodalom utóljára oly gyengeségre juta, hogy 476-ban *Odoaker* a' római

szolgálatban álló *Herulok* német népek fővezére az ifju császárt *Romulus Momyllust* a' tronról leveté és a' másik császár *Julius Nepos* halála után Itália urává tette magát.

Tiz évvel azután legutolsó birtoka is a' nyugott római birodalomnak elenyészék; mert *Klodrig* a' frankok kir. lya Belgaországból hatalmason nyomulván előre legyőzé Franciaországban az utolsó római helytartót *Soissonnál*; és alapítá 486-ban a' frank birodalmat, melyet azután az *Allemannokkal* Zülpikhnél 496 tartott ütközet következtéséül *Burgundiával* és a' nyugoti *gothok* tartományával nevele. —

Mintegy e' tájat nyomulának a' keleti *gothok* királyuk *Theodorik* alatt be Oloszországba; elvevék *Odoakertől* az uradalmat; és alapíták ott 493-ban a' keleti *goth birodalmat*, mely mindazáltal *Theodorik* utódai alatt, a' keleti császár *Justiniántól* ellene küldetett vezéreknek, elébb *Belizárnak* (ki 534 a' vandal birodalomnak is Afrikában véget vetett) azután *Nárzesnek* kényteleníteték magát teljesen megadni.

Miután *Nárzés* Oloszországot, mint a' keleti római birodalom tartományát 15 évekig igazgató; az ő vissza hivatása után a' *Longobárdok* *Alboin* nevü királyok alatt, kik Erdélyből az avarokkali nem alkhatás miatt családjaikkal együtt felkerekedvén felső Oloszországba költöztek; alapíták 568-ban a' longobárdi birodalmat, mely fel és al-Oloszországot foglalá magában, a' nélkül, hogy a' Longobárdoknak valaha sikerült volna, *Közép olaszont* elfoglalni, hol *Ravennában* egy görög helytartó, *Romában* pedig a' pápa honolt.

E' szerint német eredetü népek szinte az egész nyugott római birodalmat, *Olaszthonban* *Spanyol* és *Franciaországokban* és *Brittániában*

elfoglalták; azonban németország keleti vidéke Szlávi néptörzsököktől szállaték meg; többi részei német országnak pedig a' régi birtokosok u. m. *szászok, frizek: thüringiek, allemanok, és keleti frankok* által lakattak. — Míg ezek ön hajdoni német gróf-szerkezetü alkotmányokat megtartották; addig a' *frankok, keleti gothok, és lombardok* a' *hüberi* vagy *Feudumi* rendszert képezékki.

A' király t. i. a' meghódított tartományból *egy részt* magának tartott, mint *magánybirtokot*: egy részt pedig kiadott a' meggyőzötteknek adófizetés alatt — egy részt ismét kiosztott párthivei közt; és a' mit így párthivei nyertek, az kinek kinek sajátja volt: *Allodium*; melyért azonban köztáborzáskor a' hadat követni tartozott; midőn továbbá a' király valakit önszolgálatára különösen elkötelezni akart, annak a' királyi birtokokból életéig ajándékozott egy darabot, melyért a' *hűbéres* (vasallus) hűbérebe adójához mindig tartozott hű és szolgálatra kész lenni; ha pedig tisztét elmulatta; az esetben a' birtokos azon jót tőlle kényeszerint elvehette.

Egészen hason viszony volt az, midőn egy gazdag *allodium birtokos* ön szabad jószágát kiosztotta maga hű követőinek, mint hűbéreseinek. Ezen *hűbéri viszonyon* nyugott a' középs századokban a' magán uradalmi kormány szerkezet és az egész polgári rendszer. — a' Frankoktól ájött a' németekhez is a' *Hűbér*.

A' német népek közzül legkorábban a' gothok térének keresztényvallásra és pedig a' *keleti gothok* elébb Ulphilás püspökjök alatt 325, azután a' nyugoti *gothok*, majd a' *randalok, svérek burgundok, longobárdok*; ezek mind az Arius hitrendszerét fogadták el; miután pedig a' fran-

kok *Klodvig* alatt a' keresztényvallást a' római hit rendszer szerint tanulták bé; attól fogva ez lett terjedelmesebb napnyugoton: eleinte elég volt, ha a' keresztséget fel vették ezen még durva népek, már lépést tettek a' szelidülésre, azonban hogy a' vallás elveivel teljesen meg ismerkedjenek és az egyházi fenyték alá adják magokat, sok munkába, sok fáradalomba került; végre csak ugyan hozzá szoktak az erkölcsi és polgári rendszabályokhoz.

2. Napkelet az Izlám befolyása alatt.

I. A' kelet római birodalom.

Azonban a' kelet római birodalom vagy a' görög császárság a' többnyire gyarló császárok alatt csak nagy munkával és szükséggel tudá magát fentartani: *kivülről*: a' benyomakodó ellenségek ellen: *belőlről* pedig az egymásra toduló vallási küzdelmek és versengések közt, milyeneket vittek véghez egymás közt az u. n. *kék és zöldpártok*. — Így *Justinián* (527 — 565) noha a' vallási viszályokat erőszakkal nyomta el; a' 6-dik század közepe tájat különösen a' *perzsáktól*, (kiknek hatalmas királyok *Nusirván* az időben az új perzsa birodalmat alapítá és csak hamar legfőbb tető pontra emelte) egész 22 évek alatt keményen szorongattaték és mind nekik mind az *Avaroknak*, kik éjszokról rontának bé a' birodalomba, *adót* kényteleníteték fizetni; utódainak is mind a' *Perzsák* mind az *Avarok* alkatlanok valának.

Legtöbb rendetlenséget a' keleti birodalomba a' szakadatlan *hittani veszekedések* ho-

zánakbé, melyek egyszersmind politikai szint váltának; a' papi rend t. i. ott legfüggetlenebb vala és magok a' császárok is csak úgy tudák magukat fentartani; hogy magok is a' *hittani ügyekben* részt vettek. Ha gyengék voltak, úgy eszközül használtattak az uralkodó *hittani párt által*, ha pedig elég erősek; úgy néha az egyház jogaiba és hitczikjeibe vágának bé; és e' szerint néha orvosolhatlan zavarok jövének létre, melyek gyakran vérontással végződtek.

Ez időben ily viszályok közt a' barátok is nagyon munkások voltak, — a' *barátélet* keleten, az égaly által pártoltatva már a' 3 dik században K. u. feltűnt, és pedig előbb *Egyiptomban Remete Antal* által, ki egész társulatokat öszvesített *remetei életre*; azután *Pachomius* által, ki a' tulajdonképpii *zárdai életet* béhozta, kinek követői felette szoros *öntartóztatásukért* a' világ előtt nagy tiszteletet vívának ki. — És valóban a' zárdák az egyház terjedelmére nézt igen szükségesek voltak; noha nem lehetett elkerülni; hogy azok szaporodásával keleten sok kinövések és félre lépések ne legyenek kapcsolatban.

A' 6-dik században nyugotra is át jöve a' *zárdai élet*, hol részint a' hűsebb éghajlat; részint a' nyugoti egyház rendszeretőbb szelleme annak más és részint jobb szerkezetet adott; melyet legelőbb a' 6-k századnak kezdetén *Nursiai Benedektől* nyert; ki a' zárdai szellemü szegénységet, tisztaságot, őszinteséget, és engedelmességet, főszabályokká tette, és az imádkozással a' munkát és tanulást öszszekötötte; a' zárdák ezen időkor romlottsága és homálya közt a' vigasztalást keresőknek és tudatlanoknak útmutatást szolgáltatának, ápolyt adának a' szegénynek és betegeknek, menedéket az elhagyottaknak; előmozdíták a' földművelést; óvák a' tudományok

maradványit és mindenütt keresztényi mivelet esirait terjeszték, melyek kifejtését később más intéztek vivék által.

2. A' kalifák' hatalma.

Mivel pedig a' keleti római birodalomban a' kereszténység oly sokféle kifajzásoktól rongáltak; a' régi népvallások pedig a' keletieknél semmi élet-erővel többé nem bírnak; tehát annál könnyebben feltűnheték egy *ujj vallás*, mely ön költeményeivel, igazból és nem igazból álló fogalmaival az emberek elméjében magát csak hamar megfészkelé, és uralkodóvá is válék. Ez a' vallás részint az ó és új testamentum erkölcsi tanitmányáiból, részint az önmagától koholt ábrándos hit-elvekből álló mahomedi vallás vagy *Izlám*.

Mahomed az arabok közt *Mekkában* született, eleinte kereskedő volt, és 600-dik évben K. u. 40. éves korában mint állított *Jósuok* (profeta) álla elé; miközben célja az volt, hogy a' csak is egy *Istenről*i tanitmánya által a' felei közt uralkodó *csillag-imádást* eltörölje, egy érzéki paradicsom ígérete által azok képzelgését felemelje; szoros különködő szabályaival azok heves vérét nyugalmas egykedvűségbe hozza; és a' változhatatlan: *úgy kell lenni-t* tanító tudományával a' halált megvettesse velök; valamint végre azon parancsával, hogy ezen hitnek tűzzel vassal kell terjesztetnie minden népek közt, követőinek a' világ uralkodást megszerzé.

Először saját honrokoni által kergettetve *Mahomed* 622. *Mekkából* *Medinába* futá, öszszeszedé ott elszéledt követőit, megvevé *Mekkát*, és azt szent várossú tevé minden *Izlám* követők

előtt, melyhez most részint önként, részint kényszerítve legtöbb arabnéptörzsökök csatlakozának. —

Az ő halála után (632) *Ipja*, *Abubeker Kalifává*, az-az a' profeta helyettessévé nevezteté magát, és mint ilyen egyesíté önszemélyében a' vallási és polgári hatalmat. — Ez szedte öszve a' *Kóránt*, vagy a' Mahomed tanítmányit, és elterjeszté kültartományokra is, miután *Perzsiának* egy részét, és a' keleti rómaiaktól *Szyriának* nagyobb részét elvette. — Az ő követője, a' vad és hadszerető *Omár*, a' görög császárok kezéből kitekeré egész *Szyriát* és *Egyptomot*; lerontá a' *Sassanidák* perzsiai birodalmát, meghódítá szinte egész *északi Afrikát*, és vallásdühében ezen tartományokban sok ezer keresztény egyházakat dúla el; miközben mint minden mivelet ellensége az alexandriai nagy könyvtárt is elégeté.

A' következő *Kalifák*, kik egyébaránt annyi miveletet megengedének, mennyi a' *Korán* lényegével megférhetett; a' vallási belzavarok ellenére is hódítmányaikat mind tovább terjeszték; elvevék a' keleti rómaiaktól *Örményországot*, és *Kisázsia* még meglévő tartományit 's *északi Afrikát* is. De az *Abasszidák* és *Omaidák* uralkodó családjaik közti versenygés, az avval együtt dúló vallási szakadásokkal; majd a' *Kalifabirodalom megoszlását* hozta magával, mikor is az *Abasszidák* Bagdádban, az *Omaidák* pedig *Damaszkban* laktak; később pedig sok egymástól független *Kalifáságok* alapulának.

Leghatalmasb és leghiresb *abasszidai kalifa* volt *Harum al Rasid*, ki a' 8-dik század utólján *Bagdádban* uralkodott; és a' kereskedés, tudományok, és művészetek pártolása által a' *kalifaságot* a' fény legfőbb pontjára emelte. —

Ezen század elején egy *Kalifa alatt*, ki az *Abasszidák* által elnyomott *omai családból* származott, 711-ben Spanyolhonba nyomulának bé; és a nyugoti Gothok birodalmát ott elrontották; már a *Pyrenéi* havasokon által Franciaországba is beütének, hogy az Izlám uradalmának győzelemhez szokott fegyvereivel a kereszténységet nyugoton elnyomják; midőn ott a *Frankok* által annak határ tétetett. —

II. A' Középkor.

I. Erankhon.

A' *Klodvigtól* alapítatott *Frankhont* 4 fia fel oszták egymás közt és *Thuringta's Burgund* meghodításával nevelék, annyira hogy németország közepéig bé terjedett, de minthogy majd a Frank *Mérori családból* származott királyok hanyagságba merülének, és munkátlan életre adák magukat, mindenik ezek közzül a' maga *Majordomusára*, vagy házi *felvigyáznokára* biza az igazgatást. Ezen *majordomusok*, a' király követőinek és a' királyi magán vagyonnak voltak fő gondnokai; és ezek közzül egyik *Pipin-Herstall* utoljára minden franki tartományokban a' méltóságot magához voná, és ön családjának örökösité; az ó fia *Mártell Károly* volt az, ki a' frankhonba bényomuló *Arabokat* 732 a' *Tours és Poitiers közti ütközetben* legyőzé, és az által a' nyugoti kereszténységet az Izlámától veszélytől egyszerre megmentette.

Ennek fia *Pipin*, a' *Kurta*, oly határtalanul uralkodék, hogy a' frank nemesség és a' pápa

egyetértéssel 752-ben az utolsó *Merori* királyt, III-dik *Khilderiket* letette, és a frank koronát magának adatta, ezen esemény mind a frank tronra, mind a római sz. székre nézt nevezetes volt; mindketten tekintetök által egymásnak védelmet szilárdabbul nyujtának.

Mert a római a. sz. egyház azonban frankhonban nagyobb terjedelmet ére, jelesen a keresztény *kiküldöttek* vagy *Misszionáriusok* által, kik Irlandból jövének bé oda, hol a keresztény vallás *Pátrik* által már a 423-dik évtől fogva hirdettetett, és *Ángolhonból*, hol *Augusztin* nevü barát által már 396-tól kezdve méjj gyökeret vert. E szerint németországban is zárdák és egyházak épittetvén, sebesen terjede a keresztény hit. Ezen *küldöttek* közt volt különösen *Bonifác*, vagy *Vinfrid*, ki legnagyobb önfeláldozásával, és buzgalmával a pogány *Fri-zek*, *Thüringek* és *Bajorok* közt hirdeté a kereszténységet; nem csak, hanem minden egyházakat, püspökségeket, melyeket Frankhonban részint alapított, részint elrendezett, közelebbi összeköttetésbe hozá a római szent székkal, miáltal azok majd elég erősek valának, magukat a pogány setétség, és felekezetes elfajulások ellen óvni.

Ezáltal a római a. sz. egyház oly hatalmat víva ki magának a frankok elnéjében, hogy *Pipin* a pápa segélye nélkül nem könnyen érhetne volna célját; másfelől pedig maga a romai sz. szék a *Lombárdok* többszöri ráütésük, és a *Ravenában* lakó görög császári helytartók megtámadásaik miatt néha legnagyobb nyomatásban volt, annyira, hogy az, a *Pipin* által létrehozott trónváltozásra a *felavatást* jó szívvvel ráadta, 's azt egyházilag felszentelte, minthogy könnyen átlehetett látni, hogy a *Pipin* családjábóli királyok,

kiknek elei a' keresztény vallásnak ügyét eddig is pártolták, legszilárdabb gyám-oszlopi leendőnének a' római sz. székeknek is. — *Pipin* halás is vala, mivel kevéssel azután a' Pápát segíté a' *Lombárdok* ellen, tőlek a' görög-helytartóságot *Ravennát*, melyet éppen megszállottak volt, elvette, 's a' római sz. székeknek ajándékozta, és azáltal az azutánani *egyházi állomány* alapját megvetette.

Pipin két fiai, *Kárlmán* és *Károly* közzül, kik közt ő halála előtt a' birodalmat felosztotta, a' *Kárlmán* elhalta után, *Nagy Károly* 771. a' *Frankok magán uralkodójává lett*; ő egy hatalmas szellemű férfi vala, ki tettei által mint *uralkodó* és *vezér* az egykori és utóvilág csudálatát érdemelte. — Hosszadalmas *vallás-hadat* folytata ő a' pogány szászokkal, kik többszöri bécsapást tettek a' franki birtokokba; mivel a' pogányság letétele, és a' kereszténység felvétele nélkül ezen hadviselő nép szelidüléséről szó sem lehet. De mivel fegyverrel kényszeríték a' kereszténység felvételére, azért meghódításuk után is többször feltámadának; mignem végre sok ízbeli megveretésük után megaláztatva, 31 évi harczok után tartós frigybe (803) és főherczegjük *Vittekind* elő példája által a' keresztény vallás közfelvételébe megegyeztek, mi mellett ősi kormány szerkezetjüket megtarták.

Csak hamar a' *szász háboru* kezdete után *Károly* a' *Lombárdok* ellen indult, és ezek királyát *Dezidért* Páviánál legyőzte, 's elfogta, és a' Lombárdi birtokot a' frankival egybefoglalta. — Nehány évvel azután a' szászok rövid nyugta alatt, hadat vitt a' *Maurok* vagy *Arabok* ellen Spanyolországba és tartományukat a' *Hebro* vizéig elfoglalta. — A' szászhad bevégeztével a'

Szlávokat az *Elba* mellett fenyté meg, és a *Nomannokat Dániában*, kik a' szászokat segítették volt; — azután a' *Bájjorok* tamadását II. *Thassziló* herczegjük alatt, csilapitá le és a' rabló *Avarok* ellen indula Magyarországra, mivel ezek *Thasszilót* segítették ellene, — ezeket a' *Rába* vizéig visszanyomta. Ezen 8 évi hadban az *Avarok* végképpen megromlának.

E' szerint Franciaország minden tartományokat az *Eidertől* fogva *Ofantóig* (Olaszországban) és a' *Hebrotól* a' *Rábaig* és *Elbaig* magába foglalt, minden meghajla *Károly* hatalmas lelke előtt, melyel a' nagy birodalmat egyedül rendezé és kormányzá és oly sok nemü népek szükségait kielégité.

Az egyeduradalmi hatalom megerősítésére mindenütt eltörlé a' herczegi méltóságokat és azal-ellenbe a' törvények kezelésére egyes törvényhatóságokba *grófokat*, vagy *birákat* tett, kiknek hivatali eljárásukat időnként királyi kiküldötjei által vizsgáltatá ki. — Hogy az elméket a' kereszténység jótételei aránt megnyerje alapita, kivált Németországban sok püspökségeket; építe templomokat; és gondoskodék a' papirend jobb miveletéről. — Hogy a' miveletet felemelje, képeze és alapita *zárda-oskolákat*, külföldi tudósokat hiva 's azok közt az *Angol-Alkuint*, udvarába; különösen szíven seküdt a' *német nyelv kimivelése*, valamint jelesen a' *német erkölcsök*, és miség tisztán megörzése. — Hogy a' *földmiveletet* gyarapittsa, saját jovaiban gazdasági intézvényeket állita és így minden módon birodalma javát elővinni törekedett.

Mivel pedig *Károly* a' hajdan nyugot-római birodalom csak nem legnagyobb részén uralkodott, ez okból, miután ő III-ik *Leo* Pápatól ka-

rácson innepén Romában 799 római császárrá koronáztatott, a' hajdoni császári méltóság alakja szerint is a' németekre át-ment, és a' következő császárok alatt a' törvény őrájának, és béke fentartójának; valamint az egyház védjének és oltalmának, Európában elismertetett.

Károly halála után 814 *A' kegyes Lajos* vette által, a' rá attyától szállított birodalmat a' nélkül azonban, hogy attya szellemével birt volna. *Lajos* igen korán felosztá fiai közt a' birodalmat. Ezek a' felett egymás közt öszszeháborodtak és attyok életét méltatlan vele bánásokkal keserítették; miközben idősb] fia *Lothár* a' római sz. szék segítségével őtet *lemondásra* kényszeríté 840-ben

De legkissebb fia *Lajos* a' németekkel együtt ellene ment a' bátyjának *Lothárnak*, 's midőn attyok halála után a' testvérek közt a' viszály ismét kiütött és *Lothár* az egész birodalmat magának foglalni akarta volna, bátyját meggyőzvé 843. a' *verduni egyezésre kényszeríté*, melyben *Lothár* a' császári méltóságot az *oloszországi birtokkal*; és a' Rajna balpartján fekvő tartományokkal *Lotharingia* nevezet alatt, nyerte *Károly*, kegyes Lajosnak második nejétől született fia nyugoti *Franziaországot*, és *Lajos* Németországot vették részül.

2. A' német birodalom és németek előradalma Európában.

Ezen osztályal Németország mint külön álló birodalom tűnik fel, mely majd belerejével és külhatalmával a' más két károlingi birodalmat felyül multa. — Német Lajossal kezdődik 743—911-ig a' *német károlingi királyok rendje*, melyben ez időszak alatt római német császárok ezek voltak:

II. Lajos I. Lothar fia 855 — 875

Kopasz Károly 875 — 877.

III. Lajos. Hebegó, Kopasz Károly fia
877 — 879.

Vastag vagy III *Károly* 880 — 888.

Arnulf Karlmannak Vastag Károly testvé-
rének természetes fia 888 — 899. ki a' magyaro-
kat a' hatalmas Morva fejedelem Zventibáld el-
len segítségre hitta Azsiából, 's alatta Pannoni-
át el is foglalták jobbra.

IV. Vagy *Gyermek Lajos* 899—911, kiben a'
nagy károlyi császári család kihalt, kiknek még nagy
munkában állott az ujj birodalmat veszélyes el-
lenségek ellen védni, a' *normanok* ellen, kik Dá-
niából és a' *Shándinári* félszigetből — a' *Szlávok*
ellen, kik az Elbától, a' *magyarok ellen*, kik a'
Tisza vidékeiről Magyarországból évenként dülő
béüitéseket tettek, néha éppen Németország szi-
véig annyira, hogy a' határszélek jobb védheté-
se véget a' királyok időtelve kénytelenítették a'
hercegi hatalmat, melyet Nagy Károly eltörlött
volt, helyre állítani.

A' német károlingi ház kialvása után né-
metország választó jogu birodalomná vált, mi-
kor is a' német néptörzsökök összegyültek és
911-ben a' *keleti frankhoni grófot I. Konrá-
dot* királyá váloztották; mivel pedig ó érzé,
hogy az ön háza ereje a' rend helyre-állításra és
a' féktelen *hűbérese*k korlátolására nem elegendő,
halálos ágyában javallá, hogy az ő legnagyobb
ellenfelét *Henriket*, a' szászoni herceget válasz-
tanák királyá; és ezzel kezdődik 919 — 1024-ig
a' *Szász családból választott császárok rendje*.
I. Henrik király, avagy *Madarász Henrik*.
(919 — 936) tevé le tulajdonképpen Németor-
szág hatalmának és méltóságának alapját — ösz-

szesité a val *Lotharingiát*, melyet franciaország magához ragadott volt; a' magyarokkal kötött 9 évi béke alatt, jobb oltalom véget ellenek sok erős várakat alkotott, melyek későbbi időkben polgári szabadalmakkal ellátott városokká váltak, megjobbitá a' hadfolytatást a' lovashad szabályozása által. Oltalmazta a' határokat a' normanok és szlávok ellen, és utoljára megveré 933 *Merseburgnál a' magyarokat* annyira, hogy az ő életében többször százhont nem háborgatták; fia I-só vagy *Nagy Otto* (936 — 037) megalázta a' dánokat és szlávokat, a' *cseheket* és lengyeleket önhatalma megismerésére birta, és mindezek honaikban püspökségek és zárdák alapítása által a' keresztényvallásnak útát nyitott, 's midőn egykor a' magyarok újra beütének német honba 965, *őket a' Lekk melletti elválasztó ütközetben nagy erővel megreré.* — azután olaszországba tett keresztül az *Alpokon* egy útát, egy, ön ellencitől szorongatott *királyi özvegytől Adelheidtől* hivatta segítségre; annak kezével együtt Itáliát nyerte és nem csak a' lombárdiai koronát kapta; hanem 962 *Romában, romai császárrá, is koronáztatott*; és ő ezen legfelsőbb európai méltóságot, mely attól fogva mindig a' német császároknál maradt, személyes erőtelyesége által oly hatalomra és sokat jelentőségre emelte, milyenben többé ezen terjedelemben, nem tünt fel.

Utánna fia II *Otto*; unokája III. *Otto*, annál kevésbe II. vagy szent *Henrik*, nem valának alkalmasok egy *német császár* feladatát, kinek mind németországban, mind itáliában annyi féktelen *hűbéresekkel* kelle küzdeni; teljesleg betölteni, — a' *szász családi császároktól*, kivált a' tudományason mívelt *Ottóktól* kedvező hatás

terjede Németország miveletére, a' tudományok erőteljesb üzése által; melyek nagy Károlytól fogva ismét hanyatlásra hajlának, most pedig jellese az Ottók által szaporított egyházak és nevelő intézetekben apoltatának.

3. *Az egyház túlnyomó súlya a' világi birodalom felett.*

I. A' császárság és pápaság.

Leglényegesebb hatással Europa közállomására a' közép korban volt a' császárság és pápaság viszonyos helyezete egymás aránt, — *császár* és *pápa* állomásuk megalapulásától kezdve, magoknak tarták azon *feladatot*, hogy a' népek nevelésére és vezérletére néztek egymást viszonyosan kiegészítsék, — és egyetértő összehatások által az indulatok dulakodásában, melyben a' népek erejüket felemésztették; fentartsák azon nyugalmat, és rendet, mely a' köz jó kifejlődésére szükséges.

A' *császárnak* tehát az egyházi jognak és kül békének őrzévé; a' *pápának* pedig az egyházi fenyték és erkölcsi rend felvigyázójának, kelle lenniük, *amaz* világi hatalmával védé az egyházat; ez ön lelki hatalma eszközeivel a' közállományt támasztá. — Ezen *egyen-súlyban* álla a' világi és egyházi *erő* nagy Károly császár korában — az ő halála után pedig a' *lelki hatalom*, élébb kezdé magának kivívni a' túlnyomó helyzetet; mikor is a' *Kegyes Lajos* letétetését sürgeté; és a' *Lothár* pártjára állott

A' németeknek ellenben sikerűlo a' *lelki hatalom* törekvését visszanyomni és a' világi *önuradalmat* megállítani. — Nagy *Otto* által pedig a' *császárságot* a' *pápaság* fölébe emelni.

Azonban minthogy a' német császároknak, koronáztatásokat a' pápától kelle kivívni, és azonkívül a' féktelen *sejedelmek* által a' császári hatalom megállításában és gyakorlatában oly sokféleképp akadályoztatának; ez okból a' *püspökökből* törekvének magoknak ellenvédelmet alakítani, és így a' püspökségekkel *grofsági jogokat* egyesítének, 's mivel természetesen az egyházi és világi hatalom egyesítése a' *püspököknek tett hasznot*, tehát ezek éppen a' császár akaratján valának, és annyival önkéntesebben, *mivel a' pápa a' 9-dik századtól fogva a' püspöki hatalom ön állóságát egészen elvette; és azt egyházi magán hatalma alá vetette.*

E' szerint az előbbi *sulygyen*, melyben előbb a' kereszténység két *legmagasb fejei* állának egymás aránt, a' rendes állástól elhajlott; — a' *császárság* és *pápaság* néha egy valódi *ellentétet* képezének; mely előbb-hátrább maga a' könnyen igen sokra terjeszkedő *győzőnek* szolgálanda ártalmára; mint ez nyilván kitűnék, midőn a' *szász-családbóli császárokra*, 1024 — 1125-ig a' *szálisi családbóli császárok* következének, a' *szálisifranki ágól*. — Ezek sora kezdődik II. *Konráddal*, (1024 — 1039) ki a' császári méltóságnak mind nemét, mind oloszországokban ismét nagy tekintet tudott szerezni; és egyezés által a' *burgundi országot* (mely a' 9-dik században fel- és al-Burgundiából képeztetéek királysággá) Németországgal egyesité; mire az ő fia III. *Henrik*, a' *fekete* (1039—1056) határtalan királyi hatalommal minden hűbéressein uralkodott; és ki a' pá-

paiszék feletti visszálkodások miatt megrongált *egyházat az által segít föl, hogy három ízben érdemes német Püspököket segített elő a' pápai méltóságra.*

Ellenben fia IV. *Henrik*, (1059—1106) kit ő alig hat éves koru gyermekül hagyott maga után — midőn uralkodást ért, mind a' birodalmi fejedelmekkel, mind az egyházzal legsajnálatosb ellenviszonyba jött. — Azon önmagával ellenkező nevelés, melyet ifju korában *Hannotól* a' kölni érsektől, és azután a' *Brémai* püspöktől *Alberttől* vett, elrontá jellemét, és kivált ez utolsó káros ráhatása őtet *önkényüvé* és *zsarnokká* tette.

A' birodalmi fejedelmek aránti megvetése, 's kivált a' *szászoni* fejdelemmel történt roszbánása, minden szászokat fellázzita ellene, annyira, hogy hasztalan előterjesztményeik után ellene feltámadának, és őtet országából kifutni kényszeríték. Nagy munkával bírá arra a' többi fejedelmeket, hogy neki segédül lennének a' támadás elnyomására; mivel pedig a' meggyőzött szászfejdelmet szabadságába vissza nem helyezte, ez okból a' szászok VII. *Gergely Pápához* folyamodának kérelmökkel.

Ezen bátor és ukarat-erős léleknek kedve szerint esék ezen alkalom, hogy az egyházat a' világi hatalom kötelékei közül kiszabadítsa. — Valóban az Egyház részint a' papságnak világi vagyona vágyása, részint a' fejedelmek által gyakorlott *simonia* miatt (önkényü ajándékozása egyházi hivataloknak és jóknak pénzért és kedélyből, néha méltatlanoknak is) nyomorult *erkölsbukásba* esett vala; és kivált IV. *Henrik* az ilyszerü önkényes bevágásokat az egyházi jogokba, legmesszebbre úzte. — Ezért VII. *Gergely* az

egyház megtisztítására, és önállásuvá tételére látá magát hivatva lenni.

Hogy az egyházat megtisztítsa, megélesíté a' simonia elleni tilalmat, és szoros fenyítéket tartá az érdemetlen papok aránt.— *Hogy az egyházat önállásuvá tegye*, elsajátítá 1.) a' királyoktól az *Investitura jogot*, az-az megtiltá nékik a' Püspököket gyűrűvel, és pásztori bottal, mint papi jogok jeleivel, meghatalmozni hivatalukban. 2.) béhozta az eddig figyelmetlen maradt nótelenségi tilalmat, avagy a' papság meg nem házasodását, netalán a' papok önházi családjaik aránti gondoskodásuk miatt kényszeritessenek a' fejedelmek kényétől függeni. 3.) azon nyilatkozatot is megújítá, miszerint a' Pápák az egyházi gyületek határozatai felett áljanak, és 4.) kérdésbe hozá a' fejedelmeket bé, és letchető jogot.— Ezek által megalapítá utódainak az útát a' világi országokon hatalomra, és századokon át az egyháznak túlnyomó súlyt szerze.

Henrik tapasztalá legelőbb ezen hatalmat: mert midón ő, felszollitatta a' Pápa előtt felelet véget, ezt megtagadta; egyházi átok alá vette; és midón a' fejedelmek azou fenyegetésére, miszerint ha egy év letelte alatt fel nem mentetnék, mást császárt választandanának, e' czélból Romába ment, kénteleniteték magát 1077. *Kanossában Gergely előtt, harmadnapig mezitláb bűnbánati öltönyben megaláznai*; mire őt nóha a' Pápa felszabeditá; de a' császári hatalom gyakorlatát megtiltá; míg a' fejedelmek erről végezendnének.

Ezek pedig azalatt a' *sváb herczeget Rudolfot* tevék ellenkirályá; *Henrik* azonban megférfiasítá most magát, visszaszerzé az ismételt átok ellenére is, elleneivel vítt harcban a' koro-

nát, és osztán *Itáliába indula*, a' Pápát megalázni, — megvevé Romát, bezárta a' Pápát az angyalvárba, és egy önmaga által tett Pápával magát megkoronáztatá. Gergely ámbár az Apuliai Norman herczeg által megszábadítaték, mindazáltal idegen helyen Salernoban végzé életét.

Henriknek további vénkora az ellenkirályokkali tusák miatt nyugtalan vala: vége pedig saját fiának ellene támadása miatt, nyomorult. — Ezen fia V. *Henrik* (1106—1125) a' *Püspök béigtatási jog* (investiturae jus) miatt a' Pápával oly ellenkezésbe jött, hogy magát a' Pápát a' Péter templomában foglyává tevé; mig utóljára osztán ezen ellenkezés egy czélszerű egyezésnél fogva lecsilapítatott, mely szerint ezután a' Püspökök a' papi jogokkal a' Pápáktól, a' világi jogokkal pedig a' császároktól ajándékozthatnának meg.

2. A' kereszties hadak.

Ezen idő szelleme már régen elkezdette vala önérdekeit, a' világi hatalmak törekvései alól kivonni; és ön-nyugtatasát inkább az egyházi élet-alakban keresni; midőn éppen ez idő tájat a' mahomedán állományokban is, és túlsó Indiában a' *Budhát* követő tartományokban, a' papi hatalom legnagyobb tekintetét érte el. — Az *egyházi hatalomnak* a' római anyaszentegyházbani felemelésére legtöbbet tevének a' Gergely halála után kezdődött *kereszties hadak*, melyek által a' keresztényvilág a' mahumedivel, mint eddig nyugoton Spanyolhonban, úgy most keleten a' szent földön, a' keresztényhit bölcsőjében; rendszerinti harczra kelt.

Kezdetről fogva a' keresztények előtt a' sz. föld, hol a' *Megváltó* megváltói munkáját bévégezte: tárgya volt a' tiszteletnek; és már *Heléna császárné*, a' Konstantin császár édes anyja, azon helyen, mely a' Krisztus sírjának tartatott, egyházat építtetett, melyben a' keletre zarándakoskodó keresztények buzgalmukat teljesíték — Mivel pedig itt teljesíteni a' buzgalmat, Isten előtti különös érdemnek tulajdonított, ez okból a' szent sírhozi vándorlatok mind gyakoribbak levének, — még akkor is, midőn az Arabok azon tartományt megvették, és 637-ben Jeruzsálemet elfoglalták, nem maradának ki, — mivel az Arabok is tisztelik e' helyet, 's azért a' zarándakokat háborítatlan hagyák, még akkor is, midőn ezek 1000-dik év körül, a' Krisztus második eljötté váradalmától buzditatva, számtalan csapatokban omlának oda, ott várni bé ezen balúl értett nagy eseményt.

De midőn a' 11-dik század folytában, a' *Kairói Kalifaság*, mely alá *Egyiptom*, *Szyria* és *Arabia* tartozának, uradalmát Palestinában a' *Seldcsuki* törökök miatt elvesztette, és Jeruzsálem 1079. a' Törökök vagy *Szaraczenek* hatalmába esett, ekkor a' keresztény vándorok általuk annyira nyomatának és oly kegyetlenül bánatának, hogy panaszaik egész Európát részvéttel és készülettel tölték bé; és közkívánat keletkeze a' szent földet hitlenek kezéből (mint mondák) kiragadni. — Már II. Sylvester, és VII. Gergely pápák feltüzelék a' kereszténységet a' Zarándokok oltalmára fegyvert emelni; de legelőbb a' szent földről visszatért franczia Zarándok *Amiensi Péter* tűztele beszédeinek lett azon eredménye, hogy a' palestinai keresztények nyomorállomását szívekre vevék az európaiak; ezek a'

Klermonti egyházi gyűlésen, melyen II. Orbán Orbán pápa a' kereszténységet a' szent Sírnek a' Törökök hatalmábóli kiszabadítására felidézé, a' francziákat oly tűzbe hozák, hogy egy nagy csapat ezen czélból a' keresztet veres posztóból vállaira felfüggeszté, kivált miután ezen egyházi Gyűlet a' résztvevőknek teljes bűnbocsánatot biztosita.

Igy erede a' kereszties hadak nagy mozgalma, mely megszakadásokkal egyébaránt, két századokig tartá. Eddig a' keleti keresztény világ a' mahomedi vallás nyomásaitól néha nagy szenvedéseket álla ki, és nagy fáradalommal tarthatá föl magát; most a' Kalifa országlás feloszlása után a' nyugoti kereszténység lett a' *támadó fél*, ha szintén a' mahumedség is, ki tartóságára nézt, nem sokat engede annak.

Miután elébb egy rendetlen csapat, a' Péter vezérlete alatt, kinek tüzessége a' főhadsereg felkészültét nem várható, részint Magyarországon, teljesen pedig kis *Ázsiában* nyomorultul elpusztult volna: kezdődék 1096-ban *az első kereszties had*, *Bouilloni Gotfrid* vezérlete alatt, melyben több jeles europai fejedelmek vevének részt; számtalan nyomorok, nehéz küzdelmek, nélkülözetek és veszteségek után elérkezék a' tizedrészre leolvadt hadsereg a' szent földre, hol 39 napi ostrom után 1099. *Jeruzsálemet rohanattal megreré, és a' jeruzsálemi királyságot állitá*, melynek első királyává Builloni Gotfrid ezen czím alatt: *Szent Sír védője*, tétett. — Ez alkalommal alapittatának az *Antiokhiai* és *Edessai* fejedelemségek is.

De Palestina megtartása huzamosan tartó küzdelmeket kivánt, 's ennélfogva folytonos segédküldést Európából — az új királyság minden

oldalról nyomaték, és mivel a' keresztény vezérek is vetély miatt gyakran különböztek meg egymástól, és a' buzgalom hűlni kezdett, ebből a' következett, hogy *Edessa* ismét a' szaraczenek kezébe esett; ezen veszteség mozdítá nyugotot a' *második kereszties hadra*, *II. Konrád császár alatt*, 1147. Lajos francia királlyal együtt, melynek mindazáltal semmi állandó eredménye nem lett.

Midőn pedig maga *Jeruzsálem* is az egyiptomi Szultán *Szaladin*nak kezébe esett, nóha a' *harmadik kereszties had* is 1189. a' kereszténység legmagasb fejedelmei, u. m. Német császár *Barbarosa Fridrik*, francia király *Filep August*, és Angol király. az oroszlánszivü *Rikkárd* alatt mozgalomba jött; de *bal eset* (meghalt a' sapbar vizi feredés miatt) és egyet nem értés semmisíték célját, és a' vezérek visszatérte után Szaladin egész Palestinát birtokába vette.

A' *negyedik kereszties hadra* 1203. francziák és velenceiek kelvén fel; csak Görögországig menének, hol a' görögcsászári család dolgaiba avatkozásuk következéscül, megvevék *Konstantziánápolyt*, és a' *Latin császárságot* állíták fel, mely mintegy félszázadig álla fenn.— Az *ötödik kereszties had*, melylyet 1217. *II. András magyar király* vitt, semmi nevezetes eredményt nem vont maga után.— A' *hatodikban* pedig *II. Fridrik császár* 1227. egyezésnél fogva Jeruzsálemet és más szent helyeket a' Törököktől visszanyeré.

De mivel tapasztalák a' keresztények a' lehetetlenséget Palestinát megtarthatni, és az eddigi próbatétek felette drágában állottak, ez okból mindinkább apada a' közkedv a' kereszties hadak aránt; és csak midőn a' Mongolok vad csapatjai távoli duló táborozásuk alkalmával Pa-

lestinát, és Jeruzsálemet is eldulták, és a' *Mamelukok*, mint Egyptom birtoklói, *Antiokhiát* elfoglalták, akkor indula ki 1248 a' *ketedik és utolsó keresztes had* franczia király IX-dik vagy szent *Lajos* alatt, ki megtámadá Egyptomot; de fogságba esett; és csak a' foglalmányok visszaadásával teheté magát szabaddá; és miután ez a' fejedelem *Tunisba* a' szsrecsenek ellen vitt hadban dügvészben meghalt volna 1270 senki nem akara többé további vállalatra felkelni és Palestina ettől fogva a' Mahomediek kezénél maradt.

Akár mily sok millio emberekben állottak is a' *szent hadak*, mind a' inellett is a' mivelődés kifejtésére felszámithatlan befolyással birtak és

1-sőben, Azok alapiták meg, a' keleti hamar elenyészett Keresztény tartományokon kívül. Európában *Portugált* és *Sziciliát*, és kivált az ázsiai és északáfrikai több régi országokban nagy fordulatokat eszközöltek.

2.) Ezek hozák keletet és nyugotot nagyobb érintkezésbe és közlekedésbe, és szaporított ismeretek által az idegen földi készitményekben és mesterségi ötletekben; a' *kereskedésnek*, *miv-készítésnek*, és *földmivelésnek* — az idegen országok és népekkel, 's ezeknek erkölcseivel szokásaival, ismeretekkel közlelbbi ismerkedés a' *tudományoknak* és *mivészeteknek* — rendkívüli fenlebegést adának; jelesen a' kereskedéssel gazdaggá, és hatalmassá levének: *Velencze*, *Genua* és *Piza*.

3.) Ezek mozditák elé a' *köz-szellemet*, *szabadságot* és a' *cárosi állomány* hatás körét; és az által, hogy ekkor a' keresztet elválló rahszolgák szabadokká tétetettek és több a' szent

földre menő urak rabszolgáikat előre szabadokká tevék; letéteték alapja az azutánni *szabad paraszt rendnek*.

4.) Ezek nemesíték a' *lovag rendet*, miszerint a' lovagok a' kereszténység elnyómói ellen viselt tusákban, az ók még vadon *tényerejöknek* magasb czélt találtak, és érezni kezdék, nagyobb 's minden keresztény országokra kiterjedő *tesztületöket*; sokat tévének erre nézt jelesen a' három *papi lovag rendek*: a' *templom-rend*, *szent Já. os-rend*, és *német-rend*; melyek a' szorongatott és beteg vándorok oltalmára alapítatának 's azután birtokokkal hatalmasakká lettek.

Legnagyobb hasznót azonban a' kereszties hadakból az *egyházi kormány* vona; miszerint a' pápa volt, ki ezeket rendezé, ön személyesei (Legati) által vezérlé, valamint a' keresztiesek közti perlekedéseket is igazitá; és főleg *parancsainak*, a' királyok és fejedelmek többszöri ellenszegülésök mellett is, rendszerint a' néki szolgálatjára készen álló eszközökkel, engedelmességet tudott eszközölni — és így az egész nyugoti kereszténység birói felsőségi tekintetét nyerte; miközben a' papság vevés, ajándékozás és zálogosítás által, előjogokban és vagyonokban gazdagodott.

Erkölciség és vallás pedig, ezen nyugot és kelet közti érintkezésből eredt babonás hit fogalmak elágozásai és az érzéki kényelmek és éldelletek miatt lényeges vesztséket szenvedének; melyek az alkalmas ellen intézvények által: u. m. kórházak, melyek a' 13-dik században Európában 19000-ig számláltatának és szerzetes rendek szaporitása által, csak részszerint kevesíthetének.

Nyugoton is keletkezének e' közbe *keresztes hadak*, és éppen a' pogány *szlávok* különösen a' *Vendek* ellen, kik utóbb oroszlány *Henrik* által legyőzettek; és a' *prusszusok* ellen, kik a' *német rend* segélyével kereszténységre terítették és 1283-ban azon rendnek alája vettek; éppen így az u. n. hittől szabadtok ellen is keresztes had hirdetetett különösen az *Albigaiak* vagy *valdiak* ellen déli frankhonban 1209-ben, mely alkalommal a' hitynomozó szék (*inquisitio*) jöve létre, mely mindazokat, kik a' római sz. egyház tudomását és szerkezetét nem ismerték el, nehéz büntetéssel illette.

3. A' velfek és gibellinek pártküzdelsei.

Mialatt a' keresztes hadak a' papi hatalom túlnyomó erejét elősegítették, tükélyesíté magát *ez a' császári és pápai hatalom egykoru küzdéseiben*, 's majd a' sálsi császárok kihaltával legnagyobb lángra gyuladt ezen egymásközti küzdelem.

Midón t. i. az 1125-ben császárrá választott *Lothár* a' szászcsaládból; hogy magának a' hatalmas *Hohenstaufi* vagy *svábi* herczeg ellen erős gyámolt alapitson, a' *büszke Henriket*, mint Bajor herczeget és vejét is *Szászországgal* hűbériképpen megajándékozá; ezáltal a' bajorok vagy *velfek* és *kohenstaufi* avagy *reiblingi* (olaszul *Gibellini*) család köztoly versenyt hozza létre, hogy ez idótól fogva németország két párt-ra szakadt, melyek közzül azután a' *velfi* mint a' pápától védett párt mindig az egyházzal, avagy papi hatalommal; a' *gibellini* ellenben mindig a' *császári*, vagy világi hatalommal tartott.

Mindjárt a' *Lothár* halála után, midőn 1138 — 1254-ig a' *szábi vagy hohenstaufti császárok* ülének thronra, ezek közül az elsők u. m. a' III-dik *Konrádnak* ki 1148 — 1152-ig uralkodott, országglása alatt háboru üte ki, azért mivel a' császár *Henrik herceget* mindkét herczegségéből kitette; ezen háboru csak *Henrik halála* után végződék bé, vissza adatván *szászország* az ő fiának *oroszlány Henriknek* (keresztes hadra ment 1147) l. főlebb.

Konrád unoka öttse I. *Fridrik Barbarosa* 1152 — 1190-ig feladatul tűzé ki magának és családjának a' császári méltóságnak ismét túlnyomó súlyt vívni ki a' *pápai* hatalom felett.— Miután *Oroszlány Henriknek* még Bajorhont is visszaadta; négy hadi útat tett Rómába, melyekben a' pápához pártolt Lombárdi városokat, a' magokhoz ragadott császári jogok visszaadására, melyeket az előtt a' császároknak által engedtek volt; kényszerité, és a' császári hatalmat olaszországban helyre állítani törekedett, ámbar megalázá a' vakmerőleg ellenszegülő *Májlandot* aval, hogy azt egészen feldulá, 's lerontá; de az *Oroszlán Henrik* ön javát kereső magaviselete miatt, ki néki további táborozását felmonná; elveszté 1174, a' *Lugnanói csatát*, 's annyira ment a' dolog; hogy jónak láta kibékülni Lombárddal és a' pápával. Ezen pillanattól fogva *elvala határozta* az *egyház felsőbbsege a' császári felett*.

Oroszlány Henrikre azonban, ki ezek alatt országát hódoltatás és szlávi birtokok népesítése által nagyította, kimondá most *Fridrik* az országos ítéletet és birtokait más fejedelmeknek felosztá, kik közzül 1179-ban *Vittelsbákh* *Otto* Bajorhont nyerte.— Miután oedig *Fridrik*, hogy

saját háza hatalmát nevelje, ön fiának, *Konstántzia*, a' nápolyi és szicília thron örökösnek, kezét megnyerte volna, a' köztiszteletű császár késő vén korában egy *keresztes hadat* vállala el, melyben egész németország fájdalomra halálát lelte (a' Sápár folyóban feredve 1190).

Fia *IV. Henrik* (1190—1197) egész erejét arra fordítá hogy al-olaszhont és Sziciliát birtokába vesse; de e' miatt ellenségivé leve nem csak a' pápa, ki magát esen tartományok *hübéri urának* tartá; hanem saját alatt-valói szíveket is elidegeníté kogyetlen keménységével; 's midőn a' *gibellini párt* az ő testvérét *Száb Filepet*, a' *velfi párt* ellenben *IV Ottót* Oroszlány Henrik fiát választotta volna császárrá; ebből egy *tíz éves háboru* keletkezett; míg osztán Filep megöletése után 1208 *Ottó* felsőbséget nyere.

Ezen zavarok közt a' lélekerős pápának *III Innoczentznek* sikerüle a' papi hatalmat legfőbb fokra emelni egyszersmind két királyságokat u.m. *Angolhont* és *Arragoniát* a' pápai sz. szék adózóivá tenni.

Utóbb pedig, midőn *IV. Ottó* fellépék akaratja ellen szegülni; *Innoczentz* a' császári koronát *VI Henrik* fiának *II. Fridriknek* adá, ki szellemtelyes férfi volt, és Sicziliában neveltetett — (1215—1250) mi okért is tartozék egy *keresztes hadmenetet* elvállalni; mivel pedig Fridrik ezt mindig halasztá, ezért a' következő pápáktól egyházi átok alá vettetett annyira, hogy, osztán mikor az *hatodik* keresztes háborut valóban elkezdé az egyház tőle segittségét megtagadá.

Mikor ő Jeruzsálem megvéte után vissza jött, oly ellenes összeütközésbe jöve a' *pápával*

és *Lombárdokkal*, hogy 10 *Innocentz* ötöt nem egyház szerü, hanem inkább a' szerccsenek erkölcsiéhez hajló érzelme és élete miatt mint hit-tól-szakadtat, minden koronára méltatlannak nyilvánítá; de ez által a' *Velfek* és *Gibellinek* közötti viszály Olaszthonban a' legdühösb és elkeseredetteb kegyetlenségig és *párt-bószületig* emelkedett és ha szintén *Fridrik* ottan ottan, kezdetben a' szerencsét részén tartá is. mindazáltal az őt majd elhagyá és házának közelgető hanyatlásáni aggodalma halálát sietteté.

Azonban fia IV. *Kourád* a' pápa ellen éppen semmit se tehete, 's meghala, egyházi átokról űzve, már három-évek mulva, 1254 mint utolsó császár a' lélek teljes, tudományokat, és művészeteket pártoló *hohenstaufi* házból; kivel egyszersmind németország régi dicsősége odahanyatlék.

---

4. A' hűbéri egyed uradalom, és az egyházi befolyás keskenyülte.

I. Az országkormány kimivelődése.

Midőn azután két évvel, az eddigi, kevés figyelemre méltatott *ellencsászár Hollandi Vilhelm* (ki II-dik *Fridrik* és 10-dik *Kourád* alatt viselé a' császári czímet pártja választásából) a' *frizek* elleni háboruban elveszett, belépe most 1256 — 1273-ig a' császár nélküli időkor (*interregnum*) mivel egy német fejdelem sem akará felvállalni a' császári koronát, hanem az idegen fejedelmeknek engedtetett át pénzért és pedig a'

választók egy része által a *Kornválezi gróf Rikhárdnak*, más része által megint a kasztili-gi királynak *Alfonzúnak*. — Hogy magának pártokat szerezzen ez is amaz is törekvék a' német fejedelmeket *fejedelmi jogok ajándékozása* által kapcsolni magához; mi által a' császári hatalom meggyengüle; ellenben a' fejedelmeké oly magasra emelkedék, hogy ez időtől fogva a' császárok a' szintén önállásu *birodalmi fejedelmek* felett semmit nem tehettek; kivált midőn *Lothár* a' (szászcsaládbóli) korától fogva a' nagy *hűbérek* mint herczegségek, fejedelemségek, grófságok, határ gtófságok, örökösökké lettek. — Míg ezen idők folyta alatt, *Olaszországban* a' *Hohesta-fi* család utósó ivadéka *Konrádin* ősi birtokát Nápoly és Szicilia feletti viadaljaiban; mivel azokat a' pápa *Anjou Károly* franczia herczegnek adta; árulat áldozatja lett, és Nápolyban *birói fejsze* alatt mult ki; addig *németországban* a' császárok távol léte és tehetetlensége miatt, valamint a' fejedelmek önző büszkesége miatt is már a' hohenstaufi ház alatt béharapódzott rendetlenség legmagasb fokra hágott. — Minden rend, a' fejedelmektől le a' birákig és város polgárokig függetlenségre törekedett, és magát más rovására felemelni, 's gazdagítani. — Az ököljogból credó rosz szertelen elterjedett 's egy része a' lovagrendnek éppen a' rablásig megalázá magát, és a' legszorgalmasb városok kereskedését és közlekedését leglázzitóbban akadályozá: mirenézt a' városok önkereskedésük oltalmára közszövetségekbe állának, melyekközt a' hatalmas *Hanza* 1241 és a' *rajnai város szövetség* legnyomosobbak valának.

Midőn tehát *Richárd* meghala, a' német fejedelmek *részint*, hogy a' császári méltóságot a'

németek kezénél megtartsák, *részint* pedig hogy a' beharapózott rendtelenséget megelőzzék, ismét *német császár választására* lépének. — Azonban, hogy kivitt felsőségi jogokat megtarthassák 's ha lehet, még neveljék is, jobbára olyan férfiakra téríték a' választást, kik a' császári hatalomnak nagy birtokuk miatt súlyt neadhassanak, a' szerint közbe vetőleg 1273 — 1437-ig *császárok különböző házakból, következőnek* — elsőben *Rudolf, Habsburgi gróf*, ki igazsága, jelesen pedig a' rabló lovagok megbüntetése által, a' rendet Németországban helyreállítá, és a' magát nagyzó Cseh király *Ottokárral* hadban, családjának az Osztriai tartományok birtokát szerzé meg, mit neki vitézi és egyenességi érdemiért a' német fejedelmek örömet oda engedének.

Utánna 1291. *Adolf* a' Nasszaui gróf következék, ki mindazáltal kevés idő mulva országulásából kitétetett; miután *Rudolf fia II. Albert* 1293. nyerte a' császári koronát, kinek kemény uradalma alatt létre jött 1308-ban a' *Sveiczerek köztársulata*, melynek tulajdonképp mindjárt a' Rudolf halála után alapja letézetett; de Albert császár alatt ment tükélyre; — midőn t. i. kormányzói *Geizler* és *Bilger* önkényü szigorúságokkal a' sveiczereket fellazziták, sőt *Geizler* pálczára felütött süvegét velök tiszteltetni akarta, annyira ment a' dolog, hogy egy paraszt polgár *Vilhelm Tell* vezérlete alatt, ki *Geislert* nyíllal megölte, szabadságuk védelmére fegyverre kelének, — eleinte csak három kántonok, u. m. *Uri*, *Szritz* és *Unterralden* egyesülének, kiket *Verner*, *Valter* és *Arnold* gazdag polgárok vezér!ének, azután a' többi városok, és Kántonok is a' szövetséghez állának. 'S hosszas

vérontó viadalak után magukat elismért *közállományá* alakíták: *Albert*, testvére fiától *Jánostól* orozva, törrel megöletvén 1308-ban, utánna

VII. *Henrik Luxenburgi* Gróf választatott császárrá, ki öocsaládja számára Csehországot szerzé meg; ellenben oloszhonban hiába törekvék a' császári hatalmat megalapítani. — Ez a *Sreitzerek* szabadságát új adomány levéllel erősíté meg. Fiát *Jánost* cseh királyá tette, elvétetvén vele IV. *Venczel* cseh király leányát *Erzsébetet*, Romában is szándékozván magát megkoronáztatni; erre nézt oda indult, a' császári méltóságot mindenütt kivívni főczélja lévén, mi miatt oly gyűlöletet gerjeszte maga iránt, hogy ottan méreggel megöletett, 1312. 5 évi uralkodása után; ezen császár alatt irtatának ki a' *Templom-rendítései* szörnyü büntetésekkel egész Európában.

Halála után két részre hasonlott a' császár választás 1314. annyira, hogy a' választottak, u. m. a' *Szép Filep* osztriai herczeg, és *Bajor Lajos* közt heves háboru ütött ki a' korona felett, mely mindaddig tartá, míg *Lajos* az *Ampfing* mellett csatában 1322. erőt vett ellenfelén, azt elfogván, és csak azon feltét alatt bocsátván el, hogy a' császári nevet ugyan viselhesse, de semmi jogot és hatalmat ne. — Azonban a' Pápa majd azt kívánván *Lajostól*, hogy az országlást tegye le, azzal heves összeütközésbe jött, és sokat álla ki a' pápai *átok* és *tilalom* miatt, mindazáltal alattvalói hűsége és végre 1338 a' *Renzei fejedelmek-gyülete*, melyen a' birodalom főhatalmai együtt valának, — nem csak ótet, hanem a' német nemzet méltóságát is szilárdul fentartotta, azon határozatot hozván hogy: *ezután a' császár, önfelségét és hatalmát pápai megerősítés nélkül is gyakorolhassa, mi*

annyival szükségesb vala, mivel a' Pápa, **XXII. János**, már kérdést támaszta a' *császár-választás*, sőt birodalmi határozat ellen is, és a' *német koronát* is egy francia herczegnek akará adni; titkon sok fejedelmeket vont maga mellé, kik által 1346. *Cseh Károlyt* választatá császárrá; de ki soha a' birodalom dolgába nem avatkozott. Lajos császár m. h. 1346. austriai *Albert császár özregyétől adatott mérég miatt*. — Ennek ideje alatt a' ázsiai fekete dögvész Europa kétharmadrész emberét hordá el, egykori irók szerint.

Lajos követője **IV. Károly**, Luxemburgi 1350-ben a' birodalmi fejedelmek által is császárrá választatván, noha a' császári jogoknak önzésből felette sokat engedett meg, oltalmazá mindazáltal a' 1356-ba *kiadott arany bulával*, melyel a' választó fejedelmek választási joga megalapított. a' császárválasztást minden idegen befolyás ellen; ámbár ezáltal a' választó fejedelmek hatalma is még nagyobb *túlnyomó súlyt* nyert, mint előbb birt a' császári hatalom felett. — Ez a' császár kénye szerint adta vette a' birodalombeli tartományokat. *Dophint* eladta a' francia királynak, Sileziát, Luzátiát 's más birtokokat Csehországhoz foglalt, — a' *Brandenburgi* határgrofságot 200,000. aranyokon vette *Sigmond fiának*, ki utóbb magyar király lett, hogy *Venczel* fiát császárrá választassa a' vál. fejedelmeknek külön-külön 100,000 aranyokat adott, mely véget 16 városokat adott el, h. m. 1378. —

Fia a' hanyag, és eszelős *Venczel* alatt (1378 — 1400). Németországba oly rendetlenség jöve létre, hogy a' városok a' nemesség ellen — 's ezek együtt ismét az őket nyomó nagyobb fejedelmek ellen *társulatba léptek*; 's végre egy pusz-

titó városháború üte ki, melyben a' *Rajna* stábi városok a' nemesség, és fejedelmekkel ellenbe alább szállának. *Venczel* mint egy második *Kopronymus* már keresztvizét megfertőzvé rosz jelt terjeszte magáról, idejét hanyagságban, boritalban, és rossz aljas emberek társaságában tölté; semmit nem törődve a' birodalom gondjaival, sok jelesekét tréfából is megöletett, 's maga kezével is ölt, — kétszeri rekeszbe tétele által is nem sokat javult; balgatagul több birodalmi tartományokat elidegenített, mire nézt 1400. *Frankfurtban*, a' választó fejedelmek gyüleetében letétetett, további életét is evéssel, és ivással tölté, végre meghallván a' Hussziták zendületét Prágában, chédje közben megrettenve a' gutta megütötte 1418. birodalma 22-dik, életének 41-dik évében; alatta találatott fel a' *lópor* Svarcz Berthold szerzetes által 1380.

Utánna *Rupert* Pfalcsi palatinus következett (1400 — 1410) hijába igyekezék a' rendet helyreállítani, egyebaránt kegyes, igaz és béke őrző fejdelem volt; alatta már az Egyházban is zavarok jövének létre, melyeknek a' polgári élet minden viszonyaira is szomorú hatásuk lett, halt meg hirtelen 1410. 10 évi uralkodása után; utánna *Jodok*, morvai határ gróf következett, ki 6 hónapig ült tronon minden nevezetes tett nélkül.

---

2. Egyházi ellentét, és egyházi szakadás.

Az oly magos fokra hágott pápai hatalom, és a' papságnak a' világi erő feletti győzelme mellett is, már ezen korszak szelleme magában viselé a' *szakadás magrait*, és azt mindinkább kifejté.

Ez okból már a' 9-dik százban, némely egyes Egyházak déli *Frankhonban* és *Szávojaban* kívánák magokat az egyházi uralkodó szerkezet alól, és szoros erkölcsök követése mellett igyekezének a' hajdoni kereszténység egyszerűségét helyre állítani, ezek a' 12-dik százban *Valdenszerek* neve alatt mindinkább terjeszkedének; ezen felekezetet *Vald Péter* lyoni gazdag kereskedő alapítá a' 12-dik százban, segédtársával *Brixiai Arnolddal*, nóha rettentőleg fenytették, mindazáltal elterjedének *Német, Frank, Sveitz, Belga, Porosz, Magyar, Erdély, Angol,* és *Skót* országokban sőt *Bosniában* és *Illyriában* is. — De magában az anya sz. egyházban is már a' 11-dik száz közepetájatt nagy szakadás jött létre; mert a' Konstantzinápolyi Pátriákha *Czerulárius Mihály*, a' római pápával felsőség felletti vetélye, és az arra következett egymás elleni *egyházi átok* miatt 1053. alkalmat ada a' *keleti és nyugoti*, vagy görög és római Egyháznak egymástóli elszakadására. — A' római a. sz. egyházban ezután a' 12-dik százban egy heves, és néha erőszakra kitörő ellentét lépék fel a' *papság világi befolyása ellen*, de a' *Brixiai Arnold* megégettetése által elnyomatott.

A' papság nagyobb részének *világias élete* tulajdonképp az okozá, hogy a' minden rendek közt felkapott erkölcsbukás erőt kezdve venni, nóha több Pápák ezen rosszan segitni törekedtek; de voltak olyanok is, kik ön magok cselekedtek néha méltóságuk ellenére, annyira, hogy nem csuda, ha több szózatok hallattak a' felkapot és divatozó visszaélések ellen, mint p. o. a' 14-dik száz végefelé Angolhonban *Vikleff* a' papi hatalom ellen nyilván kikelt.

Legnagyobb kárt azonban szenvedte a' római szent szék a' 15-dik százban létre jött egyházi szakadással; midőn t. i. már IV *Károly császár* alatt két *pápák*, kik közül egyik *Arignonban* frankhonban; a' másik *Romában* lakott; egymást viszonyosan *átok* alá vetették, annyira, hogy az egész nyugoti kereszténység két részre szakadt, és nagy zavarba, 's függetlenségbe jött; és miután ezekre, nem sokára a' 3-dik pápa is választatott és mind a' háromon ünudvarak tartására visszaéléseket engedtek meg maguknak, ez okból: a' köz *híránot az ogyház-
nak egészben és tagjaibani megjavítására nézt*: mind sürgetőbb lett egész europában, 's ezen zavaron egy közegyházi gyület által segíteni, mind inkább ki fejlett, 's így hozá létre 1414 *Sigmoul császár*, *Venczel testvére*, ki *Jódot* után következet, a' *Konstánczi nagy egyházi gyületet*, mely a' három pápát letette, és *negyediket* választotta helyökbe, és azon *elvet* fogadá el, *miszerint: az egyházi gyület határozatainak a' pápa tartozzék magát aláadni*, azonban mivel az új pápa egyéb egyházi visszaélések orvoslása előtt választatott, ki azután az egyházi gyulettől semmi javítási tervet elnem fogadott; hanem csak egyes fejedelmekkel tartott egyezkedést azok felett: ez okból ámbár az egyház egysége megmaradt; de magában viselé az egyenetlenség magvait.

Ide tartozott az is. hogy az egyházi gyületnek egy szenvedélyes ítélete az egyház későbbi meghasonlását terjeszté aval, hogy 1415 *Hussz Jánost*, ki mint *hittannok* (theologiae professor) Prágában a' papi hatalom és egyéb egyzi hit czikkek ellen fellépett tűzhalálra ítéle és *Konstánczban* mint hittólszakadtat megégetteté.

Nemsokára ezen tényből erede 1420 — 1436 a sok vért ontott *Hussziták hada*, miután t. i. Hussz követői csehországban fellázadának és vezérök *Ziscra János* és a két *Prokopok* alatt, minden császári birodalmi és pápai seregeket leverének és csehországot a körüli tartományokkal együtt iszonyulag eldulák. — Csak midőn a *Bázelben* ismét összegyűlt egyházi nagy gyűlet a *Hussziták* mérséklettek pártjának a *kehelyseknek* kívánatait teljesíté és ezek osztán magukat az ábrándosabb *Táboriták* ellen fordíták; állott helyre a közcsend.

Ezeknek jobb részéből álla össze azután a *cseh morra atyafiak egyháza*, mely több viszályok közt is *hit-czikkjeit* megtartotta, míg osztán a mostan is fennálló gróf *Zinzendorftól* alapított: *Atyafi egyesületbe* ment által nagyobára, —

Azonban minden határozatait a *Bázeli* nagy gyűletnek, melyek a pápai hatalom keskenyítésére czéloztak elveté a pápa és németországra nézt, a fejdelmekkel ujj egyezkedés által minden erejüket elvevé; csupán francziaországra nézt maradtak meg erejükben és ebből keletkezett idővel az *ügy nevezett franczia egyház szabadsága*.

Minden esetre pedig ez időtől fogva apadni kezdett az *egyház hatalma*, mint ellenben más oldalról a császári hatalom is mind alább szállott és a birodalmi fejdelmekkel szembe szintén csak a *felsőbbségben* állott, nagyobb hatalom nélkül. —

Sigmond halála után II. vagy *Austriai Alberttel* 1438 a császári méltóság ismét a *Habsburgi házra* szállott, melynél azután meg is maradt. *Albert* nem sokára meghalván unoka öcse III-dik *Fridrik* választaték császárrá, ki

53 évekig uralkodott németországban; de oly kevés erővel, hogy a' birodalomba nagy rendetlenség harapódzott bé, az egyébaránt is soha tökélyre nem ment országos béke mindenféle megbomlott, és azon tartományokban is; hol különben a' császári hatalom érvényes volt, különféle változatok 's részint fordulatok jöttek létre; a' nélkül, hogy Fridrik azok ellen valamit tett; vagy tehetett volna, *Ostriát Bécszel* együtt a' magyar király I. Mátyassali háboruban elveszté, 's csak annak halálával nyereték vissza.

Végre meghala *III. Fridrik*, 's következék utánna fia a' nemes és hősvitéz *I Maximilián* (1493—1519) ki már azelőtt mint *Máriának*, Burgundi Herczeg merész *Károly* leányának férje, *Német-alföldet* nyerte. — Minthogy *Maximilián* vitézi vállalataira nézt a' német fejedelmek segédje nélkül szűkölködött; ez okból rá-állta 1495. az örökös országbéke alapítására, melynek fenntartására azután az országos kamara-szék nyitatték meg. Csupán *Sreitz* nem akará elismerni ezen *ítélőszéket*, és az időtől fogva elválasztá magát teljesen Németországtól — *Burgundot* és *Májlándot* is akará visszanyerni; de ez néki nem sikerüle; azonban gyermekeinek czélarányos kiházasításai által, házának a' *Spanyol, magyar és cseh* tronokra jogot alapita.

Maximiliánnal végződik a' középkor, mely minden hijányai, és kinövései mellett is magvas és élet-eleren volt. Ezalatt a' *Német nemzet első volt Európában*; mivei és portékái virágzásban voltak, városaik nagyok és gazdagok, milyenek azután soha nem. — Ha a' németek mindég egyesek lettek volna, ma Europa legfőbb nemzetei felett állának. Azonban így is

sokat köszönhet az emberi-nem az ok szorgalmuknak, fáradatlan kitartásuknak, egyenességök és komolyságuknak, melyek mások felett jelenkeznek e' nagy nemzetben.

5. Többi állományok Európában, és Azsiában a' XV-ik érszáz végéig.

1. Oloszhon.

A' hohenstaufi császárok kihalta után Oloszhonban a' *Velfi* párt teljes felsőbbséget vívt ki magának; mignem VII. *Henrik* és *Bajor Lajos* császárok által élesztve a' *Gibellini párt* próbákat tett, ismét felemelkedni, mi azonban néki nem sikerült. — Csupán *Szyczilia*, mely mára' fenn nevezett *Anjon Károly* alatt *Nápolytól* elszakadt; és az *Arragoniai királyok* alatt önállásu ország lett; maradt *Gibellini párt-szellemü*, a' *Szicziliani estve után* 1282.

Szintén az egész XIV-dik évszázban, *Nápoly* pártok és háboruk által szaggatatott; mignem a' Magyarországon megöletett *Kis Károly* fiának *Lászlónak* 1400. sikerült *Nápolyt* elfoglalni, mire azután csaknem az egész *egyházi állományt* meghóditá; és már *Toskanát* támadá meg midón meghalt. — Halála után egymással dula-kodának *Nápolyban* az *Arragoni* és *francziai* pártok; melyek közzül az első a' *nápolyi tront* megtartá; mignem *Nápoly* 1501. a' *Spanyolok* kezébe esett, *Katholikus Ferdinánd* alatt.

Az *egyházi állomány*: nagy veszteséget álla ki a' 14-dik évszázban, a' pápai széknék *Avignonba*, *Francziaországban* áttétele miatt; több városokban *crószakos foglalók* lépének fel, és

Roma mindég nemesi pártoktól rontaték. — Legelőbb midőn a' Pápák 1376. székeiket ismét Romában állíták fel, és az egyházi szakadás ismét megszüntetett 1418. kezdett az egyházi állomány a' XV-dik évszáz folytában helyre állítatni. Legkitünőbb a' Pápák közt ezen évszázbau volt *Eneas Sylvius* (II. Pius).

A' köznép-kormányu *Flórentz*, mely a' XV-k évszáz közepén magának szinte egész Toskána felett uradalmat szerze, a' gazdag *Médici*-háznak köszöné nagyságát, melynek tagjai közzül *Kozmo* (h. m. 1464) és *Lórritz* (h. m. 1492.) a' művészetek és tudományok ápolása által nagy hirt nevet szerének.

Felső oloszthonban Májland a' XIV-dik évszáztól fogva jelesen a' *Viskonti* család által (1311) és a' *Viskonti fi-ág* kihalása után a' XV-dik évszáz közepében a' hadszerető *Sforzia* Ferentz által (1450) legnagyobb részét a' tartománynak birtokába foglalta. — Később Maximilián császár hijába törekvék Májlandot ismét a' német birodalomhoz kapcsolni.

Velencze, mely a' VII-dik évszáz végétől kezdve önállásu *Dogék* alatt álla; a' XII-dik évszázbau nemesi kormányu (Aristocratiai) szabad várossá lett, melyben csupán a' nemes családok, vagy *nobilik* uralkodtak, kiknek fölötte a' *Doge* határozott hatalommal álla, miből azonban ez a' XIV-dik évszáztól fogva csupán még árnyék-hatalmat bira. — A' keresztes hadak alatt sikerüle ezen közállománynak, mint első tengeri hatalomnak, a' Levántei kereskedés birása, úgy a' Levántei szigetek, *Kándia* és *Dalmatzia* birátsa által nagy jelentőséget nyerni; és 1493-ig kezei közt tartá a' világ-kereskedést; de már a' XVI-ik évszáz kezdetén szomszédaival folytatott száraz

háborúban elveszté tengeri túlnyomó sulját, és a' Törökök előnyomulta miatt legtöbb birtokait keleten.

A' *genuai közállomány*nak is nem megveendő vidéke vala, de megromlék a' Velenczéveli had, és belpárt szakadások miatt; és végre a' XI és XV-dik évszázakban váltva most *Májlandi* majd francia uradalom alá esett. — Virágzó éveiben bírá egy részét a' világ-kereskedésnek Keleten és nyugoton, honnan idővel *Venlenczeiek* és Törökök által kiszorították. *Genua* soká tartá fen a' *Büszke* nevezetet.

Éjszaknyugoti oloszhonban a' XV-dik évszázban a' *Szárojai* és *Piemonti* Grófok hercegi méltóságot vívának ki maguknak; éppen így az *Esztei ház* a' ferrárai és modenai hercegi fenséget, és a' *Gonzága család* a' mantuai határ grófi czímet.

---

2. A' pirénei félsziget.

Azon független *Kalifaságot*, melyet az Om-máji házbeli I. *Abderrahman* 756. Kordovában alapita, megerősité a' vitéz, okos és ismeretdús II. *Abderrahman*, noha kéntelen vala a' *frankokkal* a' Hebronál, az aszturiai és biszkáji hegyek közt lakó *Gothokkal* és beltámadásokkal szakadatlan küzdeni.

A' X-dik évszázban sikerüle ezen *Kalifaságnak* III-dik *Abderrahman* alatt (912—961) legnagyobb hatalomra jutni; noha nehéz harczi valának a' keresztényekkel; de azon *vitézsége*, melyel azokat kiállá, 's melyel ő egész *Mauritániát* éjszaki Afrikában aláveté, valamint ud-

vara fénye, és azon virágzat, melyre ő és fia, emelék az Arab művészeteket és tudományokat, közbámulatát érdemlék azon korszaknak, annyira, hogy sok keresztények Europa különb tartományiból *Kordorába* menének, onnan ismereteket hozandók.

A' keresztények folytonos ráütésök, valamint az arab helytartók elpártolásuk, kik p. o. *Toledóban, Szervillában, Saragossában, Granadában* 's t. országokat alapítanak; veszélybe hozzák a' kalifaságot. — Már a' VIII-dik évszázban *Aszturiából* és *Gallitziának* egy részéből 1-ső *Alfons* alatt, ismét egy *keresztény állam* alakult; mely a' IX-dik évszázban terjedelmesb lett, és a' X-dik évszáz kezdetén *Garciás* alatt (910) *Leoni* királyság czímét nyerte, mely jöllehet kezdetben egy ideig a' kalifáknak adózó volt; de a' 11-dik évszáz kezdetén V. *Alfons* alatt ismét önállásuvá lett, kivévén a' *Kasztíliai* grófságot, mely magát ettől elszakasztotta.

Másfelől a' *Nagy Károly* által elfoglalt Spanyol határokból a' IX-dik százban más keresztény államok jövének létre, 's azok közt a' *Navarrai királyság*, melyel a' nagy *Zankho* (1003-1035) a' XI-dik század elején, házasság által *Kasztiliát* egyesíté; halálával elosztá fiai közt az országot—egyik fia kapá *Nararrát Biszkájával*, mely a' XIII-dik százban házasság útján Franciaországhoz kapcsolott. A' XIV-dik százban pedig újra külön országgá vált.—Másik fia nyerte *Arragoniát* mint királyságot, mely a' XIII-ik száz vége felé III. *Pedro* alatt, ennek a' III-dik *Manfréd*, IV-dik *Konrad császár* testvére leányávali egybekelése által, *Szicziát* kapta birtokul.—Legidősb fia *Kasztiliát* vette, mint királyságot, melyhez azután *Leon* is jutott örökösödés által.

A' XI-dik évszázban annak vége felé élt *Kasztiliában* a' hősi erényeiért, és *Maurok* elleni vitéz tetteiért elhírvült *Czid*, *Valencia* meghódítója (h. m. 1099). A' keresztények, *Maurok elleni harczának Spanyolhonban*, mind több-több eredménye lett, jelensen a' XII-dik százban támadt *papi lovag rendek vitézsége által*; mignem a' *Kasztiliai*, *Arragoniai* és *Navarrai* királyok egyesült ereje által, a' *Tolosai* győzelemtől fogva (1212), a' *Granadai* arab uradalom keskenyebb határok közzé szorítatott; hol tartá ugyan magát meg néhány századokig azért, mivel *Kasztilia* és *Arragonia* gyakori hadat viseltek egymás ellen; de már nem elébbi terjedelmében.

Kasztilia jelesen a' bölcs *Alfons* és *fiai* alatt belzavarok miatt sokat szenvedé, melyeket jobbára a' nagyoknak a' királyi jogokba békapásaik okozának; mig osztán a' *kasztiliai* királynénak *Izabellának*, *arragoniai* király *Ferdinánd* egybekelése ezen két királyságok egyesületét vontá maga után 1474.—*Ferdinánd* és *Izabella* uralkodása, és nagy *Miniszteröknek* *Ximenezs* *Bibornoknak* nagy elméje megerősité a' királyságot, és annak kül- és bel-erejét, különösen a' *Hitnyomozó széknek* (*inquisitio*) bévitelével, mely által egyszersmind a' nemességet is féken tartá, és 1492. az arab hatalomnak *Granadában* véget vetett annyira, hogy *Spanyolország* most egy hatalmas állományá lett.

A' *portugali királyság* alakula a' XII-dik évszázban egy *Kasztiliai helytartóság*ból, I. *Alfons* által, ennek a' *Duriquénél* az arabokon nyert győzelme óta 1139. és III. *Alfons* által a' XIII-dik száz másodfelében a' *Maurok* egészleni kikérgetésével jelenni terjedelmét nyerte. — IV-dik vagy merész *Alfons* és I-ső vagy a' *szoros*

Pedro által Portugál már a' XIV-dik százban sokat nyomó hatalomra emelkedett. — A' XV-dik száz kezdetén kezdődének a' *Portó Szántó* és *Madeira* fellelésével a' Portugálok felfedezései, melyeket I. János fia a' hajózó *Henrik* (tenge-rész) kitünőleg előmozdított; anyira, hogy 1439. az *Azori* szigetek, és a' XV-dik száz közepe tájatt a' *zöld elő hegy*, és *Szierra Leoua* éretett el.

---

3. Frankhon.

Mintán I. *Lothár császár* birodalma fiai közti felosztás által, három országra: *Olosz*, *Lotháringi* és *Provenszire*, szakadt, és *Lotháring* német és francia országok között felosz-lott, történt, hogy a' német király, *Vastag Károly* még egyszer *Nagy Károlynak* egész birodalmát egyesítheté és kormányzhatá. Az ő letétele után a' francia nagyoktól 888 *Odo* francziai (*Isle de France*) *Herczeg* választaték francia királyá.

Ennek ellenje, és következője III. *Károly*, kénytelen vala a' Franciaország éjszaki részére bényomuló *Norman herczegnek Robertnek*, *Normandot* hűbérképp, és *Bretányban* a' hűbéri felsőséget, átengedni; sokféle tronváltozatok után *Odonak* egy utódja, *Hugo Kápét*, cnyeré a' francia koronát, és vele kezdődék 987—1328. a' *Kápétingi királyok rendje*, — kik alatt huzamosan kelle küzdeni a' féktelen *hűbérnökök* nagy hatalma, jelesen a' *Normandi herczegek* ellen, kik közzül *Vilhelm* a' *hódoltató* 1066. éppen angol tronra juta; — mert többnyire a' *hűbérnö-*

kök, mint birtokaik örökös földesurai, minden királyi jogokat birának és gyakorlának, 's csupán egy gyenge hűbéri kötvény kötö öket királyukhoz.

Legelőbb II-dik *Filep Augustusnak* sikerüle féktelen nagyjait megalázhatni, és angol király az Oroszlányszivü *Rikhárd* halálával: *Normandot*, három más francia grófságokkal (mint *Anjou, Maine, Touraine*) az angoloktól vissza venni, és 1205. ezen tartományok egyesítése által a' koronával, a' királyságnak túlnyomó súljt szerezni. — Ezen túlnyomó súljt nevelé a' szoros lelketü és igaz *IX Lajos* (a' szent) 1226 — 1270 más tartományok hozzá kapcsolásával, kivált Franciaország déli részén ámbár igazságból, az angol királynak, némelyeket az előtti francia birtokaiból vissza adott — Ó helyreállítá az országban a' jó rendet, megjavítá a' törvény folyamat és jórendbehozá az egyházi állomást. Keresztes hadáról és Tunisban történt haláláról főlebb szóllánk a' keresztes hadakban.

Unokája, IV. *Filep August* a' szép, uradalvgya és erőszak tényei által a' királyságot szinte határtalanná tette, e' volt az, ki az egyébaránt oly erőhatalmas *pápát*. *VIII Bonifác*zot annyira lealázólag illeté, hogy ez annak következésében észtévedésbe esett, és kétségbe esve halt meg. — Ki azután ennek következőjét V *Kelement* kényszerité a' pápai udvart Rómából *Arignonba* át tenni, és francia befolyás alá adni magát és ki, a' *templomrend vitézeit*, kiknek sak kincse és birtokai ótet ingerlék mordúl üldözé és azok eltöröltetését 1312 szigorúan sürgeté. —

A' Kapetiugi fiág kihalta után 1328 a' *Valois házból* (a' kapetingi ház mellék ágkból) vá-

lasztott királyok ülének tronra, ezek közt az első *IV Filep*, elveszte az angol király *III Edvárd* ellen az ütközetet 1346. *Krecynél* és *Kalaisról* le kelle mondani; azonban a' *Douphinei* grófságot nyere ajándékba az utósó birtokostol, mely időtől fogva a' franczia *korona-örökösök* mindig *Douphinei* czímet viselnek mái napig.

Fia *János* kénytelen volt további hadaiban *Ángliával* különösen a' fekete *herczeggel*, *III. Rikhárd* fiával, több tartományról lemondani, 's Angolhonnak engedni. Saját fiának a' *merész Filepnek* kiadá az 1363. megürült *Burgundot*, melyet ez azután németalföldi foglalmányaival szélesite.

IV. *Károly* elveszté V. *Henrik* angol király ellen 1415 az *ázinkourti* ütközetet és egész *normandot*, 's mindkettőnek halála után éjszaki *Franciaország* az angol királyt ismeré el királyának. Már *Orleánt* vívák az angolok, és annak elestével elesni láttaték az egész ország, midőn *Johanna d' Árk* egy falusi lány *Dom Remyből* Lotháringban, ki magát regényes elragadtatásában franczhoz szabadítására hivatva lenni véle az általa felingerelt francziáknak vezérül adá, megszabaditá *Orleánt*, és 1429 a' királyt *Rheimsbe* vitte megkoronázás végett; de majd egy ostrom alkalomával az angolok fogságába esék és azok által a' franczia *hitnyomozó széknek* át adaték, melytől varázslattal és hitlenséggel vádoltatva igaztalan per-solyam után *Rouenben* megégettetett 1431.

Az angolok azonban egyik taétományukat a' másik után elveszték *frankhonban* és 1453 már csak *Kalaisra* szorulának. — Ezen időkorban szinte minden hűbéri nagyobb birtokok a' koronával egyesítettének; és szinte csak *Burgund*, *Bretagne* és *Navarra* valának önállásuak.

Károly következője *XI Lajos* egy kegyetlen zsarnok, tudta erő és csel által nagy hűbéresseit határok közt tartani; de sok bajt ad neki a' gazdag és hatalmas herczeg *Burgundi merész Károly*, ez már *Lotharinget* elfoglalta volt és már *Szeiczot* is akará meghódítani; de *Gransonál* és *Murtennél* megveretett és harmadik megveretésében *Náncynál* 1477 életét is veszté. Mire a' magán álló *Burgundi* herczegség legottan, mint *hűbéri birtok* elfoglaltott. Német alföldi birtokai pedig leányának *Anának* Maximiliánhoz, azutáni német császárhoz lett kiházasításával az *osztriai házra* szállának, *XI. Lajos* halálával Franciaország teljes *magán uradalommá ment által*

---

4. A n g o l h o n .

Az angol szászok által alapított hét királyságok, melyekben a' VII század végétől fogva *nagy Gergely pápa* a' pogány angol szászok által eldült keresztény vallást újra felállította, és az úgy nevezett *angol szász egyházat* alapította; 827 *Egbert* király alatt egy országgá egyesítették; de a' mely nem volt elég erős, magát a' bétoduló *Dánok* szüntelenni rohanatai ellen védeni; míg nem a' IX-ik század végén a' *nagy Alfréd* azokat legyőzé, és birtokaikat megkeskenyíté.

Alfréd az volt angol honra nézt, a' mi nagy *Károly frankhona*, megerősité az ország széleit, elrendezé a' törvény folyamat, zárdákat, egyházakat és oskolákat alapítá, forgásba hozá az anyanyelvet, és azt mivellette. és minden mó-

don igyekezett a' népmiveletére. — Következőji alatt a' *Dánok* beütései ismét napi renden voltak annyira, hogy II. *Edehréd* király kénytelen volt ery időre *Normandba* futni ipjához, és nagyobbik fia magát az országot is Dán király *Kanuttal* 1016 megosztani, miután ez végre magát angolhoni *egyed uralkodóvá tette*, keresztényé lett, és *Dán ország* megnyerése, 's *Norvégia* meghodítása után mind a' három országot bölcsességgel és igazsággal kormányozta.

Fiainak haláluk után pedlg Angolhon az *Edehréd* ifjabb fiára III. *Edvárdra* (k! *hittannak* (confessor) nevezteték) szálla; mindazáltal fia a' normánde herczeg *Harald Vilhelm* elleni ütközetben Hastings mellett 1066. életét és tronját veszité.

Ezen I-ső nagy hódító Vilhelmmel kezdődik 1066. a' *Normannok uradalma Angolhonban*. Béhozá Vilhelm az hűbéri szerkezetet, midön is az ellenszegülő ángol-szász nagyok elfoglalt birtokait párthiveinek osztá ki, és *Skotországot*, hol a' Piktek és Skotok öszolvadása után, saját királyok uralkodának *hűbéri tartományá tette*. Három következői: *Veres Vilhelm* vagy II-dik; *I. Henrik* és *Istrán Blesseni gróf* zavarok közt uralkodának, részint saját hűbéresseik, részint a' frankokkali hadak miatt.

Ezen uralkodó család kihalta után, az ángoltron szálla 1154. az *Anjou*, vagy *plautam genet házra*, melyből elébb II. *Henrik* Normánde ura, és több franczia tartományok birtokossa uralkodék Angolhonban, sikerüle néki nagyjai hatalmát határok közzé szoritni, és *Irlandot* meghódítani; de az egyházi hatalma megszorítására tett intézvényei maga után vonák, mejj *megaláztát*, miszerint az ő párthivei által megöletett

Érseknek *Bequet Tamásnak* sirjánál kéntelen vala egyházi bűnhödést állani ki — és saját népe iránti hűtelensége, saját fiainak ellenetámadását.

Következője a' hős, de kegyetlen és büszke *Oroszlánzsivü Rikhárd*, egy keresztes hadat vive a' szent földre; visszatértében pedig *Leopoldnak*, az ostriai herczegnek, kit *Akre* vára vívása alkalmával megsértett volt, fogságába esék; kiszabadulván, haza ért, 's ott a' Francziák elleni hadban nyíllal lelövetett. — Ennek hűtlen és kegyetlen testvére *János*, az *országatlan* elveszté nagy részét francia birtokainak. Kéntelen vala a' Pápának országáért hűbért, és adót vállalni; mi miatt közkedvetlenségbe jött, 's egyéb okok is járulván hozzá, alattvalóitól kényszerítettett 1215. a' *nagy Khártát* elfogadni, mely az angol kormányszerkezetnek, és népszabadságnak alapjait foglalja magába; 's miután ezt megerősíté, el kelle hagynia országát utóljára.

III. *Henrik* gyarló uralkodása után a' nemes *I. Edvárd* 1283. *Válest* meghódítá, de próbatényei *Skotorságot* is alávetni, nem sikerülének. — Utódai alatt Anglia, csaknem az egész XIV 's XV. századokban, elébb *Skothonnali* hadai, — azután *frankhonnali* huzamos háborui; kiváltképp pedig folytonos belpártok, és lázadalmak miatt sokat szenvedett; nevezetesen midőn 1459. a' *piros- és fejér rózsá*, az-az a' *Lánkásteri és Yorki* házak közti háboruk hosszadalmasan folytak, — melyek dúhe, és kegyetlensége minden erkölcsöt és miveletet fel emészte — eredménye mindazáltal az lett, hogy a' nemesség hatalma alá süllyedt, a' polgári rend emelkedett, és VII. *Tudor Károly*, ki ezen háborut a' *yorki házbéli* egy herczeg-asszonyali egybekelése által bévégezte, a' királyi méltóságot 1509. szinte határtalan hatalommal viselte. —

5. A' skandinávi országok.

Dánia, Svéd és Norvég országokban, a' normannok eredeti honában, kik a' IX-dik évszáz közepén tengeri rablásukkal: Német, Francz, Spanyol, Oloszhon és Szicília-országok partjait háborgatták — az ország-kormány elejinte sok részekre volt osztva — majd pedig a' XIV-dik évszáz végén mind a' három ország egy király alá jött.

Keresztény királyok névsora:

1.	<i>Blataand Haráld</i>	940 — 980.
2.	<i>Villa Szakállu Suen</i>	980 — 1014.
3.	<i>Nagy Kanut (II)</i>	- 1035.
4.	<i>Harde Kanut (III)</i>	- 1045.
5.	<i>Magnus</i>	- - 1049.
6.	<i>Suen Esztrit</i>	- - 1074.
7.	<i>Szent Kanut (IV)</i>	- 1085.
8.	<i>Jó Erik (III)</i>	- - 1102.
9.	<i>Haráld (VIII)</i>	- - 1135.
10.	<i>Erik (IV és V)</i>	- - 1145.
11.	<i>Kanut (V)</i>	- - 1155.
12.	<i>Svén</i>	- - 1157.
13.	<i>Nagy Valdemar</i>	- - 1185.
14.	<i>Kanut (VI)</i>	- - 1202.
15.	<i>Valdemar (II)</i>	- - 1242.
16.	<i>Erik (VI)</i>	- - 1250.
17.	<i>Kristof (I)</i>	- - 1259.
18.	<i>Erik (VII)</i>	- - 1321.

19. <i>Erik (VIII)</i>	- - -	1321
20. <i>Kristof (II)</i>	- - -	1333.
21. <i>Valdemár (III)</i>	- - -	1376.

Keresztény svédkirályok rendje:

1. <i>Oláv Traetelga</i>	- - -	853.
2. <i>Oláv Schooskounung</i>	- - -	1000.
3. <i>Szent Erik</i>	- - -	1160.
4. <i>Károly</i>	- - -	1168.
5. <i>Kanut</i>	- - -	1192.
6. <i>Surker</i>	- - -	1210.
7. <i>Erik (XI)</i>	- - -	1214.
8. <i>Erik (XII)</i>	- - -	1250.
9. <i>Valdemár</i>	- - -	1276.
10. <i>Nagy Ladelaas</i>	- - -	1282.
11. <i>Birgev</i>	- - -	1326.
12. <i>Nagy Smekk</i>	- - -	1363.
13. <i>Meklenburgi Abert</i>	- - -	1397.

Ez utólsót *Margaréta*, Dán királyné le-
gyózvén, 7 évig tartá fogságban; kiszabadult,
de *Svédországról* le kelle mondania örökösön;
miután több *külön királya* nem volt Svédhonnak
később időkig, mind alább látandjuk. —

Az elő sorolt Dán királyok közt nevezetes-
bek voltak: *Blataand Haráld*, ki I, Otto csá-
szártól a' keresztény vallás felvételére kényszerit-
tetett; mi előtt már az *Ausgár* nevü buzgó szer-
zetes által a' Dánoknak és Svédeknek hirdette-
tett. — *Harád fia* *Suen* megosztá Svéd király
II. Olávval az 1000. évben Norvégiát, meghó-
ditá Angolhont is. — *Suen* fia, nagy *Kanut Au-*

golhon és Dánia ura elfoglala majd egész *Norvégiát*, Egyházakat és Püspökségeket alapita tartományaiiban, és III. *Kourál* császártól *Slezviget* nyerte.

Fiai elhunytá után Angolhon ismét szabadá tette magát — a' XI. XII. és XIII-dik századokban a' *Skáundinári* országok vadháboruk és sokféle tronváltozatok által dulatának, és ha szintén ez, vagy amaz országnak erőtéljes fejlődeme, mint *Dániában* I. *Valdemár*, a' nagy (1157—1185.) — *Svédhonban* pedig I. *Magnus Norvégiában*, V. *Hakon*; a' közcsendet, és rendszert helyre állította is, az mindazáltal csak muló volt.

Végre a' svédkirályné *Margaréta*, egy Dánherczegnő rábirá, sőt kényszerité a' három ország világi és egyházi rendjeit 1397. a' *kalmári egyesületet elfogadni*, melynek erejénél fogva *Dán*, *Svéd* és *Norvég* országok azontul egy birodalomnak nézelve, egy közkirálytól függenek, mindenik saját törvényszerkezetét azonban tartsa meg. —

Első köz-királyok volt *Érik*, ki az adót felnevelvén lázzadást okozá Svédhonban, 's ezért le is tétetett. — Miután unoka öccse *Bajor Krisztof* 1440. és ennek halálával 1448. I. *Keresztely*, Oldenburgi gróf választaték köz-királyá. — Ez utolsó király alatt, a' *Svédhon* kiléptével megszakított *egyesület*, 1472. ismét helyre állitatott, de annyiban korlátolva, hogy *Svédhon*, saját ország kormányzóját (*Stén Stúre*) megtartotta, ki nek halálával ismét Dán-kormány alá jött.

Mind három országokban, a' király kevés tekintettel birt; a' nemességnek és egyházi rendnek ellenben gazdagsága és hatalama nagy lévén,

hatálja és a' küzdolgoakra igen túlnyomó volt. *Srédhonban* és *Dániában* a' polgári rend; *Nor-régiában* pedig a' parasztrend birt nagyobb elő-jogokkal.

---

6. Szláv népek, Lengyel és Orosz-országok.

A' *Szlávok*, a' népvándorlat következtében: Orosz és Lengyel honokból, az V. és VI. évszázak közt Németország *keletéjszaki*, és nyugoti részein, az *Elba* és *Szála* folyóig. — Cseh és Morvaországokban, 's azokon kívül is az *Adriai tengerig*, és a' *Dunáig*; sőt a' Dunántúl a' *Balkán hegyekig* terjedének ki. — Sok törzsökre és nemzedékekre valának ezek felosztva, kiknek mindnyájan tulajdonuk volt a' *vitészség*, és *szabadság-érzet*.

A' *szlávok* ősei hajdon *Szarmatáknak* nevezettek, kik a' Volgától kezdve egész Németországig terjedtek el, — a' *Szarmaták* nemzedékei voltak: a' *Roxolánok*, *Jászok*, *Illyrek*, *Dákok*, sőt *Géták* is, később *Tótok*, *Horvátok*, *Dalmaták*, *Bosnyákok*, *Bolgárok*, *Szerbek*, *Káritiaiak*, *Csehek*, *Morvák*, *Lengyelek*, *Ruszkok*, vagy *Oroszok*, *Lettek* vagy *Lithvanok* — *Palociczek*, *Paloczok*, *Slézek*, *Ráczok*. — Kiknek nyelveik ma is többnyire csak szóejtésben különböznek egymástól — és ma Európában szintén legterjedelmesb nemzetet tesznek együtt: *Szláv-törzsökök* nevezte alatt. — A' *Hunok* birodalma leomlása után nem sokára Szittyahonból ezen *Szlávok* 550. tájatt, K. u. két testvér fejdelem,

u. m. *Lek* és *Czek* alatt nagy néptömeget küldének ki Európába: *Lek* Szláciát ülé meg, *Czek* pedig Csehországot és Morvát, melyekben országot alapítanak — össze elegyedve a' hajdoni *Bojus* vagy *Bájur* nemzettel, honnan Csehország *Bohemia* nevezetét nyerte; — más csapat Szlávok elébb az *Ararok* birodalma alatt voltak; de töllek elpártolván, majd meggyengülésök után, egy részük *Krobát* nevezet alatt a' mai *Horvátországot* lepte meg 634. körül; más rész *Szláv* nevezet alatt a' mai Tótországot vagy *Slároniát* a' Száva és Dráva közt, — más része megint *Bolgárországot* és *Szertiát*, kik hajdon *Szorboknak* hivattak volt; — ismét más rész: *Kárinthiát* — egy más pedig *Dalmáziát* kérte és nyerte *Heraclius* császártól, hol megülepedtek 610—641-ig. — Ezen Szláv népek fejedelmei közt leg-hiresb volt *Zventibáld* Morva hercege 870 körül, ki ellen *Arnulf* császár a' magyarokat hívta segédre, a' Németországba tódult Szlávok idővel elnémetesültek; a' többiek közzül a' *Lengyelek* és *Oroszok* kitünőbbekké levének.

I. *Lengyelország* a' IX-ik száznak másod felében a' *Piasztoktól* alapították; az az utódai tól *Piaszt* fejdelemnek ki ezen tartomány *Szláv* nemzedékeit egyesítette. — I. *Mieszkó* (*Miczizlav*) népével együtt 966 a' keresztényvallást bevette, és a' német császár felsőségét elismerte, ennek vitéz fia I. *Boleszláv* pedig országát függetlenné tette; egyesíté a' *lengyeleket*, *mazaro-
kot* *krakoviket* és *slézeket* egy néppé, és 1024 magát királyá korznáztatá. III, *Boleszláv* az ország elosztása miatt belháborut okozta, melynek következésiben *Szlézhon* függetlenné lett, 's azután elnémetesedett, a' XII-dik száz végén *tron feletti tusák* hosszadalmas polgár háborukat; 's

azok miatt az ország meghasonlását hozák létre; a' különböző, ön magukat össze rongált állományokban.

Vége *I. Ulászló* 1309. Lengyelhont és Krakót ismét egyesíté, 's *Krakóban* megkoronáztaték; III vagy a' nagy *Kázmér* Gallicziát országához kapcsolá; védé a' paraszt rendet földesurak nyomása ellen; de megakadályozá az *alnemesség pártolása* és *zsidók* jogositása által a' *polgári állomás* kifejlését, annyira, hogy később osztán tulajdonképp csak a' *nemesség* tette a' nemzetet.

Kihalván benne a' *Piaszti ház*, a' lengyelek unoka ötsét *I. vagy Nagy Lajos* magyar királyt esmérek királyoknak, kinek halta után leányának *Hedrignek* adák a' koronát, kit a' *Lithvánok* nagy hercege *Jagelló* vett nőül — miáltal 1336 a' *Jagellói uralkodó család* lépett a' lengyel tronra, és lengyelhon választó országgá lett. — Lengyelhonnak a' *német renddel* vitt hosszas háboruit, mely *rend* 1283-tól kezdve, a' Szláv néptől lakatott *Prussziát* meghódította és oda német miveletet és kereszténységet vitt bé — bévégzé *IV. Kazmér* a' thorni béke által 1466, melyben a' *rend* tartományinak egy részéről lemondani, többi részeire nézt pedig lengyelhon hűbéri felsőségét elismerni kénytelen volt. — *X. Kázmérnak* önállományaival és népeivel folyt hadai alatt alakula a' *lengyel országgyűlés* (a' *nemesség parlamentje*) negyedik fiának *I. Zsigmondnak* ki 1508 juta tronra, sikerele *Mazoviát* ismét egyesíteni Lengyelhonnal.

2. *Oroszország* a' *Normannok* (Várégerek) által és éppen a' Svéd honi *Rusz törzsekből* eredt három hős testvérektől alapittatott, a' kik a' keleti tenger partján lakó *Szláv törzseköktől*,

belháboruik kiegyenlítésére 862 ben hívattak bé, és választatták fejedelmékké 's kik közzül egyik *Rurik*, kinek lak széke *Norgorodban* volt, testvéreinek *Sineus* és *Truvornak* haláluk után *egyed uralkodóvá* lett. Ennek fiának: *Igor*nak kormánya alatt elfoglalák az oroszok Kíev városát, melyet már az előtt más Normannok *Oleg* vezérük ülatt elfoglaltak volt; *Igor* neje: *Olga* 957 keresztény vallásra lépett által és mind ő, mind kövntkezőji tovább terjeszték uradalmukat.

Rurik ivadéka a' nagy *Vladimir* 988 felvéve a' görög vallást és a' *Duipertől* a' *Dunáig* uralkodott; sokféle osztakozások által pedig majd elveszté az ország egységét és sok fejdelemségekre szakadt, kik több századok folyta alatt egymással szakadatlan harcban álltak; mialatt az ország más szomszéd népektől dúlatott és keskenyitetett; kiváltképp a' XIII-dik század első felén a' mongoloktól nagy részint adózóvá tétetett és szinte két század alatt a' *kapszaki Khántól* függött

Legelébb *I. Irán*, ki *Moszkaut* lakvárává tette, hódita meg több fejedelmeket.— Következőji, a' *mongolokkal tatárokkal és lettekkel* folytatott kúzosos hadak ellenére is terjeszték a' birodalmat mind keletdélre, mind pedig éjszak nyugotra és az erőteljes *II. Irán Vaszilievics* (h. m. 1505) ki oroszont teljesen kiszabaditá a' mongolok uradalma alól *Kázánt* adózóvá, és hűbéri birtokká tevé 's elkezdé *Szibiria* hódítványait méltán nevezheté magát: *ön uralkodójává (autocrator) minden oroszoknak.*

7. M a g y a r o r s z á g.

Alapították Magyarországot 889 a' magyaro-
 roktól; kik Azsia beljéből *Médiából*, a' perzák-
 kali háboruk miatt elébb *Ariába* (550 k. e.) vo-
 nultak, honnan: *Méd:* vagy *Madi-ár* nevezetök
 legelőbb keletkezett, melyet Európába hozván,
 mind e' napig tartanak honi nyelvöken. — On-
 nan pedig *Baktriába* költöztek, hol a' khinai
 kőfalakig terjedő *Hun* nemzettel együtt honol-
 tak és azokkal össze atyafiasodtak; de a' *Tur-*
kokkali sok háboruik miatt, majd a' VII-dik szá-
 zadban (647 K. u.) kéntelenítették feljebb men-
 ni Azsiában a' *Jáik és Volga vizei mellé*. Ez
 időben *Hun* vagy *Hong-ároknak* kezdetek ne-
 veztetni a' Hunnokkali atyafiságról. — Imen is
 mét a' Mahomed vallását bevett népekkeli hadak
 miatt (731 K. u.) a' Tanaison által nyomatva
Donczába vagy *Lebédiasba* jöttek, honnan három
 évek múlva kizavartatván a' *Paczinákoktól* más
 hont kerestek és *Atelközben* a' *Boristhenes és Prut*
 vizei közt 's *fekete tenger* mellékén állapodtak
 meg; honnan 888 *Erdélybe és Magyarországra*
 nyomulának, 's ott alapíták a' magyar birodal-
 mat időfolytával. — Bejöttektől fogva dúló kiü-
 téseket tevének Görög, Olasz és Németorszá-
 gokra: míg osztán *Geyza* herczegjük alatt a'
 X-dik század végén a' keresztény hitet nagy ré-
 szén bevették — *Geyzá* fia *Istrán* a' *szent*, ki
 1000-ik évben Esztergomban a' koronát felvette,
 a' kereszténységet zárdák és püspökségek alapí-
 tásával megerősíté a' nép közt, mely azután
 mindinkább szokék a' nyugalomhoz rendhez és

földmiveléshez, sőt némikereskedéshez is. *szent László* Horvátországot. — *Kálmán* pedig *Dalmátiát* kapcsolá magyarhonhoz

A' XII-dik százban magyarhon tronviszályokkal és polgári háborúkkal rongáltaték; melyekközben a' királyi tekintett alászállott, és a' főnemesség nagy előjogokat vivaki magának, a' XIII-dik század közepe tájatt magyarhon a' mongoloktól dúlaték el; de nem sokára *IV. Béla* (1235—1270) német gyarmatnépek, és városok alapítása által helyre hozni törekedett azt, — *II. Geyza* király alatt hivatának-be Németalföldről *Flandriából*, *Brabantból*, és a' Rajna melléki vidékekről 's a' *Kölni érzségi* birtokból, Erdélybe a' szászok, hol *Szásznemzet* név alatt mai napig honolnak.

1301-ig Magyarhon az *Árpád uralkodó család* alatt örökösédségi jogu volt; ennek kihaltával *rálásztójogu* lett, és *Károly Robertre* szállott az *Anjou* házból, melyből a' francia és nápolyi királyok eredtek. — Ennek fia *Nagy Lajos* nagyszerű hadakat folytatott, és miután *Lengyelhont* nyerte; oly fő fokra emelé Magyarország, milyenee sem az előtt, azután soha nem állott, — a' jóllét és mivelet is terjedett alatta. Leánya és következője *Mária* után veje *'Sigmund*, egyszersmind német császár ült a' magyar tronon. — Utánna austriai *Albert*, egyszersmind német császár, azután a' lengyel király *V. László*, ki Várnánál nóha vitézül, de sok vérrel végzé életét. Ennek halálával az erdelyi vajda *Hunyadi János* védelme alá adaték az ország, ki derék vitézsége által *Magyarországot*, ezt a' *kereszténység elővédfalát a' török ellen*, diadalokról diadalokra vezeté. — Az ő és az ifju király: a' *mehbe hagyott László* (*Ladislaus* posthu-

mus) haláluk után a magyarok fiát *Hunyadi Mátyást* választák királyá a Rákos mezőn. — Ez egyszersmind kitünő tudós, mivelt és vitéz király volt, és nagy *kormányértő*, — ő szerencsével harczola a török ellen — meghódítá *Moldva* és *Oláh* országokat, elvevé a csehektől *Morvát*, *Sziléziát* és *Lusátziát*, valamint *III. Fridrik* császártól is ostriai birtokait, — e mellett pártolá Magyarországbán a miveletet. Tudósok behívása, — Egyetem alapítása, és a művészek kegyelése; valamint hasonlithatatlan *Könyvtára* által is. Sőt emelé a földmiveletet, kereskedést és egyéb mesterségeket is. Utánna elbukék Magyarország, és a nagyok mindeu hatalmat magokhoz ragadának.

8. A' görög - császárság.

Mintán a' görög-császárság *Jusztinián* (527—565) alatt legfényesb időszakát élte majd künn és benn mind inkább kezdé veszíteni hatalmát, — nóha *Heraclius* császárnak sikerüle 627. az hajdoni határokat a' Persák ellen helyre állitni; mindazáltal részint a' már fenemlitett vallási viszályok, különösön az *I. Leo Izaurus* által indított, 726-tól fogva száz évekig tartott *képek feletti* tusák, részint a' mindinkább terjedő *arab*-hatalom, mely magát Konstantinápolyt is kétszer vevé ostrom alá; gyengiték és apaszták a' birodalmat néhai pihenései mellett is, napról napra.

Az 867—1056 ig Görögországot a' Maczédoni *Bazilius családbóli császárok* igazgaták, kik közzül *Bazilius maga*, azután fia *VI. Leo* (nóha ez Szicziát az Arabokhoz elveszté) továbbat a' tudós *Konstantin Porphyrogenita*, *Niczefor*,

kinek leánya II. Otto német császárhoz adatott nőül, és II. *Bazilius*, ki Bolgárhont egészen meghódítá: voltak legkitünőbbek. —

Azután jövének azon császárok, kik nagyobbára a' *Komén* házból emeltettek tronra, *Isák Komén* (I) a' hadseregtől tronra tétetek. — Ennek követői elveszték az ásziai birtokokat a' *Szeldcsukokhoz*; de unokaöccse I. *Elek* (1081—1118.) legalább feltartóztatá a' *Szeldcsukok* előnyomultát keletfelől, — és a' normannok támadásait nyugot felől Szicziából; bevégzé a' *Szlár népek* vad beütéseiket, kik a' Don és Duna mellékeit dúlák; 's kénytelen vala magát ovni a' kereszties hadak ellen is, kik átmentükben a' birodalmat felette terhelék, 's durva követelésekkel annak gyengülésére sokat tettek. A' két következő *Komének*: *Kálojoannes*, (1118—1143) kinek neje *Irene* volt Szent László magyar király leánya — és *Manuel*, ki a' magyarországi ügyekbe III. *Istrán*, II. *László*, IV. *Istrán* és III. *Béla* alatt sokszor avatkozott derék uralkodók voltak. —

Az ezután békövetkezett tronviszályok alatt kétszer vevék meg a' keresztiesek Konstantinápolyt; és alapíták ott 1204. *Flandriai* gróf *Balduin* alatt a' *Latin-császáréagot*, — azon görögök pedig, kik ezeknek meghódolni nem akartak *Laskaris Todor* alatt *Niczeában* új birodalmat alapítának, mely következőji alatt hatalmas volt: ezek közt a' legutolsó *Páleolog Mihály* 1261. a' *Latin-birodalmat* újra lerontá, a' nélkül azonban, hogy minden tartományokat visszaszerezhetett volna.

A' mindinkább rögző erkölcs-bukás, a' görög egyház szakadásai, az ország jövedelem forrásainak egészen kiapadása, melyeket *Velentze*

és *Genua* teljesen magukhoz ragadának kereskedésükkel. — Mindezen okok nem engedék a' további *felemelkedhetést*. — Éjszokról a' *Szerbek* és *Bolgárok* — délről a' már 1355. Európába tódult *Ozmannoktól* nyomtatva, kéntelenítették *Páleolog János* elnézni, hogy az *Ozmánok* 1361. széküket *Drinápolyba* helyezték, és ez órától fogva a' birodalom sebes léptekkel közzelibe bukásához; míg osztán a' XV-dik század közepén (1450) *Páleolog János* alatt csupán a' *Konstántzinápolyra* és körvidékére szorult, 's végre 1453. *Konstántzinápolynak* az *Ozmánok általi megvétélrel* (mely alkalommal utósó császár IX. *Paleolog Konstantin* vitézül harczolva a' kőfalakon elesett;) 1043. évekkel a' római nyugoti birodalom elhanyatlása után, a' görög uradalomnak véget tett.

---

9. Utókora a' kalifaságnak, mongol birodalom.

A' *keleti nagy kalifaság feloszlása*, melyet már *Hárum-al-Rasid*, fiai közti felosztása által előrekészített, eredt a' helytartók elpártolásából; a' *mahomedi* sokféle hitszakadásokból, és azokból keletkezett helzavarokból. Ezen nagy kalifaságból e' következő kissebbek származának:

a) A' *Szeld-csuki törökbirodalom*, keleti *Persziában* 1040. alapulva, 's egész *Sziniáig* terjedve, melyet *Sak Malek* a' XI-dik században a' *khinai* határokig tágosita; — de a' mely az ó halála után több országokra szakadt, melyek közt a' *Khorázmei* 1200 tájatt egész *Indiáig* terjedett.

b) A' *Fatimidi kalifaság Egyiptomban*, mely alatt Falesztina es Szyria állának, mig osztán a' XII. század első felén ezen két országot a' *Szeld-csuki törökök* elfoglalták. —

Az *Arabok* szeretete *költészet* aránt, ügyességök a' *számokban*, kézművek és mozgonyok készítésében — valamint a' *természet és orvostanban is*; az europai miveletre a' középkorban nagy hatályt gyakorlottak.

2. A' mogul - birodalom.

A' XII-dik század végén a' *Tatár* vagy *Mongol hordák* közt: *Temudsin* tűnt fel mint *fővezér*; és a' többi vezérektől 1206. *Dsingis Khánnak*, az-az *Köz nagy Khánnak* elismertetett, most mint *hódító* lépék fel, aláveté a' *Khorászmei* birodalmat, vezéreit Europara küldé, 's eldulatá velük déli Oroszországot.

Halála után fia: *Oktai*, unokaöccse *Batu* által, ki *Khiéret* és *Moszkaut* elrontá, éjszaki Oroszországot is elfoglaltatá, 's eldulatá *Magyarországot is*, egy mongol-sereg Lengyelországon keresztül *Szléziáig* nyomult elő; de miután *Lignitz* mellett 1241. az összeszövetkezett europai fejedelmeken nagy munkával győzött, ismét visszatért. — *Oktai* következőji meghódíták kis *Azsiát* és *Szyriát*; elronták a' *Bagdádi kalifaságot*, meghódíták *Tibetet* és déli *Khinát*.

1294. pedig a' roppant mogul-birodalom, *Dsingis Kín* fiai és unokái által 4. *Khánságokra* osztaték: a' *Khinai*, *Perzsiai*, *Kápdzáki* és *Dsagataira*.

A' *Dsagatai országból* még egyszer felemelkedék a' mongol-hatalom, a' rettentő, és kegyetlen hódító *Timur* vagy *Tamerlán* alatt, ki 1369. a' dsagatai utósó Khánt, önsogorát megbuktatá; az ország-székét *Samarkáadba* helyezé; osztán 9 más országot, 's azok közt *Perziát* 's *Indiát* hódítá meg; 's eképp a' tatár mongol birodalmat annyira kiterjeszté, hogy *Khina* kőfalaitól fogva a' *Gängesig*, és a' *Középtengerig* ért.--Éppen *Khinát* akará *Timur* megtámadni, midőn meghalt, és birodalma fiai egyenetlensége miatt feloszlék.

10. Az ozmanok birodalma.

Midőn a' *mongolok* által a' fentemlített *Seldcsuki* birodalom is lerontatott; *Ozman* a' Seldcsuki Szultánnak egy *Vazalja*, *Bithiniában* 1299. az *ozman* vagy *török uradalmat* alapítá, már maga *Ozmán* meghódítá *Bruzát*, fia *Urkhán* szerkezé az úgynevezett győzelmes gyalogcsapatot, a' *Jaucsárokat* és *Gallipolit* 1357. megvévén legelsőben tevé bé lábát Európába.

Ennek következeje *I. Murád* bevévé 1261. *Drinápolyt*, és *Szerb* 's *Bolgár* országokig terjeszté birodalmát. *I. Bajazet* aláveté azután a' többi *Szláv* népeket a' *Duna* mellett meggyőzé a' magyarokat *Nikápolynál*, és egész *Stiriáig* nyomult elő; midőn hódítmányit *Azsiában* tovább terjeszteni akará, ott a' *Timur* vészterjesztő hadaira bukkant, levereték *Anguria* várossa térén 1402. és vaskalitzbában hala meg.

A' mogul tatár uradalom hanyatlása után az ozmani birodalomban a' vad és zordon *I. Mahomed* az egyességet és rendet helyreállítá; — ennek fia *II. Murád* adót vete a' görög császárokra, és megveré a' magyarokat és lengyeleket *Várnánál* 1444. de terve tovább nyomakodni a' keresztény országokba, nem sikerüle; sőt éppen visszabukék a' vitéz *Hunyadi János* kitartó ellenküzdeme, és az Épirusi király, a' derék *Kasztriota György* elszántsága miatt, ez Épirushan attyainak fejedelmi székét ismét felemelte, és *Murád* halála után is, a' vad *II. Mahumed* ellen, a' kereszténységnek a' törökkeli harczokban kőfalúl szolgált; noha Izlámi hitre erőltetett nevendék korában; de később kereszténységre tére vissza.

Ez a' *II. Mahumed* volt, ki azután a' görög birodalom gyarló maradványának, Konstantinápoly megvétével 1453. véget vetett; *Skanderbég* halála után *Epirust* 1467. megvette, a' törökbirodalmat teljesleg megerősíté, és azt egy *törvénykönyv* által elrendelé. — Ezóta a' török hatalom, az Magyarországra és Ostriára tett szünteleni ráütésekkel, a' kereszténységre nézt iszonyító ostor vala.

Felfedezések és találasok, mint az újabb korszak előzményei.

A' XV-dik évszáz végefelé egy *új korszak* készülé, mely közelebbről felette érdekes felfedezések és találasok által vezetetéék bé:

Azon évszáz második felén a' *Portugallok* által vállalt *tengeri utak*, nyugoti *Afrika partjai felfedezései* után, alkalmat adának 1486 a' *jöreményfok felfedezésére* *Diáz Bertalan* által, ez időkorai tengerészek óhajtása az vala, hogy *Indiába* találjanak valamely utat; és míg a' *Portugallok* a' *keleti utat* vevék maguk elibe; addig a' *Gennai Kolombo Kristof* a' nyugotit vélé jobbnak *Indiába* juthatni. — Mivel pedig őtet sem hona *Genna*, sem *Portugall* nem akarák segitni ezen útjára; spanyol király *Ferdinándhoz* és nejéhez *Izabellához* folyamodék, kiktől utójára három hajót nyere vállalatára; — már egész 9 hetek alatt utazék nyugot felé az *Atlási tengeren*, a' nélkül, hogy szárazt látott volna; már megkelle igérni zugolódó legényeinek visszatérni, midőn 1493. October 12-kén szárazt pillantának meg, és a' most következő első felfedezése *Granaháni* (Sant Salvador) szigetnek; 's azután nem sokára *Kuba* és *Hájtí* (Szent Domingo) szigeteinek; még azon évben 1492. kezdetet ada *Amérika felfedezésének*.

Második útaztában felfedezé *Kolombo* még több nyugot *indiai szigetet* — és *harmadik útjában déli Amerika szárazát*, az *Oroniko torkolatáig*; de ellencitől a' spanyol udvarnál bévándoltatva lántzok közt kényteleniték *Spanyolországba* visszatérni; mi alatt mások az ő mivegyümöltseit araták, és zordon kintsvágyuk a' felfedezett szigetek lakóit kegyetlenül zsarlá és üldözé.

Magát kimentvén a' vádak alól, megengedődött *negyedikszor* is útra indulhatni, melyben ő 1502. *Grátimalát* fődé fel, mire a' keleti *indiai út* hasztalan keresése után, sokféle balesemények közt *Spanyolhonba* visszatére, és szen-

vedett méltatlanságain bánkódva meghalt 1506; de még az általa fölfedett világ rész is nem az ő nevérol neveztetett; hanem egy florentziai tengerész *Amerigo Vespucciról*; ki azt legelőbb írta le.

Kincsvágy és vállalati szellem most sokféle kalandozókat üze az *új világba*; melynek apránként több részeit is föltalálák; így fődé fel *Bálboa a' Darieni* szorulatot. *Kortez Ferdinánd* 1519. *Mexikot*, melyet ő felette gazdag, mivel és hatalmas állománynak találta, és fegyver-erővel spanyol hatalom alá hajta, *Pizarro Ferencz* 1529. fölfedé a' hasonlóan mivel, gazdag *Perut*, melyet ő két év mulva csel és kegyetlenség által iga alá vona; a' Spanyol uradalom mindinkább terjeszkedik közép és déli *Amerikában*, és mérhetlen kincseket, aranyot és drága követeket hozza ezen országból, a' nélkül, hogy valami egyebet adott volna érték; mint legméjebb erkölcstelenséget, és elferdített kereszténységet; az embertelen igaztalanság, melyel a' spanyolok a' lakósokat illették, megbosszulá magát majd az iszonyító büntető székek által, mint alább látandjuk a' deli ámerikai állományok történetében.

Azonban a' *Portugallok* körülhajózása alkalomával 1498. *Vasko de Gama által a' keleti Indiába vezető utat feltalálák*, hol *Almeida* és *Albuquerque* tengerészek által különféle hódítmányokat tettek, és gyarmatokat alapítanak; felfedezék déli *Amerikában* 1500. *Kabral* által *Braziliát*, hova mindazáltal 40 évek mulva küldenek gyarmatnépet, és 1509—1522. *Portugalfi Ferdinánd Magelhaens* (Spanyol szolgálatban) a' legelső tengeri utat tette a' föld körül.

A' keleti Indiába vezető út feltalálása a' világkereskedésnek más arányt ada — *Velentze*, *Genua*, *Piza*, valamint a' *Hanza* városok kereskedése is naponként apadni kezdett.

Valamint már a' XII-dik század másodfelében *Amálfi* városban, Nápoly országban feltalált *déléjtő* (magnetó) lehetségesítő ezen felfedezéseket, és azáltal a' világ nézőszíne terjedelmesebbé lett; úgy más két találmányok a' népek életviszonyai megváltoztatására felette nagy hatályt tévének; mert az 1480. *Szarcz Berthold* egy német szerzetes által feltalált *lőpor* apránként a' hadviselet teljeslegi megváltoztatására vezeté Európát; és az 1436. *Guttenberg* találta *könyynyomat* elkezdé felszámíthatlan hatálját a' világ szellemi életének más alakba képezésére nyilvánítani, midőn a' tudományok, művészetek, kereskedés, népipar, politika és vallás mezején azon változatokat hozá létre, melyek az újabb *korszaknak jellemét adták*.

III. Újabb története a' világnak.

I. A' *reformatio korszaka*.

I. A' *reformatio* Németországban.

I. Ennek kezdete.

A' fen említett előzmények mellett történék 1517. hogy *X. Leo Pápa* Romában a' Pétertemploma pompás épülete folytathatása véget, Németországban *bűnengedelyt* (indulgentia) tétetett közönségessé, melynek kezelését a' *Máinczi* fej-

delemre bizá. — Ez szerzeteseket állita ki, kik némethonban a' hűnbocsánatot bizonyos díj mellett hirdeté; ezen szerzetesek közzül egyik *Tetzel János* Domonkosi szerzetű, ki Szászthonban hirdeté a' bűnbocsánatot, ott szabadon jára el dolgában, 's arra ingerlé *Luther Márton*t a' Vittenbergi Egyetemben hittannokot, hogy 1517. Oct. 31-kén 95. thézisekben, vagy *hittani feltétekben*, melyeket a' vittenbergi egyház ajtajára függesztett fel ezen visszaélésnek ellene szegült, és vívni kezdé a' pápa határtalan hatalmát, *ex vasa kezdete a' reformationak*.

Luther fia volt, egy *Möhra* helységbeli bányásznak, a' *Mausfeldi grófságban*: született 1483. *Eislebenben*; elébb *Erfurtban* törvényt tanult; de majd egy barátja halálán felette megütközve, zárdai életre szánta magát, hol szigor bűnhödő életmódot követett. — Történetből egy latin Biblia akadván kezébe, azt igen szorgalmasan olvasta — mi benne különféle gondolatokat serkente fel. —

Éppen ez időben alapitá a' Választó fejdelem: *bölcs Fridrik*, a' vittenbergi Egyetemet. *Luther* ennek felvigyáznoka *Staupitz* által hittannokká téteték; mivel pedig itt a' szentirást közvetlen magyarázá, hallgatói előtt köztetszést nyert. — Midőn tehát *Tetzel* az ő hiveire ellenhatással lett volna, bűnbocsánati hirdetésével; *Luther* az említett módon lépék fel ellene, a' nélkül mindazáltal, hogy egyházi szakadást czelszott volna.

Most pennaharcz keltezék közte és ellenfele közt, mely mindenütt legélénkebb részvétet gerjeszte. — A' dolog elnyomása véget, a' Pápa *Luthert* elébb küldöttje: *Kajetán*, azután követe *Mititz* által szollitá fel a' visszamondásra;

Luther vonakodék ezt tenni; de igéré, hogy hallgatni fog: ha ellenének is hallgatás parancsoltatand. — De főellenfele D. *Ekk.* Ingolstadtii *hittannok*, *Luthert közvetélyre* hívá fel, *Lipsiában* tartandóra, melyben *Luther* oly nyilatkozatokat tett, melyekben magát nemcsak a' Pápanak, hanem az Egyháznak is láttaték ellenszegenzi.

Ezután *Ekk.* Romába menvén, a' Pápa elébe terjeszté az Egyház veszélyét; *Luther* pártja pedig azalatt hatalmasan terjede a' várososok polgárai, alsobb nemes rendek és tudósok közt. — Ezáltal bátritva *Luther* két új irományt bocsáta közre, melyekben a' római egyházat legméjebb beljében támadá meg — mire nézt most a' Pápa kimondá az átkot *Lutherre*, és iromáuyait tűzre itélé; ekkor *Luther* egy *közegyházi gyűlésre* hivatkozék; elégeté a' vittenbergi várkapu előtt 1520. December 10-kén a' *pápai bullát*, az egykázi törvényekkel együtt, és ezzel: *elválék a' pápaságtól.*

Egy évvel elébb Svcitzban is *Zvingli Ulrik* Züriki pap, hasonlóan a' *bűnbocsátásból*, melyet ottan *Sámson Bernárd*, egy Domonkosi szerzetes hirdete, vévén alkalmat, Reformatiot kezde, melynek éppen oly sebes haladása lett. —

2. Reformatio haladása.

E' közben *I. Maximilián* halála után, a' választó fejdelmek, Szászthoni fejdelem, *bölcs Fridrik* javallatára, ki a' néki ajánlott császári koronát nem fogadá el; *I. Károly* spanyol királyt *Maximilián* unokáját, választák császárrá, és őt, 1520. Oct. 22 kén *V. Károly* cím alatt megkoronázák.

Midőn tehát már jeles fejedelmek mint p. o. *Szász Fridrik*, a' Hesszeni országgróf *Filep*, Brändenburgi választó fejedelem *Albert*, Luther pártjára hajlanak; és az Egyház elleni mozgalom közönséges lett; *Luther* bátorságos útikíséret mellett a' császártól 1521. a' *Vormszi birodalmi gyűlésre felhivatott*, felelettel véget — a' *császár előtt*, a' birodalmi fejedelmek, fő egyházi méltóságok, és pápai követek gyűlésében *visszmondásra* felidézttetvén, azt nyilvánítá: miszerint ő szavait vissza nem mondhatja; ha csak a' Szentírásból meg nem győzetend; mire bátor, és két egész óráig tartott mentő beszédét ezen szókkal végzé: *Itt állok, másképp nem tehetek; Isten segély! Amen.*

Erre a' császár őtet: *közkereseten marasztattnak* nyilvánítá, és parancsolá, hogy az *ítédelem* kitélése után úgy bánjanak vele mludenütt mint: *hittől elszakadtal.* — Ez okból, mihelyt a' *Vormszi* várkapun kilépett, választó fejedelem *Fridrik* őt álarczos lovagok által, egy fedett szekérben elragadtatá, és *Vártburgi* hegyvárba viteté; itt éle ő egy egész évig, s az új *szöretséget* leforditá németre; de midőn az ábrándos *D. Bodenstein* (*Karlstadt*ből) a' vittembergi Egyházakból a' képeket rontaná le, és hordatná ki, elhagyá *Vártburgot*. Vittenbergben irományi és szonoklatai által a' békét helyre állitá; és tudós, szelid, értelmes barátjával *Melankton Fileppel*, a' görögnyelv tannokjával egyetértőleg a' Reformatiot elébbmozditá.

Már a' *köz nép* is kíváncsin olvasa Luther irományait a' *keresztényi szabadságról*; de balúl értvén azt, kívánák földesuraiktól az adó és egyéb terhek alóli *felszabaditást is*; mivel pedig ez töllek megtagadtatott, fellázadának, és

1524. az iszonyu porhadat támaszták Svécziában, és a' Rajna melléki tartományokban, — 's ennek következtében Múnzer Tamás is, egy ábrándos, porhadat támaszta Thüringiában és Frankoniában; mely zárdákat, egyházakat ronta és dula. — Hallván ezeket Luther, rendkívüli bosszankodás közt nyilvánítá nekik, helybe nem hagyását, ira a' fejedelmeknek is megbosszulni ezen szörnyüséget; — kik nem sokára el is nyomák mindkét lázzadást, és a' főket megbüntették.

Ezen mozgalmak közt, mivel a' katolikus fejedelmek, megrettenve a' vallás ujjítás sebes előhaladtán, ellenintézkvényekről gondoskodtak; az evangélikus fejedelmek maguk védelmé véget a' Torgaui szövetséget alakíták, — ezzel szembe a' katolikus rendek annyira vivék a' dolgot, hogy 1529. a' Spirai birodalmi gyűlés, az eddig teljesedésbe nem vett *tormszi* határozatot Luther ellen megújítá, és tudományának minden további terjedelmét megtiltá; mi ellen azonban az evangélikus rendek innepélyesen *ellentmondának*, honnan *protestansi* nevek keletkezett. — Ez időben Luther és Zvingli összeszóllalkozást tartának az *urivacsorai* czikk tárgyában; de meg nem alkhatának együtt; mitólfogva a' Lutheránok és Reformáltak elválának egymástól, noha a' Genevai pap Kálvin János egy közép utat ajánla a' két félnek e' tárgyban; de ez által saját követői is két részre szakadának: *zvingliekre* és *kálviniakra*, a' lutheránok pedig *urivacsorai tanját* nem fogadák el. —

Visszajövé a' császár, kilencz évi távolléte után, személyesen Németországba, a' békövetkező birodalmi gyűlésre, a' *protestáns rendek* azt határozzák ottan nyilvánítani: miszerint *ők*

semmi új egyházat nem akarnák alapítani, hanem csak a' hajdonit, megtisztítva helyre állítani,—beadák tehát a' császárnak 1530. az augsburgi gyűlésre vallás-mintájukat, melyet Melánkton dolgozott, és ezóta augsburgi vallástételnek kezdett neveztetni, melyen alapul a' Lutheri egyház.—A' császár azonban határidőt tévén a' protestánsoknak, mely alatt a' katolika egyház kebelébe visszatérnének; több protestáns fejedelmek vallásuk óltalmára alapíták 1531 a' smalkalli szövetséget.—Azonban a' Törököktől félelem, kik már 1529. Bécsig nyomultak elő, arra bírta a' császárt, hogy a' protestánsokkal 1532. a' Nürubergi vallás-békét szerkezzék, mely mindazáltal némi törvényszerű alakok hiánya miatt nekik kevés biztosítékot ajánla; mindazáltal csillapítá egy ideig az ellenes érzelmek kitörését; mialatt Sveiczban a' valláspártok közti forrongás hadra ütött ki a' katolikus és sűriki protestáns Kántonok közt, melyben Zvingli 1531. a' kappeli ütközetben, elesett.

Azonban egy új kinövés, mely a' protestánsokat kedvetlen eredménnyel fenyegette, jövelétre német honban 1533. t. i. egy Leydai ábrándozó Bokkold János, Münsterben az ujra keresztelőket (Anabaptisták) lázzadásra izgatá; de a' melyet az egyesült fejedelmi seregek csak hamar semmisítének.

2. Habsburg viadalai Francziaországgal.

Ezen események alatt Németországban; Károly császár Olaszországban, Francziaországgal vala elfoglalva; már Maximilián alatt VIII Károly és XII Lajos frank királyok próbálák Ná-

polyt elfoglalni; de mind annyiszor felhagyni kényteleníteték — ellenben a' hadszerető frank király *I. Ferencz* megvevé *Máylantot*, és midőn *V. Károly* a' német császári korona követelésben néki eléhe tétetett, ismét feleleveníté *Nápoly* aránti jogát, melynek azonban *V. Károly* töstént Németországban Burgund aránti követelését szegzé ellenébe.

Innen a' két hatalom közt *négy háboru* üt ki, az *elsőben* elveszték a' francziák *Máylantot*; *Ferencz* 1525 a' *Paria melletti csatában legyőzeték és elfogatott* és egy évi fogsága után lekelle mondani *Olaszország* és *Burgundról*, a' *Pápa* pedig, ki vele összeköttetésbe volt, *Róma* megvéttetése után, egyezésre lépni kényteleníteték.

A' *második háborut* *I. Ferencz*, *Nápoly* megszállásával kezdé, de semmit nem tehete, és kénytelen vala a' *Kambrayi* békében 1529 minden olaszországhoz kövételéről lemondani.

Így tehát *Habsburg* hatalma *Olaszországban* biztosítva lön és *V. Károly* megnyeré mind az olasz királyi, mind a' római *koronát*.

Ugyan az 1529-dik évben a' török szultán *II. Szolimán*; ki már 1521 *Belgrádot* megvette és 1526 a' magyarokatt *Mohácsnál* megverte volt, éppen *Bécsig* nyomult elő; de kénytelenítették, látván a' város vitéz oltalmaztatását vissza vonulni. — *Éjszaki Afrikát* is elfoglalák már a' törökök és *Haradin* mint *Algiri Dey* az egész *Középtengert* nyugtalanítá rabló hajóival; ezért tehát 1535 *V. Károly* *Tunis* ellen indula, azt meghódítá, és elébbi fejedelmének vissza adá *Spanyol felsőség* alatt; de további vállalatát felhagyni kellett *I. Ferencz harmadszori káboruja miatt*; miután pedig ezea káboru is fegyver szünettél lecsilapitatott. *V. Károly* császár *Al-*

gir ellen inditá hadait, hova *Haradin* magát vissza vonta volt; de tengeri vészek hajóhadát szétrongálák 's vállalatát abba kelle hagyni. —

Az erre következett *negyedik francia háboru* két évek mulva a' *Kreszpyi béke* által végződék be, melyben *Ferencz Olaszországot V. Károly* cs. pedig *Burgundot* nélkülözé. —

3. Vallási háboruk Németországban.

Ennyi forradalmak, ennyi vallási és polgári viszonyok közt is *VI. Károly császár* oda arányza, hogy elpróbálja az elvált egyházi pártokat szép úton ismét egyesíteni; mivel neki úgy láttszék, hogy *csupán ez által lehetséges a' polgári rendet ismét helyreállítani.*

E' czélból több ízben tartata a' két párt hitudósai közt *vallásos összebeszéléseket*; de a' melyek semmi célra nem vezetének — ez okból mind inkább sürgeté a' pápánál egy *közegyházi gyűlet össze hívását*; de soká hasztalan; végre nóha már későn, tükélyre mene 1545 a' *Tridenti nagy egyházi gyűlet*; de a' protestánsok a' pápát birájoknak elismerni nem akarván a' *német nemzet egyházi gyűletét kívánák.*

Ezen vonakodás után, úgy véle a' császár, miszerint igazságos lenne erőszakhoz nyulni; és éppen midőn *Luther* meghalt, egy előleges hadizenet után, melyel a' *smalkaldi frigy* a' császárt megelőzni akará, kiüte 1546. a' *smalkaldi háboru.* — Azonbnn a' frigy két főnökeinek, szászországi választó fejdelem *bölcs Fridrik*, és a' hirtelenkedő, hassziai ország gróf *Filepnek*, határozatlanságuk, időt adának a' császárnak magát *Ingolstadtban* megerősíteni, és hadait összevonni. — Ezek nóha rövid ideig ostromlak ott

a' császárt, de majd *béke* aránt találák meg; és miután feltételetlen magukat megadni kellett, ki-ki haza mene országába.

Mert az alatt a' szászthoni herczeg *Moritz*, kire *Fridrik* országa kormányát bizta vala, a' császár pártjára álla, és Szászországot saját birtokul nyere a' császártól, midőn őtet most *Fridrik* onnan ismét elüzte; a' császár hadi-díjjal bünteté a' *délnémetországi városokat*, azután benyomula *Szászországba*, és a' választó fejedelmet 1547. a' *mühlbergi csatában elfogá*, fejdelemségétől megfosztá, és azt *Moritznak* adá,—a' *hesszeni gróft* *Filepet* lemondásra kényszerité, és őtet szabadság ígérete mellett is, fogságban tartá.

Erre a' császár kiadá 1548. az augszburgi *interimet*, melyhen nóha a' protestansoknak a' *kehely*, a' *papok házassága*, és az *elfoglalt egyházi jök* megengedtettek is, de a' kathólíka egyháztóli függésök rendeltetett.

Mivel pedig kivált *Magdeburg* ezen Interimhez legkevésbé akará magát tartani, ezért a' császár *Moritzra* bizá ezen város megbüntetését.—*Moritz* színből engedelmeskedék; de midőn ezen célra rendelt seregek kezénél volnának, *hirtelen a' császár ellen fordula*, részint azoni bosszujából, hogy Ipja a' *hesszeni Filep* még mind fogságban tartatnék, részint azon véleményből, hogy így *Fridrik* ellen elkövetett igaztalan tettet helyrehozza,—megrohaná *Inszbruknál* a' császárt, és sebes futásra kényszerité.

Látván a' császár, hogy lehetetlen az *elvárt callás-pártokat egyesítui*, a' fogoly *Fridriknek*, és valamivel később a' hasonlólag fogoly *Filepnek* szabadságot ada országukba menni, és az *augszburgi callástételűeknek* 1553 a' *Passzau egyeződésben*, *teljes lelkiismeretszabadságot ada*, és

polgári egyenlőséget a' katholikusokkal, és a' közelebbi birodalmi gyűlésen, melyet öccse, a' már 1531. német-királyá választott *Ferdinánd* által tartata, ezen egyezet alapjához 1555. az *augsburgi vallási béke megköttek*; azon fenhagyás mellett, hogyha ezután valamely katholikus fejdelem, vagy herczeg protestans leendene, *resztené el méltóságát és országát*, mint ez azután a' *kölni* választó fejdelen meg is történt.

Látván továbbá *Károly császár* életének kedveltebb terveit semmisülni; átadá *Spanyol, Nápoly és Németalföldi* tartományinak igazgatását fiának *II. Filepnek*, Németországot pedig ötszének *Ferdinándnak*, és 1556. Spanyol honban *Placentia* mellett; *Szent Justus* zárdája magányába vonula; hol azután 2. évvel élni megszűnt.

Ferdinánd esászár és utánna fia *II. Moximilián* törekedének a' vallási frigyét fentartani: azonban a' tridenti nagy egyházi gyűlet is 1563. bévégződék, melyben a' katholika a. szent egyház rendszabályai megállítatának; 's egyszersmind a' két valláspártok közti különség elhatározólag kimondaték— a' *Jézsuiták* pedig minden iparral azon valának, hogy a' protestans egyház további terjedelmének határt tegyenek, mely egyébaránt is már a' *Lutheránok* és *Reformáltak* közti egyenetlenség miatt nagyon megcsökkene.

---

4. Vallásháboruk Franciaországban.

A' *Kálmán szerinti* reformatio Franciaországban e' közben nagy terjedelmet nyere; majd pedig a' reformatio az ottani *udvari pártokba* belevonatott, és politikai czélokra használtatott.

II. Henrik alatt a' *Guizek* családja (a' Lotharingi házból) főhatalomra jutta az udvarnál, annyira, hogy ennek és az udvarnak egy más párt szegzé magát ellene, melynek homlokán állának a' *Bourbonok*, kezdetben a' *Montmorency* házzal egyetértve; a' *montmorencyakkal* rokon lévén a' Kalvint követő tengeri fővezér *Coligny*, ezért a' *kalviniak* vagy *protestansok*, a' *Bourbon párthoz* számitatának, és *Hugonották* (Hugónak éjjeljáró lelkéről vétetvén a' hasonlat) neve alatt; a' *Guizektól*, kik *II. Henrik* gyenge uralkodása alatt főszerepet játszanak az udvarnál, annál inkább üldöztetének, minél inkább terjedének, és ezért néha, buzgalmukból közcsend zavarásba is elegyedtek.

Ekkor próbát tevének u' *Bourbonok*, a' *Guizeket* megbuktatni; de pártfejeik elfogatának, és egy közzülek már halálra is íteltetett, midőn *II. Ferentz* meghala, és akkor a' csecsemő *IX. Károly* helyett uralkodó anya *Medici Katalin*, egy kevés ideig a' *Bourbonokat* pártolta, és a' protestansoknak 1562. a' *Januariusi rendelet* által a' városon kívül, szabad vallásgyakorlatot engedett. — De midőn a' *Guizek* a' protestánsok közt a' *Basszy-i vérfürdőt* eszközölték, akkor ezek mindenfelől fegyvet ragadának; és így következének 1562—1593. *kilencz vér-ontó vallásháboruk Franczthonban*: az első és második háboru a' *Januariusi rendelet* megerősítésével végződék — a' *harmadik*, melyben a' *Bourboni király*: *Navarrai Henrik*, legelébb lépék fel, a' protestánsoknak teljes vallás gyakorlatot szerze, *Párizson* kívül, és még négy *bátorságos váro-sokat*.

Most az *udvari párt*: *Navarrai Henriknek*, *Margarétával*, *IX. Károly* hugával összeházasi-

tását vevé célba, 's a' hős, és nemes Admirál *Koligny-it* az udvarhoz tudá csalni, ott csel által letartóztatni; nem sikerülvén az Admirált golyó által megöletni; rábeszélék a' hosszuohajtó *Katharina* és *Guizek* a' királyt: *Károlyt*, a' Hugonották elpusztításában megegyezni; és így erede az úgynevezett párizsi *tér-nász*, melyben 1572. *Bertalan* *éjelen*, *Augustus* 24-kén *Koligny* 2000. protestánsokkal *Párisban*, és az azt követő napokban 30,000, *Francziaország* más részein megöletének, *Navarrai Henrik* pedig r. katolika hit szertartást vállalá el.

Az ötödik háboruban azonban a' protestánsok, kikhez *Navarrai Henrik* visszacsatlakozék, *IX Károly* következőjétől *III. Henriktől* korlátlan vallás szabadalmat nyertek. *Párison* kívül nyoltz bátorságos városokkal, és megtarták ezeket a' *hatodik* és *hetedik* háborukban is.

Ez okból *Guiz herezeg* a' király ellen egy egyesületet vagy *Ligát* alakítván és éppen *Koronára* is törekedvén; *III. Henrik* őt *Bloisban* megöleté; de a' *Ligának* engednie kelle, és éppen akkor, midőn *Navarrai Henrikkel* összeszövetkezett és a' *Ligistakon* győzelmet vitt ki, egy ifju *Domonkosi szerzetestől Kelemen Jakabtól* a' táborban késsel megöletett. —

Most már *Navarrai Henrikre* szálla a' tron, ki mint *francia király IV. Henriknek* nevezetik, — jöllehet ő 1590. a' *Ligát* egy csatában legyőzte, még is *Párist* meg nem veheté, és midőn a' *Ligával* szövetséges *spanyol király II. Filep*, kétszer küldene nagy sereget *franciaországba*; ekkor *IV. Henrik*, hogy *Francziaországot* megnyugtassa, *katholika vallásra* mene által, ekkor osztán közakarattal királyá elismertetett, és 1595. *Nantesi királyi rendelet által*

a' *protestánsoknak teljes* vallásgyakorlatot, és status hivatalokra léphetést ada, — az ő jótévő kormánya alatt Franciaország legbóldogabb idejét éldele—'s még is 1610. egy rossz embernek, *Ravaillac Ferencz*nek gyilkos keze által halt meg, 21-d-k évében uralkodásának.

---

5. Vallás- viszonyok Angolhonban.

Angolhonba is majd bémenetet talált a' *Reformatio*; de a' katholika vallás eltiltása ottan felette világi érdekből történt.

A' határtalan királyi hatalom, melyet *VII. Henrik* hagyott maga után, a' szenvedélyes, és szeszélyes *VIII. Henrik* kezében teljes zsaraok-sággá vált.— Ez jóllehet maga irt bizonyos munkát Luther ellen, miért is a' Pápától: *hitrednek* neveztetett, még is majd a' pápától elvált; mivel az első nejétóli önkényes elválását, és *Annávali* (Boleyni) egybekelését erőtlennek nyilvánította, — ezért *VIII. Henrik* 1535. magát az *angal egyház főnökének* jelenté ki. Minden papi vagyonokat bévona, és mindent, ki az általa felallított egyházszerkezetet el nem fogadta, megöletett, magát a' nemes korlátnokot *Moore Tamást* is, majd pedig *Boleyni Annát* is vesztőhelyre küldé, 's ezen sors érte az utó előtti népet: *Havárd Katalint* is; hat nejei közzül, kiket egy másután birt.

Légelebb fia *VI. Eduárd* alatt vétetett bé egészen a' *protestans reformatio*, *Krammer Ersek* segédjevel, a' püspökök pedig, és katholika hitszer-tartásai meghagyatának. — Következője azonban,

a' buzgó katholika *Mária*, ismét visszaállítá, és nagy számu protestansokat ületett meg, 's maga *Krammer* is tűz-halált szenvedé.

Halála után pedig mostoha öttse a' szellemtele szinte férfiás *Erzsébeth* (VIII. Henrik leánya Boleyni Annától) a' Parlament segédjével ismét kitiltá a' katholika vallást, és alapítá 1569 *Az angol püspöki egyházat* mint az ma is áll; mivel pedig ezen egyház a' római sz. egyház szertartásaiból sokat megtartott, ez okból a' kálvini *Praesbyteriánok* (Puritánoknak is nevezettek) maguk rendkívül egyszerűségökkel és szoros egyházi fenytékökkel fellépének a' püspöki egyház ellen és elveték a' *felsőbbségi esküt* az az; uem akarák elismerni a' királyi felsőbbséget egyház dolgaiban, miokért ók a' catholicusokkal egyformán üldöztetének.

E' közben a' kálvini reformatio 1542-ről kezdőleg *Skóthonban* is elterjedett. kivált *Knox János* buzgalma által, és éppen a' *Skót parlament* vivé azt bé; midőn 1561 *Stuárt Mária* férjének, francia király II Ferencznek halála után, *Skóthonba* haza ment, és magát a' pápa részére nyilatkoztatá. Ezen lépése, 's az által hogy másod ízbeli férjhez mente után, második férje gyilkosához ment férjhez; oly ingatag állásba esett, hogy *Skóthonból* elfutnia kellett és *Erzsébethnél* angolhonban keresett oltalmat, *Erzsébet* azonban őt letartóztatá, mig ártatlansága világosságra jövend: de *Mária* vétkének itéletesen lett betanusítását nem ismerte el; mindazáltal midőn az *ítélőszék* őt, angolhon ellenéveli alkudozással (mint frankhonnal. Spanyolországgal és a' pápával) valamint *Erzsébeth* ellenségeivel összeesküvéssel *Statusvétken* elmaraszthatni vélte; ekkor a' parlament *Mária* megületését megállítá, és így ő fejsze alatt veszté életét 1587.

Erzsébeth erőteljes uralkodásának köszönheti angolhon magosra emelkedését, melyre mint tengeri és szárazsi kereskedő hatalom kivált a *spanyol armada* semmivétete után hatolt fel, mivel t. i. az angol tengeri hős *Dráké Ferencz* ki 1571 — 1580 a' földet körül evezte; *Kádix* mellett egy Spanyol hajóhadat összetört; ezért *II. Filep* spanyol király, az úgy nevezett: *győzhetlen hajóhadat, vagy armádát* állitá ki, mely 150 gályából, 8000 evezőkből és 20,000 katonákból állott: megindula ez a' roppant erő a' *Lisszaboni* kikötőből magához veendő a' német alföldi gáljakat is; de tengeri szélvészekt, az angol hajó had egyes ráütései, gyújtószerék ráhányása, és végre viszonti szörnyü szélviharok a' vissza menetkor; ezen kevély vállalatot semmivé tették 1588.

Erzsébeth uradalma alatt megfészkelék magukat az angolok *éjszaki Amérikában*; feltalálák az utat *Arkáugelbe*, egyenesen *Kelet-Indiába* evezének, és ott alapiták 1600 az *angol-indiai kereskedő társulatot*, mely által angolhon, következőleg, mostani *Keletindiai oriási birtokára*, tett szert.

---

6. Eredete az egyesült német alföldi közállománynak.

Midón *V. Károly császár* németalföldet tizenhét virágzó tartományival és gazdag kereskedő városaival együtt fia *II. Filepnek* átadta, ez időben a' *Reformatio* franczia honból németalföld több vidékeire is behatott. — *Filep* egy komoly és szoros jellemü fejdelem, ki europai és

amerikai minden országaiban, mind a' határtalan egyeduralkodásnak, mind a' római katolika hitnek, megtartását tette czélul, most arról is kezdé gondolkozni, miszerint német allföldön egy felől a' rendek szabadalmait korlátolja; másfelől a' reformátiot (a' Kalvin szerintit, mert ez hatott volt inkább oda bé) a' hit nyomozó szék által elnyomja.

Elébb több spanyol hadlábokat vete az országba, és mostoha testvérének: *Pármái Margitnak*, mint németalföldi helytartónak Bibornok *Grancellát* adá oldala mellé, ki önkénye és kevélységével a' németalföldi főnemességet erősen megsértette, 's ez által gyűlöletbe jött, a' honfiak nevekadó elégtelensége arra bírta a' királyt, hogy mind a' hadlábokat kivinné onnan mind pedig *Grancellát* elmozdítaná állásából.

Midőn pedig a' hit nyomozó szék mind e' mellett is bévitetek; a' fellázadt nemesség az úgy nevezett *Genzok* vagy *koldusok* (kik frankonban *Hugonottáknak* nevezettek) egyesületét alapítá; melynek főnöke volt a' *Nasszaunorániai herczeg Vilhelm* és *Egmond 's Horn*, a' túlbuzgó köznép pedig sok városokban a' katholicusok templomaiban dühös képrontást követett el — azonban sikerüle a' helytartó nőnek kétfelé szakítani a' szövetség tagjait, 's midőn hire hallatnék a' közelgető spanyol hadláboknak, mely a' béke rontókat vala büntetendő; elhagya az *Orániai Vilhelm* ez országot és nagy tömeg nép keresé menekvését kivándorlásban.

Ekkor 1567 *Alba* herczeg, egy hadlábbal bényomula, nyomozószéket állita fel, melyet a' nép *vertanácsnak* nevezett; túlzó keménységet gyakorla a' főbbek és alsóbbak aránt annyira, hogy újra sokan vándorlának ki; midőn erre

egy az *Orániai herczeg által* gyűjtött hadsereg ütött volna bé az országba, megöleté *Alba Egmont* és *Horn* grófokat, megvevé azon serget, és erősségeket épité külön városokban.

Mivel pedig most *Filep* az ország törvénye ellen, hallatlan *adót* kívána a' néptől, és *Alba* az angolokkali kereskedést eltiltá, ezért a' német alföldi kereskedők, az *Orániai herczeg*et ujj hadkészületre segíték és nemsokára a' vad *vízi geuzok* hozzájárulta által (ezek kivándorlottak valának, kik tengeri rablásból éltek) az északi tartományok egy része *felhelésben* volt, 's egy szörnyetes háboru kezdődék 1570.

Jóllehet *Alba* nyomosan lépék fel a' támadás ellen, mind a' mellett is *Filep* tanácsososobnák lelé, őt visszahinni, és német alföld kormányát mérséklettebb férfira bízni. — Változó hadi viszonyok után az hív maradt tartományok, az elpártoltakkal egyesülének a' *Genti békében* 1576. melynek megtartására a' németalföldi *generál státusok* egy egyesületet alakítanak, melyet *Alba* következőjc *ostriai Juán* megerősített; de mivel ezen kormányzó, azon egyesületeket megsérté jogaikban; ezért új *felkelés* keletkezett, és midón az új spanyol helytartó: *Pármái Sándor* noha régi jogaikat megadta; de a' katholika vallást is helyre állitni akará; ekkor a' *hét éjszaki reformált tartományok* az oramai *herczeg Vilhelm* unszoltára, az *utrekti egyesületet* köték; melynek ellenébe a' déli katholikus tartományok, jobbára a' spanyolok szerencsés fegyveréhez csatlakozának.

Ee úttal tehát

1581. az *egyesült generál-statusok*, a' spanyol kormánytól elszakadának, és az oramai *herczeg Vilhelm*, 's ennek majdoni meggyilkoltatása után

fiát *Moritzot* tevék *Közállományuk főnökéré;* noha ezen közállomány fekte, minden angol segéd mellett is, darab ideig igen szorongatott volt; miután *Filep* győzhetetlen hajóhadát az angolok ellen elvesztette (mint fölebb láttuk) és pénzszüke miatt alig védhette a' déli tartományokat; meghódítá *Moritz* az egyesület elvesztett részeit ismét, és Spanyolország kénytelen vala 1609. az egyesült németalföldi közállomány-nyal tizenkét évi fegyver szünetet kötni.

E' közben a' *hollandok* keleti Indiába kereskedő útat intézének; a' *portugal-spanyol birtokokat* ottan elfoglalák, és a' XVII. század első fele folytában Európában első kereskedő népé levének.

---

7. A' reformatio a' skandinávi országokban.

A' skandinávi országokban is polgári változatok következésében, megfészkelé magát a' reformatio. —

A' *svédek* mindig elégületlenek valának a' *dán* uradalommal,— midőn a' dán király *II. Keresztély* a' svédeknek hatalmát 1520. a' *stokholmi rérfördő* (az-az a' néki nem kedvező nemesek megölése) által törekedett megerősíteni, a' nyomottak *Gusztáv Vasa* körül gyülekezének; egy hajdoni királyi család hős ivadéka körül, ki dan fogságból kiszabadulva, sok életveszélyek után a' *Dalekarlieknél* befogadást talált. — Majd minden svédek felkelének, elüzek a' *Hanza* (kereskedő városok egyesülete) által a' dánokat; és

Gusztáv Vasát 1521. ország-főnökére választák, 's két évvel azután királyukká is; ezáltal 1523. az 1387-ben kötött kalmári egyesület örökre feloldaték.

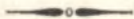
Gusztáv Vasa előmozdítá a' lutheri tudományt országában, megtöré a' papság hatalmát, felvevé a' polgárokat és parasztokat is az ország rendjei közzé, és ugyanazon évben 1523. egy egyházi gyűleltesben leteré alapját a' reformationnak, mely 1544-dik évig egészen tökélyre ment. — Második követője *III. János*, jóllehet akará a' katholika vallást ismét helyre állítani, de a' nép oly keményen tartá a' lutherit, hogy ennek fiát és következőjét *Sigmondot*, ki egyszersmind lengyel király volt, és mindenütt, hová hatalma ért, a' protestantismust kiirtani igyekezett; a' trónról leveté, — és ennek nagybátyát *IX. Károlyt* választá királyának.

Ez a' dánokkal, oroszokkal és lengyelekkel hosszas, és az országát dúló hadakat folytatott, melyeket csak fia *Gusztáv Adolf*, ki 1611. juta trónra, tudott bévégezni, még pedig szerencsével.

Ugyan az evben, melyben *Gusztáv Vasa* a' svéd-trónra emeltetett; *Dániában* az ottan is közgyűlöletet érdemlett *II. Keresztely* trónjától megfosztaték, 's következője *I. Fridrik* megengedé a' lutheri vallás bevételeit, midón maga is arra átmene; de még nagy ellenzetre talált a' Püspököknél — egészen tökélyre vitetett fia *III. Keresztely* által 1536-b. ki a' dán püspököket eddigi hatalmukat nélkülözni kényszerité; és azután nem sokára *Norvégiába* és *Izlandba* is bevivé a' reformatiot.

Ezeken kívül a' lutheri vallás-újítás a' németrend által, mely azt 1525-től kezdve *Porosz-honba* is bevitte; *Liflandba*, *Észtladba* és *Kurladba* is elterjesztetett.

Lengyelhonba, Magyar és Erdélyországokba is 1520-tól kezdve, mind a' lutheri, mind a' kalvini hittan, *részint* Szászthonba feljáró kereskedők, *részint* Vittenbergben, Genevában és más némethoni egyetemekben tanult honfiak, — úgy némethonból bėjött hitterjesztők által is, nagy terjedelmet vívt ki.— Ellenben *Spanyol és Oloszországokban*, a' hitnyomozó szék, és Jezsuiták által nehéz gátak vettettek elejébe; úgy *Frankhonban IV. Henrik* visszalépése, németalfoldön az északi és déli tartományok egymástóli elszakadásuk; *Németországban* pedig a' protestansok egymásközti versenygések miatt, sokat hátráltatott annak haladása.

2. A' XVII-dik század.

1. A' harmincz éves háború.

a.) A' Cseh- Pfalzi, és az al-Szászhoni- Dáni had.

A' katholikusok és protestansok közti *fezsültség* Németországban *II. Rudolf császár* országglása alatt, költsönös ingerültségek miatt, mind magasbra hágott; annyira, hogy a' protestansok 1608. *egyesületet* (unio) alakítának jogaik védésére, *IV. Fidrik Pfalcsi választó fejdelem* alatt; — a' katholikusok ellenben bájor herczeg *Maximilián* alatt *ligát* szegzének az ellen, 's mindkét felek a' *jüliki* herczegség feletti örökségi vitákban, fegyvert ragadának; de majd békét kötének.

II. Rudolf császár halála után öttse *Mátyás* levén császár, arra határozá magát, hogy unoka öttsenek *Ferdinándnak* adja által, mint következőjének, *Cseh, Magyar és Ostria* országok kormányját; *Ferdinánd* ön örökös tartományiban: *Stiriában, Kárinthiában és Kráinban* elnyomá a' protestantismust; mitől megrettenének, a' cseh protestans rendek; miszerint őket is, kik egyébaránt Rudolf császártól az úgynevezett *felséglevelet*, 's abban szabad vallásgyakorlatot nyertek volt; hasonló sors fogná érni. —

Valóban is, császári parancs következtében *Cseh* honban *két egyházak*, melyeket protestans alattvalók építének, *egyik* lerontatott, *másik* bézáratott; és midón a' protestans rendek ezért panaszkodának, elutasítást nyerének. Ezen fel-dühülve, gróf *Thurn Mátyás* vezérlete alatt három tagjait a' prágai császári helytartóságnak n. m. *Szlavata Vilhelmet. Martinitz Jarazlót és Platter Filepet* a' prágai vár ablakain legördítik, ezen goromba tett eredményét előre látván a' lázzadók; a' kormányt ön kezekre ragadják, vonakodának, a' kevéssel azután megholt *Mátyás* császár helyébe következett II-dik *Ferdinánd császárt*, királyuknak elismerni, és a' *Pfalcsi* vál-fejedelemnek, *V. Fridriknek* adák a' cseh koronát; ki azt hiuságból el is fogadá. Így erede 1618 a' *harmincz évi háboru*

Mert késelem nélkül nyomula most a' császárral szövetséges, mint vezér és kormányfi egyaránt feltünő bajor hertzeg *Maximilián* a' *Ligai* és császári seregekkel, *Osztrián* által, (hol a' protestánsok hasonlólag forradalomban voltak, kiket leültetett) *Csehországba* és megveré rosszul vezérlett hadát a' bátorság vesztett *Fridriknek* 1620 a' *fejér hegy alatti vérontó ütközet-*

ben Prága alatt annyira, hogy *Fridrik* sebbel futaki az országból, segédet keresni éjszaki németországban. — Erre őt a' császár *birodalma vesztettnek nyilváníta*: a' csehok pedig keményen büntettetének és később a' protestánsok az országból kiűzetének.

Most feloldatván az *Unio* senki nem vevé fel ügyét a' megítélt *Vál-fejedelemnek*, csak a' *Bádeni* batar-gróf, és a' phalcsi szolgálatban álló *Braunsveigi* fejdelem *Krisztián* és gróf *Mansfeld Erneszt* folytatának dülő hadat a' *Rajna* mellett *zárdák* és egyházi birtokok ellen; de a' *Ligai* sereg fővezérétől *Tillytől* mindenütt megverettek, a' *Pfalcsi vál-fejedelmi* méltóságot pedig *Maximilián herczegnek* adá jutalmul a' császár;

Keresztely herczeg és *Mansfeld* pedig most *Vesztfáliában* üzék dülő hadrendszeröket, 's midőn ottan is *Tillytől* kényszeritetének sergeiket elbocsátni, angol németalföldi, és dán segítséggel ujj serget állítanak ki; ez okból *Tilly* *Vesztfáliában* maradván őrizetén az általa fenyegetett *al-Szászhoni kerület IV. Keresztely* Dán király vezérlete alatt feltámadá; mivel maga a' dán király is félté *Tillytől* *Holsteini herczegségét*, ez alatt pedig a' császár is, hogy ne lenne mindig függésben a' *Ligai seregtől*, *Vallestein* (tulajdon képp *Valdstein*) *Albert* fővezérsége alatt, saját hadsergét állítá ki.

A' most kezdődő háboruban elébb *Mansfeld* *Desszau* mellett, *Vallensteintől* megvereték, és Magyarországra üzeték, azután *Krisztián* a' dán király *Lutternél* *Tillytől* legyőzeték, azután *Tilly* és *Valenstein* megülék *Meklenburgot*, és eldülák, a' büszke *Vallenstein* most meklenburgi hertzegnek nevezteté magát a' császár által, és

vágya még a *Pomeráni* keleti partok birtokára is; de mivel *Stralsundot* meg nem vehette és egyfelől *angolhon*, másfelől *Svédország* fenyegeté őt, ezért ő maga ajánlá a' békét *Dániának*, mi által ez, az ő féktelen hadaitól megszabadult.

Mind ezen győzelmektől indítva a' császár kiadá a' protestánsok ellen a' *restitutio* (visszaadás) *parancsát*, mely szerint ők tartozának minden a' *Passzau* *egyezettől* fogva általuk elfoglalt egyházi jókat vissza adni, és hogy *parancsának* sikert adjon, hadisergeit talpon tartá; mindazáltal nyomos feladások után *Vallensteint* kevélysége és hallatlatlan zsarolásai miatt, a' *fővezérségtől* eltávolítá.

b.) A' *svéd-német háboru*, *frankhon nyilvános béavatkozata*.

A' protestánsok ügye most veszve lenni láttaték. midőn véletlen a' *svéd király Gusztáv Adolf*, ki ez okért éppen a' lengyelekkel fegyverszünetet szerze, 15,000 svédekkel a' pomeráni partokra ki szálla, és a' protestáns fejedelmeket föl idézé magukat a' vallás oltalma véget, hozzá csatolni, mivel pedig ezek hozzá, mint idegenhez, nem bizának, arra kénrteté a' *Braudenburgi Vál-fejdelmet*, hogy neki *Spandaut*, mint fegyvertárt, át adná; fölszólítá a' *szász vál-fejdelmet* is, neki az át menetet megengedni, hogy a' *Tillytől* keményen vívt *Magdeburgot*, mely őt segédre hívá, felszabadithassa.

Mialatt a' *vál-fejdelem* késik az alatt *Tilly* megveszi *Magdeburgot* és elrontja, és dulongva *Szászthonba* nyomakodik, most elfogadá a' szász vál-fejdelem a' *Gusztáv Adolfali frigyét*, ki nem sokára *Tillyt* 1631 a' *Lipcsei csatában* annyira legyőzé, hogy az egész Németország nyitva álla

előtte, hol hit rakoni nyilt karokkal fogadák a' győzőt, annyival inkább, mennyivel különbözék a' *Gusztáv Adolf* ember baráti önmérséklete, és katonáinak jófenyitéke az ellenféli vezérek kémenységétől és sergeik féktelenségétől.

Szászhonból ki frankonián által, a' Rajna mellett nyomulván elő a' *svéd király*, hol mindenütt neki hódolatot tevének, *Bajorhonba* fordula; kivivá a' *Lekk* vizéni átszállást; hol *Tilly* egy golyó által térdén össze zúzatva, halálosan megsebesítettett; bémenetet tarta *Müntyenbe*. — Ily szükségben ismét meghivá a' császár *Vallensteint*, legterjedelmesb hatalommal, egy hadsereg alakítására, 's majd *Gustáv* és *Vallenstein* *Nürubergnél* szemben állának egymással; *Vallenstein* erős fektéré tett egy sikertelen rácsapás után *Gusztáv* ismét *Bajorhonba* nyomula, és onnan *Szűszországba*, hova e' közben *Vallenstein* elfordult vala, és megesék ott 1632. *November 6-án a' Lüttzeni ütközet*, melyben *Gusztáv Adolf* két golyóktól éretve, elesék: ezért bosszú dühre lobbant *Svédjei Veimári herczeg Bernhárd* vezérlete alatt, győzelmet vívának ki *Vallensteinon*. — Ha egyfelől *Gusztáv Adolf* megjelente, a' protestánsok ügyét Németországban az elbukás veszélyétől megmentette, másfelől: *eleste* Németországot a' svédek elnyomásától felszabadította.

A' svédországi korlátnok, 's egyszersmind főkormányzó *Axel Oxenstirna* azonban parancsot ada *Bernhárd herczegnek* és *general Hornnak*, mint fővezéreknek a' svédseregeken, tovább folytatni a' háborut, ezek most *Bajorhont* legkeményebben szorongaták, a' nélkül hogy *Vallenstein* gatolni tudta volna; két értelmü jelleme ezen nagyravágyó férfinak, ki mint mondatott

a' svédek egyetértésével a' csehországi koronát akará magának megszerezni, arra bírá a' császárt hogy őt a' fővezérségtől felmentse, és mivel ő erővel akará azt megtartani magának; őt *áruló-nak* nyilvánítsa; mire *Vallenstein* főtisztjeinek egyikétől *Egerben* megöletett.

Most sebbel üzetének ki a' svédek a' császári seregektől *Bájerhomból*, és nem sokára *Bernhárd* vigyázatlansága miatt 1634. a' *Nördlingeni ütközetben* oly teljes megveretést állának ki, hogy *Horn* elfogatott, és *Bernhárd* herczeg kén-teleníteték a' Rajnán által magát *Lotharingiába* vonulni. — *Szászhon* pedig hajlónak érzé magát a' császárral békét kötni, melyhez azután más protestans fejedelmek is (kivéve a' *Hesszeni*, *Vürtembergi* és *Bádeni herczegeket*, kik a' svédekkel tartának) hozzá állának.

Most minden a' régóhajtót nyugalomra látaték hajolni; midőn hirtelen *Froncziaország*, mely, bibornok és ország-tanácsnok *Richeli* intézvénye szerint, kezdettől fogva segíté titkon a' svédeknek; nyilvános szövetségre lépék a' svédekkel, hogy *Habsburg hatalmát* levijja, és a' *rajnai német tartományokat* magához ragadja.

Mig a' svédek éjszaki németországban az ostriai-szász seregeket foglalatoskodtaták, addig a' *francziák* meglepék *Elszászt*, és segíték herczeg *Bernhárdot* győzelmes előnyomultában, a' *Ligai hadsereg ellen* a' Rajnánál; azon ígérettel, miszerint néki *Elszászt* és *Breiszgaut*, mint egy fejdelemséget, át fognák adni. De midőn ő az általa megvett erősséget *Breiszakkot*, a' *francziáknak* kiadni kényteleníteték; holott az egyezés szerint magának kellett volna tartania; *ekkor hirtelen meghala*, és a' *francziák* töstént mindkét birtokot maguknak foglalák.

Még soká tarta ezen dúló háboru, mi alatt a' szerencsétlen Németország, minden vonalban a' *svéd* és *franczia* hadak dúlásai, és pusztutási miatt — nevezet szerint *Baner* és *Torstensohn* svéd vezérektől, irtóztatón elkietlenül — mig utóljára több éveken át folytatott alkudozások után: *Osnabrückben* és *Münsterben* 1648. October 24-kén *Vesztfáliai frigy létre jött*, — ezen békében több ország rendek *birtok nagyobbítást nyerének*, némelyiknek előbbi birtoka részint megerősítettett, részint vissza adatott (mint p. o. V. Fridrik fiai, a' választó fejedelmi méltósággal a' *Pfalzot* is, felső *Pfalzon* kívül, mely a' *Báyor* vál-fejedelemséghez kapcsoltatott — ismét vissza kapák). Minden országbeli fejedelmeknek, felsőbbségek ön birtokukban elismertetett. — *Svédhon* nyeré nagyobb részét *Pommernek Rigával* együtt; de német felsőség alatt — *Francziaországnak* át kelle engedni: *ostriai Elzászt* és *Sungaut*, a' *Breizakki* és *Philipsburgi* erősségekkel együtt, közvetlenül — *Sreitz* és *Németalföld* (Holland és Belgium) függetlenségük elismértetett. — A' protestansoknak, a' *kálviniakat* is bezárólag, a' *Paszszau* egyezet jogai, és az *Augsburgi vallásfrigy* hasznai, minden fenhagyás nélkül, az 1624-ig bévont egyházi jókkal együtt, megadatának.

A' harmincz évi háboru némethon jóllétét teljesen eldulá, lakóinak fele: *kard*, *éhség*, *dög-részmiatt* elvesze; városok, faluk eldulva hamvakban fekvének — földmivelet, mesterségek, tudományok, művészetek megakadának — 's a' mi legrosszabb volt, a' hajdoni német jó erkölcsök megromlának. — Ezen nagy *béke* ámbár erős alapra állitá a' vallásgyakorlatot; de polgári tekintetben Németország egysége feloldaték, és a' franczia befolyás áldozatja lett.

2. Az angol nép-zendület.

Az időben, melyben Németország a *harmincz évi háboru* által öldököltetett; Angolhon is nehéz polgári hadakat, és erőszakos zendületeket állt ki, melyek polgári indokai a' vallás által feszítetének.

Erzsébet következője, a' gyenge *I. Jakabra*, a' vele rokon érzelműek nagy reményeket halmozának; de midőn ő nem volna elég hátor a' protestansok ellen fellépni, keletkezék 1605. az u. u. *lópor összeesküvés*, mely őt és a' Parlamentet egyszerre légbe akará repíteni; de a' mely felfedeztetvén, semmisítetett.

Az alatta felnevedett hatalmu Parlamentet korlátolá utánna *I. Károly*; 's midőn ellenzetre talált volna, egész 12 evék alatt Parlament nélkül uralkodott, már *I. Jakab* a' (Praesbiteri) skottokat felkéséritette volt avval, hogy a' püspöki egyházi szerkezetet akarta nyakokra tolni; midőn pedig most *I. Károly* töllek a' bévont egyházi jókat elvenni, és egy új *Liturgiát* velök bévétetni törekedett, egyenlő *ellentállásra* kelének fel, és midőn éppen Angolhonban is bé nyomulnának, összehivá 1640. az úgynevezett *hosszu Parlemeutet*.

Mivel pedig ezen Parlament, közállományi czélból, minden királyi jogokat magának sajátította; ezért az ellen a' király több éveken át háborut folytata, mely azonban részére veszélyesen üte ki; *Károly* kénytelen vala utolsó megveretésekor, melyet *Kromvell Olivertől* állt ki, *Skothouba* futni; de onnan kiadatott, és az in-

dependensektől (a' Praeshiteriek egy *hitábrándos pártjától*, mely amaz úgynevezett *derékparlamentben* erőszakkal felsőbbséget vívt ki magának), honárulással vádoltatván, lefejeztetett, — 's legottan 1649. *Angolhon szabad közállományjá alakították*, melynek vezére *Kromvell* vala. — Miután ez a' *skottokat*, kik a' lefejezett király fiát *II. Károly* nevezet alatt befogadták, legyőzé; probát teve a' közállományt, ismét *egyeduralalom*má változtatni, — de mivel ezen szándoka a' Parlamentben ellenzetre talált, elosztatá a' *derékparlamentet*, és újat alakita, csupa *hitábrándo*zókból; 's midőn ennek egy pártja ránézt igen merész volna, ismét eltörlé azt; és 1653. magát *Nagy Brittanía Protektorának* nevezteté; az ellenzőket börtönnel, és lefejezéssel bünteté; és minden szabad közállományi szín mellett is határtalan királyi hatalmat gyakorla. —

Ezért majd *öszeskűvések* alakulának ellene; és midőn a' *királyi czímet* is bírni akarná, ellenzé ezt saját hadiserge, melynek erejével csak is magát eddig fentartá, — noha most felada ezen gondolatján; minazáltal örökös aggodalomban volt megölése felől; végre éppen álmotlan; mig osztán 1658. hideglázban elhala.

Angolhonra nézt azon érdeme van neki, hogy az u. n. *hajózáti rendelmény* által, mely *más nemzeteknek*, *más féle*; *mint saját készítményeket*, *Angolhonba bérinni*, *megtítá*; az angol kereskedést rendkívüli fokra emelte, és a' spanyolokkal hadban: *Jamajka szigetét* szerzé Angolhonnak. —

Fia *Kromvell Rikárd*, ki utánna Protector lett, ezen méltóságot letevé *egy év* mulva; ezen cseményt használván a' királyérzeinü párt, visszavivé a' francia földre menekült *II. Károlyt*

a' nagy *Brittani troura*: mi is *angol restaura-
tionak* neveztetik; de mivel ez katholika vallás-
ra hajlék, kivivák a' *Whigek* (néppárt) tőlle 1673.
az u. n. *Tesztaktát*, az-az a' *vallási közszaba-
dalmat*; és 1679. a' *Habeas corpus-actat*, az-az
közszemélyes szabadságot.

Következője a' *katholicus II. Jakab* eltöröl-
vén a' *Tesztactat*; ezért a' *Whigek*, az ő pro-
testans vejét, a' németalföldi helytartót, *orami-
ai III. Vilhelmet* hívák meg 1689. egy hadse-
reggel gyámolítva; és miután *II. Jakab* francia
honba futott, megválaszták királyukká. Ez a'
Parlament minden jogait megerősíté, és az ellen-
szegülő *Irlandot* engedélyre bírá; ez neveztetik
második angol zendületnek.

Következőjének, *Anna királynénak* halálá-
val, a' *Stuártháznak utolsó próbatéte után an-
gol troura juthatni*; következe 1714. a' *Braun-
steig-velfiház az angol troura*.

---

3. Franciaország túlnyomó súlya, avagy

XIV. Lajos korszaka.

A' *vesztfaliai békétől* fogva Németország,
Franciaország mellett, visszalépni láttaték; mi-
vel ez önző és ál politikájával, Europa más ál-
lományai felett *túlnyomatot* tudá szerezni, ezen
túlnyomatra már bibornok *Richelieu* vete alapot,
ki *XIII. Lajos alatt* (IV. Henrik fia) 1624. fog-
va a' francia kormány fokán álla; lelki ereje,
és akaratszilárdsága által, melyel ő a' királyi
hatalmat: *belől* a' nagyok és protestansok ellen,

künn pedig többnyire szerencsés hadak által Spanyolország és Osztria ellen, megerősíteni iparkodott.

Halála után, bibornok *Mazarin*, ki *XIV. Lajos* éretlen időkora alatt a' kormányt folytatta; az ő *tervét* nagy ügyességgel és ál-szövényekkel tudta izmosítani; és 1659. végrehajtá a' *Pyrenei békét*, mely által Spanyolország minden déli *franciaországban* birtokait, valamint egy részét is *németalföldnek* elveszté.

Mazarin halála után kezdődék *XIV. Lajos* önállásu uralkodása; ki ön pompa vágyával és dicsre 's uradalomra lángzó vonzalmával *Európára* károsan hatott.—Azon törekvésében, hogy Franciaországot a' mivelet és küljöllét legmagasb fokára emelje; *Kolbert* az ő *pénz-ügy tanácsnoka* segíté, — *abban* pedig, hogy Franciaország *első hódoltató hatalommá* tétessék, hadi tanácsnoka, *Louvois*; derék fővezérei nagy számával (milyenek valának: *Türenné, Kondé, Vauvan, Luxemburg*) valának tanítói.

Legelőbb 1667. a' spanyol németalföldet szállá meg hadaival, elfoglalandó; de a' *hármasszövetség*, melyet *Algothon, Holland* és *Svédhon* alakítának, kényszeríté őtet az *Akheni* békében ettől elállani, és *Lillével* 's még 11 határ városokkal megelégedni.

Ezért, kárpotlás tekintetéből 1672 *Hollandot* támadá meg az *angolok* segedelmével; Holland csak avar tudá kimenteni magát, hogy *Orániai III. Vilhelmet* választá vezérének, 's azután *helytartójának*, miközben *Hollandi* tengeri fővezér *Ruyter*, az angolokat a' kiszállástól eltartóztata; azonban *Holland* pártján lévén *Osztria* *Spanyolhon* és *Brandenburg* is.—Ezen terjedelmes háborúnak véget vete osztán 1678 a'

Nymrégeni frigy, melyben Holland semmit nem veszte, Franciaország pedig *Erance Comté* és sok német alföldi városokat nyert a *Spanyoloktól*. Ezután Lajos jogot formálván az u. n. *Reunions Kammer* (visszakapcsolati tanács) által a hajdon frankhonhoz tartozott tartományokhoz, azokat minden további halgatás nélkül birtokába vette és a *nemzetek törvénye ellen 1661 Straszburt Németországtól elragadá* — a császár *I. Leopold* kéntelen vala ebben megegyezni, mivel 1683 a *töröh Bécsset ostrom alá vette* Kara Musztafa nagy vezér alatt, 's csupán a Iengyel király *Szobjeszki János* hős vitézsége menthető meg Németországot a vésztől.

Noha XVI Lajos kívülről nevelé is országát; de belől nagy adók által gyengité azt; különösen pedig azzal, hogy 1685 *eltörölvén a Nánteszi királyi rendeletét* 700,000 műszorgalmas protestánsok költözének ki frankhonból kivált a *Brandenburgi Val. fejdelemségbe*, hol örömmel fogadtattak.

Hóditás vágyból *XIV. Lajos* ismét háborut kezdé *Holland, Osztria és Spanyol országok ellen* 1688. de miután országát belsőleg, csaknem egészen kiimerítette, kéntelen volt 1697. a *Ryszriki békét* eszközölni, melyben *Elszászt* ugyan megtartá; de többi hóditmányról le kelle mondani.

4. *Politikai súlyegyen korszaka.*

I. A' Habsburgi felséges uralkodó házhoz tartozó tartományok kerülete.

Már az időben, hogy III. Ferdinánd császár halálával a német császári tron megürült, *XIV Lajos* mindent elkövete a császár választás ma-

ga részére hajlithatni, mit azonban néki a' német nemzeti érzés nem engede meg — most pedig a' *spanyol habsburgi ház* közelgető kihalta, nézeteit a' *Spanyol trónra* nyitáfel.

Noha I. Leopold császár második fia *Károly herczeg* előleges égyezmény szeriut közlebbi jogot követle azon trónra, még is XIV Lajos oda tudá a' dolgot vinni; hogy az utolsó Habsburgi spanyol király *II Károly XIV Lajos unokáját Anjou* Filepet titkon örökössének nevezé; ki II. Károly halála után legottan el is foglalá a' *Spanyol tront*: ebből erede 1701 — 1714 a' *spanyol örökösödési háboru*, mert a' császár most össze szövetkezék *Hollandal és Angolhonnal*, melyek Franciaország nagyobbadását teljesleg nem türheték, *frankhon* mellett pedig állának a' *Bajorhoni és Kölni* vál-fejedelmek.

Mindjárt, hogy a' francziák *Filep* alatt Oloszthonba benyomulának, császári fővezér *Eugen Szavájai herczeg* kiüzé őket onnan. — Most a' francziák egész *Osztria* szivéig tódulának bé: de *Málborough* herczeg, ki az egyesült *ágol-holland* hadakat vezérlé, és *Eugen* 1704 egyesült erővel *Hochstedtnél* annyira leverék a' francziákat, hogy a' Rajnán átszaladának, együtt a' *Bajor és Kölni* vál-fejedelmekkel; kik közül az utolsók I. *József császártól*; ki I. Leopold fia és következője volt, *országuk vesztetteknek nyilvánítatának*.

Ujra megveretének a' francziák *Málborough* által németalföldön, és *Eugentól* Oloszthonban; és *Károly herczeg; Portugallok, Angolok és Hollandok* segédjével *Madritot* megvette, e' szerint, noha *Károlynak* majd oda hagyni kelle *Madritot*; *Lajos frigyét ajánla* — ez mindaz által nem fogadtaték el, sőt miután *Malborough* és

Eugentől egy új megveretést állá ki, Spanyolországról le akara mondani, [*unokája részére*; és Nápolyal 's Szicziáliával megelégedni, 's majd még ezekről is lemondani, és még *Elszászt* is kiadni, ezeken felyül.

Mindezek mellett is, újra kezdé a' háborut noha már francziaországot csak nem kimeritette tehetségéből; de egy isméti nagy megveretés után *Malplaquetnél*; mindent elveszteni látték, midőn hirtelen a' dolgok egészen más fordulatot vevének, mely őt megszabadítá ezen rossz állomásából t. i.

Anna angolkirályné, megváltoztatá ministe-riumát, letévé *Málboroughot*; kik a' franczia' háborut kedvellék, 'a most egyezetre lépék francziaországgal, és mivel *I. Jozsef* császár halála után, *Károly* fő berczeg német császárrá lett, és a' *spanyol* 's *Osztriai Habsburgi* hatalom egy főre szállott, ennek meggátlására *Angolhon, Hol-land, Szároja, Porosz és Portugall* országok, felette kedvező feltétek alatt 1713 az *utrechti egyesületet* alakíták, melyszerint *Filep* elis-merteték *Spanyolhon és India királyának*; de Francziaországhozzi jog követlésén kívül.

VI *Károly császár* most egyedül is folytatá a' háborut; de némely veszteségek után 1714 a' *Rastaldi békét* köte, melyben a' *franczia és spanyolnémet-alföldnek egyrészét, Nápolyt és Szárdiniát nyere*, a' *Bajor és Kölni* válfejdel-mek pedig országukat, és méltóságukat vissza kapák.

XIV *Lajos* ezen *békekötést* egy évvel csak élefelelyül, *megholt 70 évi uralkodása után 1715.* alatta Francziaország tudományi arany korát élte, melyben *Racine, Korneile, Moliere, Montesquieu*, és mások ragyoganak; *Fenelon* és *Püs-*

kál neveik pedig arra emlékeztetnek; hogy az örök igazság, a' szinezet és csalódás világában is talál *nyílt tanukra*.

XIV. Lajos udvarából terjede el nem csak Franciaországban, hanem csak nem minden európai államányokban, ragyogó álöltönyben, *az erkölcsi rolottság szelleme: minden erény aránti egykedvűség, könnyelmű pazarlás, szeszélyes dicatvágy*, melynek Páris vala fő központja; 's ezek alá *ásának a' népboldogság erkölcsvallásos ozlsopainak, és a' Statusalkotmányoknak*.

---

2. Svédország elbukta és Oroszhon fel- emelkedése.

Ezen mozgalmok, és változatok alatt nyugoti Európában; más felől éjszak és kelet is *rázkozásban* valának; mivel ott *Széd ország, Dán, Orosz és Lengyel országokkal harciban állá*.

Széd ország, mely *Krisztina*, a' Gusztáv Adolf szellemdús, de ábrándos leánya kormányja alatt *első éjszaki hatalom lett*; X. Károly (a' Pfalcz brükkeni házból) alatt a' lengyelekkeli háboruban: *Liflánddal* és több *Dán szigetekkel* nevedék; és ezen terjedelmében XI. Károly alatt is megállá, midón *XII. Károly* kis korusága alatt, ki 1697. következe tronra atya helyébe — elleni ezen alkalmat legczélszerűbhnek láták; Svédország keskenyebbitésére — ezen alkalmat legelebb *Oroszország* ragadá meg.

Oroszország, *Iván Vaszilievits* következője alatt, nagy lépéseket tett a' haladásban, és terjedelemben. IV. *Bazilei*, (1505 — 1534) ki

legelőbb vevé fel a' *czár* czímet, a' *stréliczek* mint testőrök felállítása által, egy *álló hadsereg* alapját veté meg; és a' mindég lázzangó *Kázánt* 's *Asztrakhánt* engedelmességre bírá; mivel pedig fiában: *Fedorban* 1588. a' *Rurik* fiág kihalt; az ország trónviszályoktól rezgetteté, míg az egyesült orosznyok 1613. a' *Romanov családot* hívák trónra, és a' csend helyre állott.

Ezen czár-család alapítójának unokája *Nagy Péter*, miután 1689. kormányra jutott, azon eszmét tevé fel magában, hogy országa hatalmát európai mivelet bévitelével emelje. — Felszabadítá a' külföldre utazást, a' tengeri és hadi szerkevényeket európai lábra állítá. — 'S európai alakot ada a' kormányszerkezetnek is; az ipar előmozdítására ügyes külföldieket hivatott bé, — mivelő oskolákat alapita, és magát az *orosz-görög szentegyház fejévé tette.*

Miután a' törökökkel szerencsés hada által: *Azopot* elfoglalá, és a' *fekete tengeren szabad hajókázást víta ki*; a' *stréliczek* lázadása elnyomása után *beütazá Oroszországot*; majd *Hollandba* utazván megtanulá a' hajó készitést; *Angolhonban* a' hajózat egész miségét; visszahivatva a' *stréliczek* lázadása miatt, azokat irtóztatólag büntetve eltörlé, 's most arról gondolkozik, hogy a' *svéd keleti partok* meghódításával tengeri hatalmat alapitson a' *Belt tengeren*; 's e' végre használva *XII. Károly* kiskoruságát, össze szövetkezék a' *dánokkal és lengyelekkel.*

Lengyelhon, mely az utolsó két *Jagellok* alatt, *Mázov, Kurland, Litvánia* meghódítása által hatalma tetőpontját érte el; de a' *Jagellok* kihaltával 1572. *vál. királysággá válván*, ezen tetőpontról alább kezdett szállni. — Ez időtől fogva a' nemesség felettébbi hatalma. 's az alnép

nyomatása miatt, mind inkább gyengült, 's maga a' hős *Szobjeszky János* lelkes törekvései ezen ország javára nem sikerülhetének. — Követője *II. Auguszt*, szászthoni herczeg, ki lengyel trónra juthatás véget a' protestans vallásról katólikára ment által; elfogadá *Péter* czár felhívását a' *svédek ellen frigybe lépni*; mivel remélle ez által *Liflandot* a' svédektől vissza nyerhetni, így kezdődék 1700 — 1717. az *éjszaki háboru.* —

Első támadást *Dánia* tett; de az életteljes és erősakaratu *XII. Károly*, nóha ifju még, csak hamar békére kényszeríté *Dániát*, ezzel Oroszországnak fordula *Károly*, 's megnyeré a' *Nárva* melletti nagy csatát; — erre *Lengyelországba* csapott bé; megveré a' segédre jött *szászokat*, és *Lescinszky Szaniszlót* ellenkirályá választatá; mégy egyszeri győzelme után beüte *szászhouba* és *Auguszt* királyt a' lengyel trónról lemondásra kényszeríté. —

Ezzel ismét az *Oroszokra* fordula, 's kiűzé *Pétert* Lengyelországból. — Onnan *Ukrániába* csapabé; de az hol hideg, szükség, és szünteleni csatázások az oroszokkal, seregeit meggyengíték; miből a' következett, hogy *Péter* czár túlhaladó erejétől 1709 a' *Pultavai nagy ütközetben egészen megteretett*, és *Törökországba kénytelenítetett futni.* —

Ott létében a' törökököt, Péter ellen háborura vevé, 's mivel Péter ezért *Moldvába* bényomult, a' nagy vezér alatti török seregtől a' *Prúth* mellett annyira megszorítatott, hogy Péter sergével együtt elvész vala; ha neje *Katalin* ügyessége és ajándékai által a' nagy vezért megvesztegetvén, szahad elmentet ne eszközöljen neki. *Azov* elvesztése mellett is.

XII. Károly még néhány évek alatt *Benderi* kemény állásában igyekezék a' törököt, Oroszország ellen felültetni; de sikertelen; azonban az alatt *Auguszt* újra elfoglalván a' lengyel tront, Dán és Poroszhoz pedig a' *Svéd német tartományok* egy részét, 's *Péter* czár Finlandot, sebessen mene haza Svédhonba *dulakoda ellenével*, kétszer üte bé *Norrégiába*; de utószor a' *Fridrikstháli* ostromban, egy áruló golyó által halálát lelé 1718.

Nem sokára békét köte *Svédhon* a' *Dán, Porosz és Hannoveri* hatalmakkal; de elveszté minden birtokait némethonban, az *Oroszakkali* békében pedig *Liflandot, Eszthlandot, Ingermanlandot*, és egy részét *Finlandnak*, 's ez által valamint belpártok miatt is elébbi egész jelentőségét elveszté.

Ellenben Oroszország első hatalom leve éjszakon, 's *Péter császári* czímet veve fel, 's *Lengyelhonba* béütése valamint a' *kaukázi* tartományok meghódítása által is, utódainak útát készíté Oroszország jövőndő nagyságára.

Péter meghala 1725, neje *Katalin, II. Péter* és *Anna* kegyenceik által uralkodának inkább; de az ország czélját legalább nem téveszték el szemük elől.

Az időben, midőn az *éjszaki háboru* bévégződék *VI Károly* császár *Eugén* herczeg vezérlete alatt, *Péter-ráradnál*, és *Belgrádnál* győzedelmeskedvén a' törökökön, a' *Passzaroviczi* békében *Bozniát, Szerviát* és egy részét *Horvátországnak*, 's *Oláhországnak* nyerte, 's mindjárt azután a' *Spanyolokkali* háboru bévégeztével egyezmény mellett *Szárdiniát, Szicziáért* a' *Szávojai* herczeggel becserélte. Ekkor 13 erekeg közbeke lön Európában, melyet félbeszakasztá 1733— 1735 a' *lengyel trón követlési háboru*.

A' lengyelektől választott *Lesczinszky Szaniszló* t. i. az oroszoktól kiűzeték és *III August* szász herczeg téteték bé királyá, mivel pedig a' császár ebben megegyezék, ezért Francziaország a' császárnak hadat izent, Spanyol és Szárdinia-országokkal együtt, 's a' háborut meg is inditá, a' császár kénytelen vala *békére lépni*, és nem csak *Lotharinget* hűbérképp, átadni *Lescinszkinék*, 's ennek halálával Francziaországnak, hanem *Nápolyt* és *Sziciliát* is a' Burbonoknak átengedni, és *Párma* 's *Piaczeazával* megelégedni.

Ezen nagy áldozatért azt nyéré, hogy az u. n. *pragmatica sanctio*, mely szerint az osztriai örökös tartományokban az uralkodó fi ág kihaltával a' nő ágra szálljon, megosztatlanul a' birodalom — elismértetett — *VI Károly* császár próba tété, hogy ezen vesztéseiért a' török elleni ujj háboruban kárpotlást vívhassan ki, az 1739-ki békében az elébb nyert *Szerviának Belgráddal* együtt, és *Oláhország* egy részének elvesztét vonta maga után.

---

3. Poroszhon felemelkedése.

1. A' két első Szlécziái háboruk.

Az 1740-dik évben, midőn *II. Fridrik* poroszhonban *Mária Thérézia* Ausztriában ülének trónon, *XIV Benedek* pápa pedig a' szent székre ült Rómában; nevezetes események jövének létre Európában.

A' *Brandenburgi poroszház* alapját *I. Vilhelm* Brandenburgi vál-fejdedem veté meg az által, hogy 1657 a' *Veláui frigyben*, melyet a' Lengyelekkel kötött *felsőgi hatalmat* vívt ki

magának Poroszthonban, 's ezen méltóságot hadi jeles tettei, valamint bölcs kormányzása által is még magoshb jelentőségre emelte, utánna hasonnevü fia, mivel a' császárt spanyol örökségi háborujában segítette, 1700 attól a' *Porosz királyi méltóságot* nyerte, 's mérséklett takarékos, okos uralkodása, 's hadsergének jó kárba állítása által országa jóllétét magas fokra emelte 9000,000 tallért és 83,000 főből álló jól rendezett hadisergtet hagyván maga után.

Ezen eszközökkel fia *II. Fridrik* (szül. 1712) országát még magasbra emelé — alig vevé kezére *Mária Terézia* toskánai nagy herczeg *Ferencz* neje a' *pragmatica sanctio* erejénél fogva, örökös tartományit, midőn *Fridrik* négy szlécziái fejedelemségekezéi jogát elő keresé és mivel *Mária Therézia* azt elnem ismeré, elkezdé *Fridrik* 1740 — 1742 az első *szlécziái háborut*, mely az Osztriai hadakan vett győzelme által okozá 1741 az *Osztriai örökség feletti háborut*, melyben *Báyor* vál-fejedelem *Károly Albert* az osztriai házzali rokonsága tekintetéből, az egész *osztriai birodalomhrz*, *V. Filep spanyol király* pedig *Lombárdiához* jogot követelének — *franczia Porosz* és *Szászországok* *Bajorhonnal* csatlakozának öszve.

Károly Albert tüstént ellepé *Osztriát*, *Prágában* letéteté a' hódolatot, és 1742 mint *VII Károly* *Frankfurthban* *császárrá* koronáztatá magát, azonban *Mária Therézia* a' magyarok segittségével megszabaditá *Osztriát*, elfoglalá *Bá-jorhont* és *Fridrikkel*, kinek *Szléziát* átengedé, és a' *szászokkal* békét köte; mire az osztriai seregek a' császárt *Bajorhouról* lemondani kényszeríték, és a' *francziák*, *ángol* segittséggel *cseh-országból* ki, és a' *Rajnán* által nyomatanak.

II. Fridriket ezen sebes elömenet, azonban arra bírta, hogy a' francziákkal, és császárral kapcsolatban, a' *második szlécziái* háborút kezdene; a' *császár* Bajorhont ugyan vissza vevé; de kevéssel azután *Münkhenben* meghólt; miután fia *Maximilián József*, osztriai örökségéről lemondta, és *Mária Theresia* férje *I. Ferencz* 1745 császárnak elismertették.

Azonban a' *spanyol* is Olaszthonban felhagyta a' háboruval, és már csak a' *francziákkal* és *Fridrikkel* Szlécziában, folya a' háboru, a' *francziák* ugyan német alföldön *Szász Moricz* fő vezér alatt győzedelmet aratának; de *XV-dik Lajos* udvari erkölcstelen ezrede által megakadályoztatának további léptökben. *II. Fridrik* pedig a' *Hohenfridbergi* és *Kesszelsdorfi* ütközetek által azt nyere, hogy az *Akheni béke* *Szlécziát* neki adá, *Mária Theresiának* pedig a' *pragmatica sanctiot* megerősíté.

---

2. A' hét évi háboru.

Minthogy pedig *Mária Theresia* Szléczia elvesztét nem szivelheté: 's annak vissza szerzése véget titkos szövetséget kötö *Franczia*, *Orosz*, *Szász* és *Stédországgal*; ezért *II. Fridrik* hamar akarván a' dologhoz nyúlni, és elleneit megelőzni, beüte *Szászthonba*, 's ez által erede 1756 1763 a' *hét évi háboru*.

Az első *had éctben* megveré *Fridrik* kevés sergével osztriai fővezér *Brocut* Csehországban, és szászhont elfoglalá.

A' *második éctben* elfoglalá *Fridrik* Csehországot a' *prágai* győzelem következésiben,— melyet *Szerin* hóshalálával víva ki,—és noha *Frid-*

rik Csehországot *Kollini* megveretése után ismét elveszté, és az angolok tőle segélyöket megvonák; mind e' mellett is megszalasztá a' *francziákat a' birodalmi hadlábakkal* együtt, *Roszbakhnál* leggyalázatosb futással, kivált a' francziákat, és a' *Leutheni* győzelem által, elvevé az ostriaiaktól, az általuk újra megszállott *Szléziát*.

A' *harmadik* évben segélyt küldének néki az *angolok*, mire vitéz vezére *Braunsveigi Ferdinánd* alatt a' francziákat a' *Rajván* átüzé; miközben *Fridrik* Poroszhoz a' bétóduló *oroszok* ellen; a' *Zorndorfi* öldöklő ütközetben, és *Szléziát* az osztriaiak ellen, *Hokhkirkheni* megveretése mellett is, megszabadítá.

A' *negyedik* évben, *Fridrik*, seregeinek leolvadása miatt, a' francziákon *Mindennél* nyert győzelme mellett is, nem tudá megakadályozni az *oroszok és osztriaiak* egyesülését, és *Kunnersdorfi* megveretése, 's *Drezda* elvesztése után, csak egy részét Szászhozának, tudá megtartani.

Az *ötödik* évben, noha elébb elveszté *Szléziát*; de a' *Lignitzi* győzelme által osztriai fővezér *Laudon* ellen, egész a' *Glaczi erősségig* vissza foglalá; mire *Zithennek*, *Daunon*, *Torgau* mellett nyert győzelme által ismét *Szászhont* elfoglalá.

A' *hatodik* évben, az angolok magukat kivonván a' hadjátékból, *orosz és osztriai* birodalmok pedig új frigybe lépven ellene, és *Szléziát* ismét elvesztvén, legnagyobb szükségre jutott *Fridrik*, melyből őt, az orosz császárné *Frzsébeth* halála, ki néki személyes ellene volt, és *III. Péter* trónra lépte szabadítá ki, ki *Fridrik* aránti bámulatából vele legottan frigyet köte, de ez majd a' *III. Péter* megöletése után neje *II. Katalin* által feloldatott; mindazáltal a' *fegyver-szünet* megerősítetett.

A' *hetedik ében* tehát *Fridrik* támadólag működhetett, és mivel mind a' császári birodalmi, mind a' francia sergek, többször kéntelenítették *Fridrik* fegyverének hátrálni, eszerint, nem csupán *Osztria*, hanem *Franciaország* is, mely az alatt az *angolokkali* tengeri és gyarmatokérti viadalaiban, csaknem minden Európán kívüli birtokait elvesztette; hajlandók valának a' fegyverszünetre, melynek eredménye lett előbb 1763. a' *Párisi béke*, melyben Franciaország *Kanadát*, és több Európán kívüli birtokait, angolhonhoz elveszté, és azután a' *Huberstburgi békét*, melyben *Szlezia* örökre *Fridriknek* esék, egyéb aránt mindenik hatalom önhódimányit viszszaadá.

Ezen hadakban *Fridrik* nagy hadvezéri sajátságot fejte ki, 's több erényei és nagy jellemi tekintetéből az utókor bámulatát is kivívá önrészére; hibául téteték ki benne, a' francia nyelvhez *előszeretete*, melyben irni szeretett; és a' francia szabadelmű *philosophia* túlzó becsülése, melyben *Volterral*, annak főmesterével tartott; de a' mely hijányok nagyobb erényei mellett elnézethetnek; azonban, hogy a' korában divatozó polgári és vallási elvek a' *későbbi* korra károsan hatottak, nem tagadhatni.

---

4. Fejedelmek és népek, a' legujabb kór előhajnalán.

A' *hét évi háboru után* azok közt, kikre a' népek történetei bizatva valának: *Nagy Fridriken* kívül *II. Katalin* és *II. József* császár voltak leg hatásteljesbek.

II. Katalin, férjének *III. Péternek* megbuktatása után, a' lengyeleknek *III. Auguszt* halála után, ön kedvenczét *Ponjatorszky Szaniszlót*, nyakokra tolá, és hogy köztek vissza vonást támasztana, 's azáltal gyengültöket eszközölné; a' *nem katholikusoknak* a' *katholikusokkal* egyenlő vallás szabadságot ada.

Ezen okból a' felek közt ingerültség keletkezvén, a' *katholikus párt* *Lengyelhonban* fegyvert fogá az *oroszk* ellen, és *Franczia ország* a' *törököt*, az *orosz elleni háborura* ingerlé; de megvereték a' *török*, és az *oroszk* elfoglalák *Potenkin* fővezér alatt *Krimet*, *Moldrát* és *Oláhországot*.

Ezen előmenettől indítatva *Ostria* frigyét köte a' *törökkel*, és hogy *Oroszország* ezen frigytól *Ostriát* eltartóztathassa, indítványba hozá 1772. *Lengyelország első felosztását*, mely azután úgy jöve létre, hogy *Poroszhon*, *Ostria* és *Oroszország*, *Lengyelország* harmadát megrakák hadlábokkal, és *Ostria* magának sajátítá: keleti *Galitz* és *Lodomér* tartományokat; *Poroszhon* nyugoti *Poroszországot*, a' *lengyel netzi kerületet*, és a' *Pozeni nagy herczegséget*; végre *Oroszhon*, *Moldva* és *oláhországoknak* a' *török részére* kiadása mellett, a' *Dünáig* és *Dniiperig* fekvő földet; a' *lengyel országgyűlés* pedig kéntelen vala erre megegyezését adni.

A' többi *lengyel tartományok* pedig, a' *ne messég önkénye* a' *köznép nyomatása*, 's jelesen a' *rossz kormány szerkezet* miatt, mind inkább közelitének a' *további eldaraboltatáshoz*.— *Oroszhon* tovább is folytatván a' *hadat* a' *török ellen*, kivívá magának, *minden török tengereken* a' *szabad hajózást*.

A' német császári méltóságot 1764-től fogva *II. József* viselé, miközben anyja, a' nemes lelkü *Mária Thérzia*, férje halála után az ostriai örökös tartományok kormányát alattvalói jólétére, élte végpillanataig, megtartá.— *II. József*, ki *II. Fridriket* tartá mintául maga előtt, legműködőbb iparral törekvék alattvalóit boldogítani; de a' *felvilágosulás elveit* követve, *hirtelen újítások* hibájába esék, melyek sem a' nagy uralkodónak, sem népeinek nem hozák mey a' reméllett áldást; noha czéljai nagyszerűek, a' legvilágosb eszmélet, és időkorát túlhaladó magas műveltség eredményeci voltak. 1777. a' *vittebszabakhi bájor fiág* kihaltával Bájorhonra veté arányát; 's nagyobb részét, közlebbi örökös *Tódor Károly, Pfaltzi vál. fejdelem lemondásával*, legottan birtokába vette.

De *II. Fridrik*, ezen tény ellen nyilatkozik: a' *Zweibrükki* herczeg, mint a' *Pfaltzi vál. fejdelemség* örökösse hasznára, és Csehországba nyomula bé hadával, miáltal a' császárt a' *Tescheni* békébeu 1779. arra bírá, hogy *Bájorhont* az *Inn* fertályig és *Braunauig* ismét kiadá.

Egy újabb tervét *József császárnak*, miszerint Bájorhonnal németalföldet elcserélvén, birodalmát kerekébbé tegye, ismét semmisité a' szemes *II. Fridrik* a' *német fejedelmek szövetsége* alapítása által, melyel önjogaikat védni szövettek öszve.

A' közlebbi évben, 1786. meghala *II. Fridrik* a' nagy, azon diccsel, hogy házának nagyságát tökélyre emelte.— Négy évvel azután 1790. meghala *II. József* császár is, miután *ujjító nagy terveit*; a' kolostorok és szerzetes Rendek eltörlésében és birodalmabeli Egyháznak a' Pápától függetlenné tételében; türelmi parancsa kia-

dásában, 's több ily egyházi rendelményeiben, *polgárilag* pedig minden tartományaiban egyforma kormány szerkezet, *nyelv*, és törvényszolgáltatás erőszakos bevitelében, létrehozni törekedett; melyek mindazáltal egyfelől az egyháziak megelégtelenségét némi tekintetben, másfelől a' magyarok és németalföldiek ellenzékeit vonták magok után. Következője a' szelid, és nemes lelkű *II. Leopold*, tehát kegyes engedelmekkel tudá az elégtelen népeket, valamint az egyházat is; több kedvetlenség kikerülése véget, nyugalomra birni. Az egyház önhatásköre a' *Jézuita rend* eltöröltetésével, melyet 1773. *XIV. Kelemen* a' világi fejedelmek unszoltára vitt véghez, tompult; valamint jelesen a' pápai szék hatalma is nem birt többé a' hajdonkori hatálya a' világi ügyekre nézt Európában; sőt inkább 1740-től fogva *XIV Benedektől kezdve*, az időkör kívánataival összhangzásba törekedett némileg jóni, és azt tekintélybe venni, kezdette.

IV. A' legujabb kor.

1. Az éjszak ámerikai szabadállományok eredete.

Éjszak ámerika keleti partjai az angoloktól, részint már 1496. részint 1584. *Valter Raleigh* által Erzsébet alatt, fedeztettek fel—állandó telepek azonban nekik elébb csak a' XVII-ik század kezdetén sikerülének; kivált *I. Jakab* alatt, és pedig 1610. *Virginiában*; 1620. ujj *Plymo-*

uthban, kivándorlott *Puritánok* által. — 1633. *Marylandban* kivándorlott *katholikusok* által — 1681. *Pén-sylvániában*, a' nemes *Krakker Pénn Villiám* által, ki *Philadelphiat* alapítá; *Kanada* 1497. fedezteték fel az *angoloktól*, és 1608. a' *farnceziáktól* bégyarmatosítatott.

Kezdetben a' gyarmatosoknak nehéz viaskodásokat kelle kiállni az ósi lakókkal; avagy *Indiánokkal*, kik erejük szerint védék ósi lakföldjeiket; míg a' folytonos bevándorlások az utóbbikat az ósierdők beljébe vonulni kényszeríték. — Az újj telepek elismerék *Angolhon felsőségét*, és az onnan küldetett *helytartót*; de angol törvényeknek és adóknak nem valának alávetve.

1754. ez éjszak *amériikai angolok*, a' *kanadai francziákkal* hadba kerekedének, mely *angolhonnak* *francia* és *spanyol* országgali hét évi tengeri háboruját hozá létre, melyben 1763. a' *Verszáilyi békében*, a' *francziák Kanadát*, a' *spanyolok pedig Floridát* kénytelenítetének *Angolhonnak* kiadni.

Az éjszakamériikai gyarmatok nevededő hatalma és virágzása mindinkább ingerlé az *anyaország* irigységét, és az *angol parlament* nem csak a' gyarmatosok kereskedését kezdé korlátozni; hanem rájok adót is tenni, hogy hadak által kimerített erejét nevelhetné.

E' miatt a' telepekben oly elégületlenség keletkeze, hogy így az *anyaországtól* független felsőséget állítanak fel; most noha eltörlé a' *Parlament* az *adótörvényt*; meghagyá mindazáltal a' *keletindiai kereskedő társaságnak* kellett *théeadót*, az *éjszak amériikaiak* részéről; ez okból ezek *elleneszegülének* a' *théé bevitelének*, és *Boszton* mellett egy *hajóterü théét* a' tengerbe is vetének; 's midőn ezért az *angolok* a'

kikötőt bezárák; félbeszakasztának az éjszak á-
mériakai minden további kereskedési viszonyt
az anyaországgal, és Aprilis 18-kán 1775. a'
Lexingtoni csata jelt ada a' háborura, és köz-
felfegyverkezetre. —

Anglia most erőhatalommal akara békét és
engedelmességet szerezni, és egy németországban
gyűjtött sereget éjszakámérikába küldé; melyet
az éjszakámérikaiktól vezérré választott okos,
és állhatatos *Vaschington*, nehéz állomásba ho-
zá ottan. —

Egy évvel a' vizály teljes háboru kezdete
után 1776 Julius 4-kén a' *tizenhárom egyesült
állományok* magukat *függetleneknek nyilathozta-
ták* és midón a' honfi érzelmü és okos *Frank-
lin Benjámin*nak (a' menykőfogó feltalálójának
ki elébb *könyvnyomó legény*; azután *író*, osztán
Penn-sylvania elnöke, *vége* követ volt Párisban)
sikerüle 1778 francia és Spanyolországokat se-
gítségre megnyerni; ekkor a' szabadság háboru
határozottabb fordulatot vett.

Franciaország Spanyolorzággal együtt, a'
nyugoti és keleti tengerekeu foglalatoskodtatá
Angliát 's segéd serget küldé éjszakámérikában,
hol *Anglia* enuyi elleneivel, kikhez Holland, és
több keletindiai állományok is csatlakozának,
hatalmasan harczola.

Ujjabb erót nyervén *Vaschington Lafayet-
tel.* egyesülvé a' száraz háborut aval dönté el;
hogy 1791 *Iorkstornál* egy angol hajá hadat fel-
adásra kényszerité, miután Anglia ereje csök-
kenvén, béke feltétlei az ámériakai által vis-
za útasittatának.

Ellenben; a' többi hatalmakkal többnyire
győzelmesen küzdének az Angolok, és még az
utó években a' *Gradeloupe* szigete melletti gyó-

zelnék a' franeziakon, és *Elliotnak* Gibráltár hősi védelme és példátlan ágyuzása a' Spanyol úszó ágyutelepekre, fényes jeleit adák az *ángol túl nyomó hatalomnak*.

A' harczoló hatalmak kifáradása végre létre hozá 1783 a' *Verszáilyi békét*, melyben Anglia elismeré a' *tizenhárom szabad állományok függetlenségét*, melyeknek e' felett *Kanadának* egy része, új *Skotland* a' hat Indus törsökök oltalmi felsősége, 's ez által nyugotra, a' megmérhetetlen tartomány részekbe jutának. —

A' *szabad állományok szövetsége* 1789 új szerkezetet hozza magának, a' *törvényhozó* hatalmat a' *Kongressznek* adák által, mely a' *kamarák tanácsnokaiból* és a' *nép képviselőkből* választotta alakittatik, a' végrehajto hatalom pedig a' *Kongressz elnöke* kezénél van; ki minden négyedik évben változik. Első *elnök Vaschington volt*, már alatta három új állománnyal szaporodott a' szövetség; ma pedig már 26 egyes állományokat számlál mintegy 14,000,000 szabad lakókkal, kik mindazáltal inkább anyagi, mint szellemi érdekektől vonattatnak, 's még a' művészetek és tudományok magasb szelleme erős állást nem vett magának köztek; sőt pénzvágtyból, a' déli állományok még a' *rabszolgaságot* legnagyobb szenvedélyel védik.

A' mi *déli Amerika* állományait illeti, ezek mint gyarmatok, sok időkig Spanyol és Portugál mint anya országokból vették jellemöket és sorsukat 1848 többnyire véres zendületek után függetlenekké tették magukat, 's mialatt az itten keletkezett, *déli állományok* politikai, valási és ipari tekintetben az éjszak *ámérikai* szabad állományoknak éppeu *ellentétet* képezik; különösen az eddigi *Spanyol déli Amerika* min-

dég újra meg újra alakuló állományaival, *erkölcsi szétszakadozásnak* és *politikai éretlenségnek* képét tünteti elő.

---

2. Alapulása az angol uradalomnak Keletindiában.

Anglia mindazáltal éjszak ámerikai veszteségiért tudta magának *Azsiában* kárpotlást eszközölni, mert azon *túlnyomat*, melyet már a' 18-dik században Keletindiában a' francziák felett vivott ki, az *angol keletindiai kereskedő társulatnak* alkalmat ada ottan birodalmat alapítani, mely nagyságával az anya országét feljülmulja, 's annak legmagasb hatalma kifejtését elősegítette.

Már 1749 kezdé ezen *társulat* erőszakos békapásait a' Keletindiai egyes fejedelmek jogai-
ba. — Egy vizály a' *Bengalai Nábobbal*, ki *Kálkuttát* megtámadta, ennek legyőzésére ada alkalmat; 's nem sok idő telve kényszeríté a' *Társulat* az indiai Nagy Mogolt *évidij* mellett 1765. a' *Bengalai felsőségről lemondani*, 's ez időtől fogva sajátképi uradlmat gyakorla ezen birodalomban.

Ezen birodalmat azonban hadak, és hódítványok által leheté csak fentartani; az *első hadat* viselé a' *társaság* az éppen oly vitéz, mint okos: *Ilyder Alival*, a' Myszori Szultánnal; de majd békét kelle vele kötni, a' nélkül, hogy valami sikere lett volna a' hadaknak. — Ezután

használá a' *Mahrattok* belegyenetlenségét, és 1774. az igaztalan hadaknak egész sorát kezdő velek.

Jóllehet a' francziák mindjárt kezdetben *Hyder Alit* a' *Mahrattok* védelésére felbiztatták; de az Angolok ezen szövetségeseket egymástól külön tudák tartani, és midőn 1782. a' *Mahrattokkal* békére kelt a' dolog; *Hyder Ali* meghala, és fia *Tippó Sahib* azután két évvel békére biraték; ezáltal az angol uradalom Indiában felmenteték, noha az iszonyu hadköltségek, a' témérdek arany és egyéb pénz jüvedelmet, melyet a' társaság ezen birtokából bé vett, jobbára elnyelték.

Egy ujjabb háboruban, mely 1790. üte ki *Tippo Sahib*, és az angolok közt kénteleniteték amaz országa feléről lemondani, és mig egy *Mahratt* status a' másik után az angolok marta-lékja lett; elveszté egy *újjabb véres háboruban* 1798. a' szerencsétlen *Tippo Sahib teljesleg tron-ját és életét*; az angolok a' főváros *Szeringa patnámuak* megvételeivel iszonyu kincset nyeré- nek, és nagyobb részét ezen tartománynak ön-birtokjokkal egyesíték. —

Az 1817-beli végső *elnyomatásával a' Mahrattoknak*; valamint az elébbi (kivált a' franczia zendület alatt) hódítmányokkal, 's hollandoktól elvett birtokokkal, annyira nevedék az angolok birtoka *Azsiában*, hogy a' *Gáugestől* szintén az *Indus* folyóig terjedő; 's hatalmuk 90,000,000. hódolt, 's 40,000,000. adózó lakókon országolt.

Maga a' *Kereskedő társaság* is kéntelen va-la 1773. a' keletindiai felvigyázóságot az *angol koronának* átadni, és három elnökségét, a' *Kalkuttait*, *Madrásit* és *Bombájit* egy köz fő kor-

mánynak alá rendelni; míg osztán 1784. minden kormányjogot a' koronának teljesleg oda engedni, és magának csupán az Indiávali *tegyedáruságot* hagyni; melyet időről időre meg kell újítani, és a' mely 1813-tól fogva csak is a' *thééra* van szoritva. — 1840-ben Khinával, a' mákony kereskedés eltiltása miatt hadba kerekedének az Angolok, minek következése lett a' Khinávali béke, melyben őt szabad kikötőt nyerének, és Khina megnyílik Europa előtt, 1842-ben.

---

3. A' franczia népzendület.

a). A' királyság megbukta, és népállomány szerkezete.

Apránként elküzelite azon időszak, melyben azon fellegek; melyek a' XVIII. század folytában a' Politika és Vallás láttérén rossz gőzőkben emelkedének fel, egy rémitő *zivatar orkanban* ürülének ki.

Franciaországban azon nagy *adósságterek*, melyet *XIV. Lajos* (1715—1774.) hódítás vágya, és *XV Lajos* pazárlata már 1000. millio frankokra halmozának, a' légnagyobb *adósulyt* és ez a' legkeserűbb elégületlenséget hozá létre. Ugyan ez időben azon gyalázzatteljes élet, mely *XV Lajos* udvarában divatolt; a' királyságot megvetésbe hozá, és szabad szellemű irományi a' philosophoknak: mint *Voltaire*, *Rousseau* *Diderot*, *d' Alámbert*, a' keresztény vallást gunyoló megtámadásai az erkölcs-

nek és vallásnak alapjait a' nép közt megrengették; valamint politikai ujjításaik tekintélytelen felállításával a' Status alkotmány mtgváltoztatása vágyát felizgatók.

Nóha XVI *Lajosnak* erős és tiszta akaratja vala az eldódei által okozott károkat orvosolni, de elég ereje nem volt.— Az általa 1778—1783ig folytatott ángolháboru nevelé az *adósságot*, és Franciaország munkás részvéte az amerikai szabadság háboruban, a' *népközállomány óhajlását*.

A' pénzügy szükségén segíthetés véget 1787 össze hívaték a' *jelesbek gyűlése*, és midőn ez semmit nem vihete ki, a' minister *Nekker* tanácsára 1789 az ország *rendek hívatának össze*; de mivel a' nemes rend 's *harmadik* vagy *néprenddel* meg nem egyezheték, a' *harmadik rend* egyedül, igaz *nemzeti gyűlésnek* hirdeté magát; és ezáltal kezdetet tevé a' *zendületnek*.

Egy hadsereg össze vonása és *Nekker* elbocsátása a' kormány által Párisban a' *Básztíl* elrontását és a' *nemzeti órsereg felállítását* voná maga után. 's e' felett az országban véres feltámadását a' *parasztoknak földesuraik ellen*.

Ekkor egymásra következének ezen változatok: *minden rendek közti hülönbség eltörlése*, a' *királyi hatalom rendkívüli megszorítása*, a' *nép felsősége nyitranítása*, a' *tul buzgó Jakabinek pártja*, a' *nemzeti és korona jószágok elldegenítése*, *kolostorok eltörlése*, *tizedek megszüntetése* és egyéb lépései az erőszakos rontás *bontásnak*, a' királyt futásra bírák ezen rohanó események; de vissza hozatott Párizsba, és még azon évben 1791 kéntelenítették az *ujj nép szerkevényt* megerőssíteni esküjével, mely szerint a' királynál csupán a' méltóság marada, jogok pedig és hatalom elvétetének.

A' kivándorolt nemesség és papság a' német országi fejedelmekhez fordulván segédért *egyfelől*, másfelől pedig Németország közbátorsága is a' zendület által veszélyeztetven, *Osztria* és *Poroszország* szövetségbe lépének egymással; mire osztán Franciaországban a' *második nemzeti gyűlés* (törvényhozónak neveztetett) kényszeríté a' királyt ezen hatalmoknak hadat izenni.

Ezen *nemzeti gyűlésben* főszerepet jáltzának a' *Jakobinek*, kik mindig *népközállományt* sürgetének, és midőn az általuk felingerelt nép a' *Tüilleriakba* (királyi lakba) bényomult, és a' király a' nép méltatlan tényei miatt a' nemzeti gyűlésben kerese oltalmat, ez a' királyt fogságba tevé a' *templom toronyba*, most az erószak a' *királyilag érzők* ellen nyilván fellepe és ödöklések következének ödöklésekre.

Egy új *nemzeti gyűlés*, mely *nemzeti konventnek* neveztetett 1792 Sept. 21-kén a' *királyságot eltörlöttnek*, és *Franciaországot*, *osztatlan nép közállományuak* hirdeté ki, és a' *Jakobinek*, *Roberspierre*, *Danton* és *Marát* alatt kivívák a' mérséklettebb *Girondista párt* ellen, hogy az *ártatlan király*, azon vádjukra; mint-ha Franciaország elleneivel tartana, és erőt czélzana a' polgárok ellen, halálra ítéltetett, és 1793 Januar. 21-kén *nyakazó (nyaktiló) mozgony* (*Guillotine*) alatt lefejeztetett.

Most a' Girondisták megbuktatásával, a' csupa Jakobinekből álló *nemzeti konvent* 1794. a' *rémrendszert* hozá bé, melynek fokán *Roberspierre* álla; mindenütt Franciaországban *zendületi bizottmányok* állának fel, melyeknek számtalan véritéletei az ellenérzelműeken, a' *nyakazó mozgonyyal* körüljáró zendületi sergek által teljesitetének.

Ezen iszonyu zendületi téboly, mely Franciaországot legtávolabbi határáig: keleti és nyugoti Indiáig megragadá; arra bírta a' francziákat a' *konventben*, hogy a' keresztény vallást eltörölnék, az Isten létét megtagadnák, egy u. n. okosság vallást alapitnának. Minden embereket, és emberi miveket, melyek nemesb és magasb szellemi arányt mutatának, elrombolni és dúlni kezdenének; és mindezek által a' vallástalanság teljes uradalmát megpecsétlék.

Noha *Roberspierre* a' benne fel-felébredő lelkiisméret szorongásából, a' konventel újra, legalább az egy fővalóságban, és halhatatlanságban hitet, meghatározta; mindazáltal, miután ellencit a' konventben megbuktatá, *vérszomja* annyira hágott, míg osztán néki is vesztét saját baráti készíték, és lenyakasztatása 1794. *Julius* 28-kán az iszony vagy rémuradalomnak véget vetett; a' mérséklettebb *Konvent* által tervezett új szerkezet: a' *Directorium*, felállított, melyben az *ötszázak és vének tanácsa* a' törvényt hozá; és az *öt kormányzó* (*Director*) tanácsa a' végrehajtóhatalmat gyakorlá.

---

b.) Francia zendületi hadak.

A' zendület künn- és benn nehéz hadakat idéze elé: egy *belhad* 1793. *Vendéébeu* üte ki, melynek lakói a' király megöletése után, ennek *fiáért* (ki két évvel azután fogságban halt meg) fegyvert fogtak; de a' Republikánoktól legyőzettek; *más részről*: a' *Girondisták* megbuktatása 1793. déli francia országot fegyveres ellent-

állásra kisztteté a' *Konvent* ellen; de majd *Bordeaux*, *Marszeille*, *Lyon* és *Tulon* várossainak kemény megbüntetése után, még azon évben, ezen had elnyomatott. —

A' *külhadak* pedig több évekig tartának, és Europa viszonyainak teljesleges megváltoztatása vala eredményük.

Franciaország fenn említett *hadizenetére* bényomúla 1793. a' szövetséges német hadsereg a' *Braunsveigi herczeg vezérlete alatt Francia országba*; és ez által alkalom adaték a' zendületnek, mint az állitá magáról: a' *cilágot körül utazni*; mert a' német sereg kényszerített vissza vonulta után, megvevék a' francziák *Belgiumot* és *Szároját*; és miután a' király megöletésével, Anglia csak nem minden európai hatalmakkal: az *első egyesületet francia ország ellen* alakitá, a' *Rajnálán* átnyomuló szövetségesek kezdetben szerencsésebbek voltak; ekkor a' *Konvent* a' zendület felbőszültjeinek *közfelkelést* hirdete, kik egyes akarattal lévén, a' többnyire egyetnem értő szövetségeseket a' *Rajnálán* visszanyomák; és tél közepén *Hollandot* megvevék, melyet 1795. *Batávi közállománnyá* változtatának, az *Alpokon*, és *Pyrenéken* túl is győzelmesek valának a' francziák; de az *Angolok ellen* csak nem minden gyarmataikat elveszték *keleti Indiában*.

Most kényszerülve láták magukat több *szárazi hatalmah* a' *közállománnyal* frigyet kötni; csupán *Osztria* álla talpon, és 1795. 's 1796. fő *Herczeg Károly* vezérlete alatt két ízben két francia hadserget, mely déli német országba tódula bé, a' *Rajnálán* túl nyoma.

Éjszak-ámérika, és francia ország szabadság hadai *Lengyelországban* is visszhangra találának. — Ezen ország azon próbatéte, hogy ma-

gát a' nyomasztó orosz befolyás alól, egy alkotmány szerkezet által, melyet 1791. ada magának, kivonja; és az ottan elterjedt *Jákobini szellem*, 1793. Porosz és Orosz országoknak fogantjut odának: *Lengyel ország második felosztására*. — Ezenni elkeseredésök, valamint Varsónak folytonos ostromzár alatt tartása az oroszok által, a' lengyeleket *Kosczińsko* alattmár a' következő évben *közfelkelésre* ingerlék; de Porosz és Orosz országoknak, és *Osztriának*, odavetett hadlábai hamar elnyomák azt, és *Kosczińskó* legyőzetése, 's fogságba téte után, *Prága* megvéttével, és a' *Varsói* feladással, következék 1795. a' *harmadik és utolsó felosztása Lengyelországnak*, és *avval politikai önállása elvesztése*.

Mi alatt a' francziák Német országban *Osztria* ellen semmit nem tehetének; francia fővezér: *Bonaparté Nápoleon* (született 1768. Korszikának Ajaccio városában) 1796. győzelmekről győzelmekre vezeté a' francziákat. *Szárдинia*, *Nápoly* és a' *Pápa* nehéz áldozatokkal vásárlának békét; a' hajdoni közállomáoy *Velentze*, kéntelen vala magát megsemmisitetni hagyni, és *Osztria* 1797. a' *Campo formioi* békében, *Belgiumról* 's *Lombárdról*, a' velencei birtok egy részéért lemondani; és az ujj felállított *Liguri* és *Cisalpini közállományt* elismerni.

Erre francziaország a' *Rajna bal partja* átengedését követelék; a' római egyházi birtokot, a' pápa fogságba tétele után, *római közállományá* változtatá, *Sveitsot helvécziai közállományá*; és General *Bonapártét* 1798. *Egyptomba* küldé, ottan kárpótlást vívni ki az Angolországhoz elvesztett gyarmatokért.

Alexandria megvételével és a *Pyrámisok* mellett, a *Mamelukokon* nyert diadallal, szinto egész Egyiptom a francziák kezébe esék, 's csak *Szjáriára* tett vállalatuk nem sikerüle.

Azonban *Anglia*, *Osztria*, *Orosz* és más hatalmak 1798. a *második egyesületet* alakíták, és megújíták a háborut; már fő Herczeg *Károly* a francziákat vissza nyomá a *Rajván*, és orosz fő vezér *Szurarov* egész olaszországot elvevé tőlek; midőn *Bonapárté* hirtelen haza jöve Egyiptomból, a *Directoriumi* Kormányt eloszlatá, 's mint zendület főnöke, és örökösse 1799. a *Consuli* Kormányt állitá fel, mely három *Consulokból*, *Tribunatusból*, *törvényhozó testületből*, és *Vének tanácsából* álla.

Erre egy hadserget küldé *Moreau* alatt Németországba, és mig ez *Hohenlindennél* 1800. az osztriai elszántsággal küzdő hadat, erős ütközettel legyőzi, és *Bécsig* győzelmesen nyomul elő, ő maga a *Simplon*, 's szent *Bernárd* havasain átvviszi 60,000. álló új seregét, béront véletlen a csaknem járhatlan Alpokon, honnan senki ellenéget jöhetni nem vélt; Oloszországba, és *Márengonál* 1800. Jun. 14-kén az osztriai derékül harczoló seregeket, *Mélász* vezérük alatt, egész nap tartott vérontó és *Deszair* General megjelentéig kétes viadalban legyőzi, és kicsikorja 1801. Febr. 9-kén a *Lünevelli békében* a *Rajna balpartja* átengedését, a rajnai Herczegek kárpótoltatását, a többi Németország költségére, és rovására; az eddig alakított *közállományok* elismérését, és *Toskánának* hetruriai királyságá alakulását. —

Ezen frigyet kéveté majd a *Nápoly*, *Portugál* és *Orosz* országokkali béke, — és a *török-*

kei, Egyiptom vissza adása mellett; valamint az *Angliávali* is; de Anglia kevés idővel azután ismét folytatá a' hadat.

---

4. Napoleon világuradalma.

Bonapárté erővel és okossággal uralkodva, mint első *consul* a' pápával kötött egyezmény-nél fogva visszaállitá a' R. a. szentegyházat Franciaországban az *olosz közállomány* elnökévé nevezte magát, és végre egy a' Bourbon uradalom helyreállítására intézett probatét el nyomása után 1804 *Napoleon név alatt francziák örökös császárjának* hirdetteté magát és *IV. Pius* által fel is keneté, a' következő évben az *olosz közállományt* *olosz királysággá* változtatá, és a' *liguri közállományt* Franciaországgal egyesité.

Franciaország ezen terjeszkedése ellen tehát Anglia 1805 a' *harmadik egyesületet* alakitá; de Napoleon Bajorhonnal, és Vürtemberggel szövetségbe, tüzesen uyomula be Németországba *Ulmában fővezér Makkót* feladásra bírá, *Bécset* megszállá, 's az Auszterlitzi véres ütközet által, Po'sonban, December 26-kán *Ostriát* békére kényszerité, 's birtokai egyrészéről lemondásra, valamint a' Bajorhonnak és Vürtembergnek ajándékozott királyi méltóságok elismerésére.

Erre legottan letévé a' *Bourbonokat* a' nápolyi királyi tronról, és azt ön öccsének *Józsefnek* adá; a' Batávi közállományt *Hollandi királysággá* változtatá öccse *Lajos* számára, — mostoha fiát: *Eugen Beauharnois*t oloszországi alkirályá tette, és hogy Németországot mind in-

kább elnyomhassa 1806. a' *Rajnai szövetséget* alapítá, mely 16 Herczegekből álla az ő fővédelme alatt, és ez által a' szinte 2000 éves római német birodalom feloszlását eszközlé.

Ezen viszonyok közt, midőn 1804. Nápo-leon *franczsa császári* czímet vevé fel; Felső-ges *II. Ferencz császár* letévé a' római német császári czímet, és *Austriai örökös császárnak hirdeteté ki magát*, *I. Ferencz* nevezett alatt 1804. Aug. 10-dikén. 'S így a' római császári cím végképp elenyészék, szinte ezer évek után. Továbbá: *Hannovera* elvéte által, tetemesen megsértetvén *Poroszország* Nápo-leontól, hadat izene néki; *Jénánál* 1806. ütközetre kerülvén a' dolog, annyira megvereték a' poroszhad, hogy Nápo-leon Berlint megszállá; *Fridlandnál* 1806. újra összeverekedének, minek következése lett a' *Tilsiti béke*, melyben *III. Fridrik Vilhelm* fele országát elveszté.

Ezen poroszhad eredményei valának, hooy a' *vesztfaliai királyság* alakítaték a' *Hesszeni*, *Braunsveigi*, *Hannoveri*, és *Poroszthoni* részekből Nápo-leon testvére *Jeronim* számára; *Szászhon* a' németszövetséghez álla, és királyságra emelteték, 's *Varsov* hercegi czimmel *Szászhonhoz* kapcsoltaték. —

Mivel pedig ezen események közt *Anglia*, *Nelson* diadala által *Trafalgárnál*, a' franczia és spanyol tengeri erőt semmivé tette; ezért Nápo-leon az *angolokat kereskedésükkel a' szárazról kizárá*, és majd minden europai állományokat ezen *szárazsi rendszerhez* állani kényszeríté; minek ellenében *Anglia*, *Koppenhága* összelődözése által, a' *Dán* tengeri hajóhadat egészen elfoglalá.

Nevezetesek még ezen közháboru folytában, hogy *Svédország* elveszté *Finniát* Oroszország-hoz. — IV. *Gusztáv Vasa* svéd király tronjáról letéteték, és francia Marsal *Bernádotte*, *Károly János* nevezet alatt, hivaték meg a' svéddektől a' királyi székre.

Nem sokára *Nápoleon* nom csak a' *Bragánza* uralkodó házat buktatá meg *Portugálban*, melynek királya Braziliába futott, és ott állitá fel udvarát; hanema' *Bourbanokat* is Spanyolországban, 's az utolsót öccsének *Józsefnek* adá; ki azért *Nápolyt* Murátnak, a' sógorának engedé, ezért egy *közlázadás* üteki a' félszigetben; *Nápoleon* kéntelen vala Portugalt a' segédre meut ángoloknak átbocsátni; és testvéreire bizváu a' spanyolokkali háborut, Németországba vissza sieté *Osztria* ellen menendő; honnan néki 1809. had izenteték; *Ekmühlnél* Aprilis 22-dikén, és *Regensburgnál* Aprilis 23-kán véres ütközetek történének, hol a' győzelem *Nápoleon* részére hajlott, és ő *Bécset* megvevé; 's noha Majus 22-dekén és 23-kán *Aspernél*, *Károly* fő herczeg vezérlete alatti vitéz seregektől vérontó ütközetel megveretett is; mindazáltal egész *Po'sonig* és *Győrig* nyomula bé Magyarországra, és *Vágrám* 's *Znáy*m mellett az osztriai hadakat ujra megveré; minek következése lett a' *bécsi béke* Oct. 14-kén, melyben *Osztria* birtokainak egy részéről ismét lemondani kényteleniteték.

Az erre következett egybekelése *Nápoleonnak* *Mária Luizával*, Felsőleges *I. Ferencz* leányával, ki néki 1811. fiát szülé, kit a' böltsőben *római császárrá* neveze ki. — Valamint a' következő évben: *Hetruria*, *Holland*, éjszaki *Vesztfalia*, *Oldenburg*, és a' *Hanza városok* összeolvasztása *Francia országgal*, és *Europa*

függése szinte egyedül Nápoleontól; -- a' Nápoleon hatalmának azon tetőpontját mutatják, melyről őt más nem tudá levezetni, csak ön *uralkodás vágya*.

---

5. Visszaállítása az európai Statusviszonyoknak.

Uralkodásvágyától izgattatva gondolá magában, 1812-dik évben *Oroszországot* is alávetni, melynek uralkodója *Sándar császár*, a' szárazri rendszertől különvált, és tőlle *Poroszország* kiűritését követelé.

Minden néki közvetve, vagy közvetlen köteles országok, *Svédhont* kivéve, kénytelenek valának segédet adni, 's így hata ő be több mint félmillio fegyveresekkel *Oroszországba*: a' *Moszkau* véres ütközet után annak szivéig nyomula bé; és *Moszkau megszállásával* már a' czári birodalom urává láttaték lenni.— Ekkor megfordul a' dolog: *Moszkau felgyújtása az oroszok* által, Nápoleont a' veszélyteljes visszavonulatra kényszeríti, melyben *éhség, fagy és fegyver* egész seregét semmivé tették.

Mert ez alatt *Poroszon* is, ellenségéhez csatlakozék. *III. Fridrik Vilhelm* felszóllitá népeit, és az 1812-dik év látá szinte egész német ország felkelését, és megszabadulását. Kezdetben ugyan új franczia seregektől segítettve Nápoleon a' szövetségeseket *fegyver szünetre* kényszeríté; de ennek kiteltével *Osztria* és *Svédhonnak* a' szövetséghez járulta; valamint azután a' *Bájhoné* is, a' *Lipcsei három napi* (16—18 Oct.) né-

pek viadalát hozá létre, mely Franczia országnak Németországoni uradalmát, egy vágással semmisité.— *Nápoleon* futása, a' Rajna által, a' rajnai frigy felbomlása, az elűzött fejedelmeknek birtokaikba visszatérésük, és Holland megszabadítása valának eredményei ezen emlékezetes *népek ütközetének*.

Azonközben *Spanyolországban* is, a' spanyolokkal frigyos angoloktól megveretének a' francziák, és már *Vellington* angol fővezér; vittoriái fényes győzelme után Francziaország határainál álla; mikor a' szövetségesek sergei is 1814. herczeg *Starczenberg* és *Blükher* fővezérek alatt a' Rajnán által Francziaországba bényomulának. *Párisba* győzelmes bementöket követé: *Nápoleon* letétele, és Elba szigetébe küldetése, a' *Bourbonok* helyreállítása, és Franczia országnak az 1792-diki harárai közzé visszavitele.

De mialatt a' hatalmak Bécsben Europa elrendezésével foglalkozának, addig *Nápoleon* elhagyván *Elbát* ismét elfoglalá a' franczia tront; mandazáltal az europai hatalmaktól Europa közellenségének hirdettetvén; 100 napi thrónon ülése után, a' Rajnán ismét át nyomult szövetséges sergek által 1815 *Vatterlónál annyira megvereték*, hogy minden igényeiről Francziaországhoz, le kelle mondani. Amerikába akarván futni az angoloktól letartoztaték, kiknek megadván magát, védelmük alatt, mint *Furopa foglya* szent *Helena* szigetébe küldeték, hol 6 évi nyomásztó fogságában meghala 1822.

Vissza tétetvén Francziaország 1792-ki határai közzé, és a' *Bourbon házból XVIII Lajos* a' trónra emeltetvén, a' *bécsi* fejedelmi gyűlésben, Osztria. *Illyr Dalmát*, *Lombárd*, *Tyrol* országokkal, és *Salzburgal* nevelteték. Porosz-

ország nyéré az *alrajnai* tartományt, *Vesztfáliát Szászbon* egy részét, és a' *Pozeni* herczegséget; *Hannovera* királyi méltóságában meghagyaték, *Bajorhon* hasonlólag, 's *Vürtemberg* is, a' két *Hasszia*, 's *Veimár* bizonyos birtokokkal neveltetének. *Frankfurt*, *Hamburg* *Brema* és *Lübeckk* szabad városokká lettek. Öszvesen minden német státusok a' *német frigybe* állának, melynek célja németország közbátorságát, mint magában egy *egészet* fentartani. Továbbá a' varsovi herczegség, és Lengyelország nagyrésze *Oroszországnak* esének. *Belgium* és *Hollandia* egy királysággá alakítatának. *Norvegia Scédországgal* egyesíteték, *Sveitzhoz* 3 új kántonok adatának: és állandó *Semlegesség* (neutrálitás) ígértetett. Az *Angoloknak* *Málta*, 's *Helgoland* szigetek, több *franczia* és *Holland gyarmatok*, a' *Kápfok*, és a' *Joni* szigetek felvigyázása, állandósítottak.

6. Rövid át tekintése a' legújabb eseményeknek a' jelenkorig.

1815. Alapították az *osztriai orosz és porosz* hatalmaktól a' *szent szövetség*, melyhez minden más államok, *franczia* és *angol* országokon, 's a' *pápai* státuson kívül hozzá állának, célja lévén az evangyeliurn szerinti kormányzás, kölcsönös segéd, mert elismerék a' hatalmak a' fennebbi események folytában, hogy a' keresztényvallás szelid jellemének a' kormányzásban helyet adni igen szükséges. A' franczia zendület óta, a' *vallás szara* ismét kezdé hallatni magát; sze-

gyelni kezdék az emberek a' vallástalanságot, innen mind a' *római a. szentegyház* mind a' Protestáns felekezetek a' vallás terjesztésére hasznos *intézkvényeket* tenni, és *bibliái társaságokat* alapítani törekedtek, az evangéliumnak a' föld minden részein terjesztetésére.— Eszre vevék e' népek *törvény és kormány állomási némi hiányait*, és azokat kijavítani törekedni kezdének.

Azonban a' nyugtalanság szelleme több állományokban mutatkozik, 1820 és 1821 Portugálban *Spanyol és Nápoly* országokban tüzes zendületek adák elé magukat; de a' *Lajbaki fejedelmi gyűlés* oloszhonban, és a' *Véronai gyűlés* Spanyolországban, oda küldött hadlábokkal a' régi rendet helyre állíták.— Mindazáltal *Portugál* 1829 nagy rázkodást állaki *Don Pedro* alatt ki *Brazíliai* császárságáról fia részére lemondván, testvérével *Don Miguell*el viselt hadaiban a' portugáli trónt, leánya *Mária da Gloria* részé biztosítá.

Oroszthonban is keletkeznek, mutatkoznak 1825 a' tron változás alkalmával *zendületi mozgalmak*; de az ujj császár *Miklós*, csak hamar elnyomá azokat, ki a' *Perzakkali* hadban, *Perzia* egy részét elfoglalá, és a' *félholdali háboruban*, a' *Balkánoni* át menet után kivívá magának 1829 a' *Drinápolyi békében*, a' *Duna szigetek* birtokat, szabad hajózást a' fekete tengeren, egyéb birtokokkal együtt, valamint minden hatalmak részére a' kereskádó hajók szabad átmenetét a' *Boszporuson* és *Dardanellákon*.

Hasonló ingadozásba hozá a' török *félholdat* két évvel azután hatalmas hűbéresse, az egyiptomi *Ali basa* ki tőle *Szyriát* elvevé, és már *Konstantinápolyt* fenyegeté, a' szultán kéntelen vala magát az europai nagy hatalmak: *Osztria*,

Orosz, Angol és Porosz országok karjai közzé vetni oltalom véget; kiknek szövethozott sergeitől *Ibrahim* fővezér *Ali basa* fogadott fia *Szíria* hóditásával felhagyni, 's *Egyiptomban* vissza vonulni kényszerítetett, a' szultánnali egyezmény szerint *Ali* egyiptomi helytartóságában firól fira meghagyatott; de a' szultán felsősége alatt.

Ugyan ezen *évtized* (1821 — 1832) látá az elnyomult *Görögország* kiszabadultát is török iga alól, mely 10 évek folytában iszonyító viadokok után több europai önkéntes vállalkozók segítségével a' szinte négyszázados igát lerázá magáról, 's az europai nagy hatalmak határozatánál fogva *görög királysággá* változtaték, 's koronája 1832 bajor herczeg *Ottónak* adaték, ki az óta dicsőséggel építi, és kormányozza új országát.

Alig csillapulának le ezen különbnemű mozgalmak, és az europai környülmények rendben lenni láttatának; midón Francziaországban a' *Kártának X Károly.* és *Ministerei* által történt gondolatlan megsértése miatt 1830 a' *juliusi zendület kiüte*, melynek következéséül X-dik Károly és családja elüzeték, és az *orleani* család, csakugyan a' Bourbon ház mellék ága emelteték trónra *Filep Lajos* sznmélyében, Francziaország szellemétől izgatva kiüte *Belgiumban* is a' zendület; mely *Hollandtól* elválván külön királysággá alakittaték, királyává a' nagy hatalmak határozatánál fogva, *Leopold Vilhelm* neveztetvén ki, ugyan a' francia szellem hatásának tulajdonithatni a' véres *lengyel zendületet* 1831-en, mely Oroszországnak alkalmat ada Lengyelhont végképpen elnyomni és Oroszhonnal összesíteni, eltörölvén *Sándor császártól* adatott nép állományi szerkezetét.

Egyébüitt is jelentkezének nyugtalan mozgalmak, mint *Modenában, Parmában az egyházi státusban, Szászországban Hesszenkasszelben Hannoverában, Braunsveigban és Sveitzban, úgy Szerviában is, hol Obrenovics Mihály fejdelem elüzetése után, különféle pártviszonyok közt az orosz kormány hatalmas befolyására új fejdelemmé más fejdelem választaték Cserny Györgyevits Sándor személyében 1843-ban, de különösen Spanyolországban, hol az özvegy királyné Izabella és trón követelő Don Kárlosz közt több évekig vérontó vad háboru folya, melynek következése lett mindkettőnek az országhól elüzetése, és Izabella kis koru leányának II. Izabellánkk tronra jutása Eszpárteró főhadvezér ország kormánynoksága alatt, mely mozgalmak ma is különb alakokban éledeznek, melyeknek eredménye lett Eszpárterónak megbuktatása, és az országhól kiüzetése.*

Mindezen események azt mutatják, hogy ezen népek közt az igaz szózat, mely a' nyugtalanság szellemét lebüvölné, és lelánczolná, még nem találtatott fel.

Az óhajtott állandó köz csend és jóllét csak is ott érethetik el, hol vallásosság, igazság és bölcsesség ülnek a' trónokon, és egyesítve a' belső nép erők erőszak nélküli kifejtését elősegitik. Vallásosság, igazság és bölcsesség egy alakban szabadítja meg a' negés rabot a' plántáló lánczaitól, az ind özvegyet rokonai máglyájától, az oronikoi öreget fia botjától; az új zelandi vadembert testvére Kanaibáli fogaitól, a' Gangesi Indust, a' bálvány szekér kerekei eltapodásától: szóval mivel, világosítja a' nemzeteket a' népeket az egész ember nemet: hol csak terjesztheti jótekonny hatalját.

Igazítandók a' II kötetben.

<i>Lap</i>	<i>sór</i>	<i>hiba</i>	<i>igazítás.</i>
16.	2	488	427.
28.	7	890	899.
29.	11	037	973.
32.	5	1059	1056.
45.	15	birtokait	birtokai.
49.	3	kivának	kivonák.
54.	12	Lörtz	Lörintz.
54.	33	biratsa	birása.
57.	6	jelensen	jelesen.
60.	37	azonbad	azonban,
62.	29	plantamgenet	planta genet.
65.	28	Harád	Haráld.
71.	18	Donczába	Doncziába.
72.	14	érzsek	érsek.
74.	26	császáréágot	császárságot.
78.	24	ráütésekkel	ráütésekkel.
88.	10	VI. Károly	V. Károly,
104.	15	Nürubergnél	Nürnbergnél.
105.	20	Richeli	Richelieu.
107.	20	Kéroly	Károly.
108.	29	megtitá	megtiltá.
111.	2	Erance	France.
111.	18	rendeletét	rendeletet.
112.	3	Sparyol	Spanyol.
112.	20	Szavájai	Szavojai.
122.	13	békét	béke.
137.	34	kévére	követé.
139.	3	2000	1000.

Az I. kötetben.

<i>Lap</i>	<i>sór</i>	<i>hiba</i>	<i>igazítás.</i>
17.	1 és 2	Agyptom	Egyptom.
28.	5	Ut	Ur.
54.	22	Itbakába	Ithakába.
110.	21	978	578.

